

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**YA'KÛBÎ'NİN *TÂRÎHU'L-YA'KÛBÎ* VE İBNÜ'L-ESÎR'İN
EL-KÂMİL Fİ'T-TÂRÎH'İNE GÖRE EMEVÎ
HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİ**

DANIŞMAN

PROF. DR. İSMAİL HAKKI ATÇEKEN

HAZIRLAYAN

YERNAR MAZHEN

KONYA-2010

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Adı Soyadı	Yernar MAZHEN		
Numarası	074246011008		
Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / İslam Tarihi		
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora ☐	
Tezin Adı	Ya'kûbî'nin Târîhu'l-Ya'kûbî ve İbnü'l-Esîr'in El-Kâmil fi't-Târih'ine göre Emevî Halifelerinin Kişilikleri		

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Yernar MAZHEN
(İmza)

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Adı Soyadı	Yemal MAZHEN		
Numarası	074246011008		
Öğrencinin	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / İslam Tarihi	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken	
Tezin Adı	Ya'kûbî'nin Târîhu'l-Ya'kûbî ve İbnü'l-Esir'in El-Kâmil fi't-Târîh'ine göre Emevî Halifelerinin Kişilikleri		

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **Ya'kûbî'nin Târîhu'l-Ya'kûbî ve İbnü'l-Esir'in El-Kâmil fi't-Târîh'ine göre Emevî Halifelerinin Kişilikleri** başlıklı bu çalışma 17/05/2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	
Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken	(Danışman)	
Prof. Dr. Mehmet Ali Kapar	Üye	
Doç. Dr. Mehmet Eren	Üye	

Alaaddin Keykubat Kampüsü Selçuklu/ KONYA
Tel: 0 332 223 2446 Fax: 0 332 241 05 24
<http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/>

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yernar MAZHEN		
	Numarası	074246011008		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / İslam Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İ. Hakkı ATÇEKEN		
Tezin Adı	Ya'kûbî'nin Târîhu'l-Ya'kûbî ve İbnü'l-Esîr'in El-Kâmil fi't-Târîh'ine göre Emevî Halifelerinin Kişilikleri			

ÖZET

İslâm tarihinin en önemli dönemlerinden biri Emevîler dönemidir. Emevîler döneminde de hiç kuşkusuz halifelerin ayrı bir yeri vardır. Bu tezde Emevî halifelerinin kişilikleri, Ya'kûbî'nin Târîhu'l-Ya'kûbî ve İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil fi't-Târîh'ine göre incelenmiştir. Ya'kûbî'nin önemli eseri “Târîhu'l-Ya'kûbî”, Emevî halifelerinin kişiliklerini genel hatlarıyla ele almakta, detaylı bilgiler sunmamaktadır. Yakubi, kişiliklerini yansıtabilecek şekilde halifelerin sözleri, davranışları ve tutumlarının yanında halifelerin lehinde ve aleyhindeki görüşleri de eserinde nakletmiştir.

İbnü'l-Esîr'in “el-Kâmil fi't-Târîh” adlı eserinde ise Emevî halifelerinin kişilikleri Ya'kûbî'ye oranla daha olumlu yönleriyle ele alınmıştır. İbnü'l-Esîr eserinde bazı halifelerin hayatları ve kişilikleriyle ilgili özel başlıklar açmıştır. Çalışmada Emevî halifelerinin kişilikleri hakkındaki olumlu ve olumsuz rivâyetler, bu iki eser karşılaştırılarak ortaya konulmuştur.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yernar MAZHEN		
	Numarası	074246011008		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / İslam Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İ. Hakkı ATÇEKEN		
	Tezin İngilizce Adı	THE PERSONALITIES OF THE Umayyad CALIPHS ACCORDING TO TÂRÎHU'L-YA'KÛBÎ BY YA'KÛBÎ AND EL-KÂMİL Fİ'T-TÂRÎH BY IBNU'L-ESÎR		

SUMMARY

Umayyad period is one of the most important periods of Islamic history. In the period of the Umayyad caliph, no doubt there is a distinct place. In this thesis, personalities of umayya caliphs were examined according to Ya'kûbî's Târîhu'l-Ya'kûbî, and Ibn al-Esîr's el-Kâmil fi't-Târih. In Ya'kûbî's well known history book "Târîhu'l-Yakubi", personalities of the Umayyad caliphs discussed generally but not in details. Yakubi quoted the words, behavior and attitudes which reflect their personalities of the caliph.

Moreover he quoted some thoughts in favor of or against the caliph. In his book "al-Kamil fi't-Tarih", Ibn al-Esîr studied the positive aspects of personalities of Umayyad caliphs compared with Yakubi. We can see in his book separated chapters about the life and personalities of some Caliphs. In this thesis, the positive and negative aspects of Umayyad Caliphs studied comparing these two history books.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI	1
2. EMEVÎ SİYASÎ TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ	3
BİRİNCİ BÖLÜM	16
YA'KÛBÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TARİHİNE GÖRE EMEVÎ HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİ	16
1. YA'KÛBÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ HAKKINDA GENEL BİLGİ	
16	
2. YA'KÛBÎ'NİN ESERLERİ	19
2.1. Kitâbu'l-Büldân	19
2.3. Fethu İfrîkiyye	20
2.4. Tâhiriyyûn	20
2.5. Ahbaru'l-Ümami's-Sâlife	20
2.6. el-Mesâlik ve'l-Memâlik	20
2.7. Târîhu'l-Ya'kûbî	21
3. YA'KÛBÎ'NİN TARİHÇİLİĞİ	23
4. YA'KÛBÎ'NİN TENKİTÇİLİĞİ	23
5. YA'KÛBÎ'NİN ŞİİLİK TEMAYÜLÜ	24
6. EMEVÎ HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİ	25
6.1. Muâviye b. Ebî Süfyân	25
6.2. Yezîd b. Muâviye	28
6.3. Muâviye b. Yezîd	29
3.4. Mervân b. el-Hakem	30
6.5. Abdülmelik b. Mervân	30
6.6. Velîd b. Abdülmelik	32
6.7. Süleyman b. Abdülmelik	33
6.8. Ömer b. Abdülazîz	33
6.9. Yezîd b. Abdülmelik	34
6.10. Hişâm b. Abdülmelik	34
6.11. Velîd b. Yezîd	35
6.12. Yezîd b. Velîd b. Abdülmelik	35
6.13. İbrahim b. Velîd	36
6.14. Mervân b. Muhammed	36

7. YA'KÛBÎ'NİN TÂRÎHU'L-YA'KÛBÎ'SİNE GÖRE EMEVÎ HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİYLE İLGİLİ BİLGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	37
7.1. TÂRÎHU'L-YA'KÛBÎ'DEKİ BİLGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	37
İKİNCİ BÖLÜM	43
İBNÜ'L-ESÎRİN HAYATI, ESERLERİ VE EL-KÂMİL Fİ'T-TÂRÎH'İNE GÖRE EMEVÎ HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİ	43
1. İBNÜ'L-ESÎRİN HAYATI VE ESERLERİ HAKKINDA GENEL BİLGİ	43
2. İBNÜ'L-ESÎR'İN ESERLERİ	46
2.1. el-Kâmil fi't-Târîh	46
2.2. et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye	49
2.3. Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe	49
2.4. el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb	49
3. EMEVÎ HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİ	50
3.1. Muâviye b. Ebî Süfyân	50
3.2. Yezîd b. Muâviye	54
3.3. Muâviye b. Yezîd	56
3.4. Mervân b. el-Hakem	56
3.5. Abdülmelik b. Mervân	58
3.6. Velîd b. Abdülmelik	61
3.7. Süleyman b. Abdülmelik	62
3.8. Ömer b. Abdülazîz	65
3.9. Yezîd b. Abdülmelik	67
3.10. Hişâm b. Abdülmelik	68
3.11. Velîd b. Yezîd b. Abdülmelik	69
3.12. Yezîd b. Velîd	72
3.13. İbrahim b. Velîd	73
3.14. Mervân b. Muhammed	73
4. İBNÜ'L-ESÎR'İN EL-KÂMİL Fİ'T-TÂRÎH'İNE GÖRE EMEVÎ HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİYLE İLGİLİ BİLGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	75
4.1. İBNÜ'L-ESÎR'İN EL-KÂMİL Fİ'T-TÂRÎH'İNDEKİ BİLGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	75
5. YA'KÛBÎ VE İBNÜ'L-ESÎR'DEKİ BENZER VE FARKLI YÖNLERİN TESPİTİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ	86
BİBLİYOGRAFYA	93

ÖNSÖZ

Dört halife sonrasında İslâm toplumunun başına geçen ve Emevîler olarak adlandırılan hanedan döneminde 41-132/661-750 yeni fetihler gerçekleştirilmiş, bazı devlet kurumları tesis edilmiştir. Onların iktidarında İslâm tarihinin en önemli siyasî ve dinî olayları meydana gelmiş ve daha sonra şekillenen mezheplerin, fikirlerin ve düşüncelerinin ilk temelleri bu dönemde ortaya atılmıştır. İslâm tarihi içerisinde önemli bir yer işgal eden Emevîler dönemini incelenirken, bunlara, özellikle de Dört Halife dönemi uygulamalarına dayanılarak yargılayıcı ve olumsuz bir şekilde bakılmasının bizleri yanlış neticelere götüreceği aşikârdır.

Zira her iki dönemin yapısı birbirinden oldukça farklıdır ve Emevîlerin karşılaştıkları problemler, ilk İslâm fetihleriyle gelişen İslâm devletinin karşılaştığı problemlerden daha fazladır ve mukayese edilemeyecek büyüklüktedir. Fetihlerle birlikte Müslümanlar siyasî, sosyo-ekonomik ve dinî yapılarında hızlı bir değişime uğradılar. Müslümanlar birdenbire çok geniş bir coğrafyanın ve üzerindeki zenginliklerin sahipleri oldular. Çok çeşitli insan toplulukları İslâm devletinin hâkimiyetini benimsedi. Doğu Roma İmparatorluğunun münbit toprakları ele geçirildiği gibi devrin en büyük imparatorluğu Sâsânîler ortadan kaldırıldı. Bu büyük imparatorluğun bütün mirası Müslümanların eline geçti. Müslümanlar bu kadar geniş toprakları –hem de kısa bir süre içerisinde- fethederlerken bu yerleri nasıl ve ne gibi bir sistemle idare edeceklerini, bu kadar çeşitli halk kitlelerini nasıl yönettiklerini düşünmek lazım.

Emevî halifeleri icraatlarında Bizans'tan etkilenmiş; Onlar, artık bir kabile reisi gibi hareket etmemektedir. Onlar Müslümanların halifeleridir, saray yaşantılarıyla, giyimleriyle kuşamlarıyla, bastırıldığı paralarıyla, konuşmalarıyla artık Bizans imparatorlarının muadili olarak onlar bir İmparatordur.

Toplumsal olayları iyi anlamak, değerlendirmek ve onlar üzerine bir fikir inşa etmek için birçok faktörün yanı sıra, o toplumu idare eden adamları iyi tanımak lazımdır. Emevîler dönemini doğru anlamak ve iyi yorumlamak için halifelerin kişiliklerini de bilmek gereklidir. Çünkü halifelerin şahsiyetleri Emevîlerin kuruluşundan yıkılışına kadar sürmüş olan olayları, toplumun siyasî, kültürel ve ekonomik hayatını derinden etkilemiştir.

Çalışmamızda halifelerin kişiliklerini anlatan, temel İslâm tarihi kaynaklarından Ya'kûbî'nin Târîhu'l-Ya'kûbî ve İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil fi't-Târih adlı eserine göre Emevî halifelerinin kişilikleriyle ilgili rivâyetler incelenmiştir. Ayrıca son bölümünde de bu iki eserdeki rivâyetler karşılaştırılmıştır.

Çalışma girişten sonra üç bölümden oluşmaktadır. Girişte, önce araştırmanın metodu ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra Emevîler hakkında genel bir bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde önce Ya'kûbî'nin hayatı, eserleri ve tarihçiliği hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra Ya'kûbî'nin Târîhu'l-Ya'kûbî adlı eserinde bulunan Emevî halifelerinin kişilikleriyle ilgileri rivâyetler tespit edilerek halifelerin yönetim sıralarına göre tasnif edilmiştir. Bölüm sonunda ise Ya'kûbî'deki bilgiler değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde de aynı şekilde önce İbnü'l-Esîr'in hayatı, eserleri ve tarihçiliği incelenmiştir. Sonrasında İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil fi't-Târih adlı eserindeki halifelerin şahsiyetlerine ilişkin rivâyetler birinci bölümündeki gibi halifelerin yönetim sıralarına göre tasnif edilmiştir. Bu bölümün sonunda ise bu iki eserdeki bilgiler karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Çalışmamız esnasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken beye teşekkürü bir borç bilirim.

Yernar Mazhen

Nisan 2010

KONYA

KISALTMALAR

a.g.e: Adı Geçen Eser

a.g.m: Adı Geçen Makale

a.g.md: Adı Geçen Madde

AÜSBE: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

b. İbn,

bkz. Bakınız

bnt. Bint

by. Basım Yeri Yok

c. Cilt

çev: Çeviren

dan: Danışman

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

ed. Editör

h. Hicrî

Hz. Hazreti

MÜSBE. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

s. Sayfa

sy. sayı

thk. Tahkik eden

trs. Tarihsiz

tsh. Tashih eden

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

İslâm tarihinin en önemli ve bir o kadar da karışık dönemlerden birisi Emevîler dönemidir. Hâlbuki Hz. Osman ve ondan sonraki dönemlerde meydana gelen hadiseler, geleceği etkilemesi açısından çok önemlidir. Çünkü bu gün bile Müslümanları meşgul eden ve ihtilafa düşüren fikrî ve siyasî ayrılıkların tohumları daha o günlerde atılmıştır. İşte bu zamanlarda devlet başkanları olan halifelerin kişilikleri de büyük rol oynamıştır.

Çalışmamızda temel İslâm tarihi kaynakları arasında yer alan Ya'kûbî'nin (v. 292/905) Târîhu'l-Ya'kûbî ile İbnü'l-Esîr'in (v. 630/1233) el-Kâmil fi't-Târih'ine göre Emevî halifelerinin kişilikleriyle ilgili bilgiler belli bir sistem içinde toplanmıştır.

Bu iki eserdeki rivâyetler tespit edilip, halifelerin kişilikleri sıralarına göre sınıflandırılarak ele alınmıştır. Ayrıca yer yer tezimizin ana kaynaklarındaki bilgilerle birlikte günümüzdeki halifelerin hayatlarına dair ilmî çalışmalarda bilgilerin de istifade edilmiştir.

Emevî halifeleri hakkında birçok çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmamızda Ya'kûbî'nin Târîhu'l-Ya'kûbî ve İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil fi't-Târih'inde yer alan halifelerin kişilikleri ile ilgili bilgiler bir araya toplanıp değerlendirilerek, konu farklı bir açıdan ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın ana kaynaklarından biri, Ahmed b. İshak Ebî Ya'kub b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Kâtib el-Abbâsî el-Ahbârîdir. O Kitabı'na yaratılışla başlar. Ancak kitabın başlangıç kısmı ve önsözü kayıptır. Bundan dolayı kitap Hz. Adem Havva kıssalarının belli bir yerinden itibaren devam eder. Daha sonra eski dünya tarihinden, Hz. Peygamber s.a.v.'in, Hulefâ-i Râşidîn'in devrinden bahseder. Bizi ilgilendiren Emevî dönemine kitabının ikinci cildinde yer verir. Ya'kûbî Kitabı'nın geri kalan kısmını sırasıyla Halifelerin dönemlerine göre düzenlemiştir. Raşid halifelerden Abbâsîler'in Mu'temid dönemine kadar olan bütün halifelerin iktidara geliş tarihini, bu tarihteki burçların durumunu ayrı ayrı zikretmektedir. Her halifenin durumunu teker teker değerlendirir ve olayları kronolojik sırası içinde sunmaya

çalışır. Her bir Halifenin sıfatlarını, özelliklerini zikredip, dönemindeki valilerin, askeri komutanların, görevlilerin, fakihlerin, hac organizasyonunda sorumlu olan kimselerin ve benzeri görevlilerin isimlerini vermektedir. Ya'kûbî Şîlikle itham edilen bir tarihçidir. Ya'kûbî İmamiye'nin mutedil bir kolundan olduğu belirtir.

Çalışmamızın ana kaynaklarından ikincisi ise Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî'nin el-Kâmil fi't-Târih isimli eseridir. el-Kâmil, bir İslâm öncesi ve diğeri de İslâm sonrası olmak üzere iki bölümden meydana gelmiştir ve toplam on iki cilttir. İbnü'l-Esîr, Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin izleyicisidir. Fakat el-Kâmil, derin bir ihtiyacın ürünüdür. İbnü'l-Esîr, 302/914'den sonraki olayları için eline geçen güvenilir bütün kaynakları, tüccar ve ulemânın sözlü rivayetlerini titizlikle incelemiş, bunları birbiriyle karşılaştırmış ve kendi değerlendirmelerini de katarak İslâm tarihi kaynaklarının mükemmel bir sentezini yapmıştır. Ancak faydalandığı eserlerin isimlerini genellikle vermez.

Bu araştırmayı yaparken başvurduğumuz kaynaklar içerisinde İslâm tarihinin ana kaynaklarını teşkil eden Neseb, Tabâkât ve Vefeyât, genel İslâm tarihleri, Fütuhât, Coğrafya kitapları mevcuttur ve Bunların haricinde ez-Zehabî'nin, (748/1347) *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'sı*, *Tarihu'l-İslâm'ı*, İbn Hallikân'ın (681/1282) *Vefeyâtu'l-A'yân'ı*, bibliyografik açıdan kullandığımız diğer kaynaklardır. Taberî (310/922)'nin en önemli tarihi klasiklerden sayılan eseri *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulûk'u*, yaradılıştan başlayarak kronolojik olarak yazarın ölümünden sekiz yıl (302/914) öncesine kadar ki olayları içeren umumî bir tarih kitabıdır. İslâm'ın ilk dönemleri ile ilgili olarak çok geniş malumatı vardır. İbn Kesîr'in (774/1372) başlangıçtan (767/1365) senesine kadar cereyan eden olayları kronolojik olarak ele aldığı eseri, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* umumi bir tarihtir bunları da tarihi olaylar bakımından kullandık.

Temel klasik kaynakların yanı sıra çağdaş araştırma ve incelemelerden, ilgili makale ve maddelerden de istifade ettik.

Zikredilen kaynaklar dışında, tezin farklı konularında faydalanılan diğer kitap ve makaleler, ansiklopedi maddeleri Bibliyografya'da yer almıştır.

2. EMEVÎ SİYASÎ TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Emevîler dönemi, İslâm Tarihinde, Hulefâ-i Râşidîn döneminden sonra ve Abbâsîler'den önce son derece önemli bir yer işgal eder. Bu dönemde her ne kadar çeşitli zamanda ve muhtelif bölgelerde isyanlar ve Emevî ailesi arasında iç çekişmeler meydana gelmiş olsa dahi, İslâm devletinin siyasî birliği korunmuştur. Bu bakımdan bu devre, İslâm Tarihinin önemli bir dönemini oluşturur.

Emevî devleti bu ismi, devletin kurucusundan olan Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Emevîler'e veya Ümeyye Oğullarına mensup olması sebebiyle almıştır.¹ Emevîler'in ilk halifesi olan Muâviye'nin yıldızı Hz. Ömer zamanında Ürdün sahillerinin fethinde parlamıştı. Şurahbil b. Hasene bütün Ürdün şehirlerini fethetmiş, Amr b. el-Âs ise Ürdün sahillerinde kalmıştı. Rumlar buraya yardım gönderdikleri için, Amr genel komutan Ebû Ubeyde'den yardım istemek zorunda kaldı. O da bir miktar askerle birlikte Yezîd'i gönderdi. Yezîd'in öncü kolunun başında Muâviye vardı.² Muâviye, Halife Ömer'in de hazır bulunduğu törende, Kudüs'ün sulh yoluyla fethedildiğini belirten belgeye imzalayanlar arasındaydı.³ Bütün bu fetihlerden sonra Muâviye'nin 17/638 yılında Halife Ömer tarafından Ürdün ve civarına idareci olarak tayin edildiği, Yezîd'in de Şam'da bulundu.⁴ Yezîd'in ölümünden sonra Hz. Ömer tarafından Dımaşk valiliğine tayin edildi.⁵

Muâviye, Hz. Osman'ın ardından Medine'de halife seçilen Hz. Ali'ye, Hz. Osman'ın öldürülmesi konusunda ilgisiz kaldığını ve suç ortağı olduğu isyancıları ordusunda barındırdığını ileri sürerek biat etmedi.⁶

Hz. Ali'nin 40/661 yılında bir Hâricî tarafından şehit edilmesinden sonra Sûriye halkından biat aldı Hz. Ali'nin yerine halife seçilen Hz. Hasan Irak ordusuna güvenmemesi ve diğer bazı sebeplerle mücadeleden vazgeçerek kendisine biat etmesiyle h. 41 yılı Rebiülevvel ayının sonlarında İslâm dünyasının tamamını

¹ Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut, 1985, III, 120; Yiğit, İsmail, "Emevîler", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 87.

² Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Cabîr b. Davud, *Futûhu'l-Buldan*, Beyrut, 1987, s. 150-152.

³ İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Kahire, 1993, VII, 57.

⁴ Belâzürî, s. 191.

⁵ Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye bin Ebî Süfyân*, Ankara, 2001, s. 64.

⁶ Ya'kûbî, Ahmed b. İshak b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih, *Târihu'l-Ya'kûbî*, Beyrut, 2002, II, 127-128.

hâkimiyet altına aldı. ⁷Çoğunlukla kabul edilen bu rivayetlerden sadece Ya'kûbî ayrılmıştır Hz. Hasan'ın Muâviye'ye biatini hicri 40 yılı Zilhicce olarak zikretmiştir. ⁸

Muâviye'nin halife makamına geçmesiyle İslâm Tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Hilafetin saltanata dönüşmesi olarak tanımlanan bu değişiklik, onun ilk dört Hilafetin seçilme usüllerinden farklı olarak, yakın akrabası Hz. Osman'ın kanını dava etme gerçeğiyle başlattığı kabile hâkimiyeti yönü ağır basan bir mücadeleyi kılıcın kuvvetiyle kazanması neticesinde ortaya çıkmıştır. Muâviye belirli şartlarla Hz. Hasan'ın biatini alarak “birlik yılı”(Âmü'l-Cemâ'a) adı verilen 41/661'de ülkenin tamamını hâkimiyet altında topladı ⁹.

Muâviye ülkede siyâsî istikrarı sağladıktan sonra uzun süreden beri durmuş olan fetihleri yeniden başlattı. Bu fetihler üç ayrı cepheye yöneliyordu. Sûriye bölgesi askerî Bizans egemenliği altındaki Anadolu ve Ermenistan topraklarına, Irak bölgesinde hazırlanan askerî birlikler genelde Horasan Hint topraklarına, Mısır'da hazırlanan askerî birlikleri de Kuzeybatı Afrika ve Afrika'nın içlerine seferler düzenlemeyi başarmışlardı. ¹⁰ Bütün bunlara bakacak olursak görürüz ki Muâviye sadece bir hanedan, sülâle müessisi değil, aynı zamanda Hz. Ömer'den sonra İslâm Hilafetini ikinci olarak yeni baştan kuran bir devlet başkanıdır. ¹¹

Halifeliği, kabile asabiyeti temeline dayanan mücadele sonunda ele geçirmiş olan Muâviye'nin en önemli icraatı oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmesidir. Bu konudaki çalışmalarına Kûfe Valisi Muğîre b. Şu'be'nin teklifi üzerine başladığı rivayet edilir. ¹² İlk İslâm tarihçilerinin çoğu, başta oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmesi olmak üzere çeşitli sebeplerle Muâviye'yi tenkit etmişlerdir. Bunların Ömer b. Abdülazîz istisna edilirse diğer Emevî halifelerine bakışları da aynıdır. ¹³

Sahabe, Arapların Dahileri'nin başta geleni, Emevî hanedanının kurucusu olan Ebû Abdirrahman Muâviye b. Ebû Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye el-Ümevî el-

⁷ İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut, 2006, III, 272; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, İstanbul, 1997, II, 698; Aycan, İrfan, s. 132-133.

⁸ Ya'kûbî, II, 150.

⁹ Yiğit, İsmail “Emevîler”, *DİA*, XI, 89.

¹⁰ Aycan, İrfan-Sarıçam, İbrahim, s. 21.

¹¹ Hitti, Philip, K. *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, Ter, Salih Tuğ, İstanbul, 1995, II, 308.

¹² Kılıç, Ünal, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezîd b. Muâviye*, İstanbul, 2001, s. 77.

¹³ Yiğit, İsmail, “Emevîler”, *DİA*, XI, 90.

Kureşî 602 yılında Mekke’de doğup¹⁴ on dokuz yıl üç ay halife olduktan sonra 78 yaşında hastalanarak 60/680 yılında Şam da vefat etmiştir.¹⁵

Yezîd 60/680 senesi Recep ayında iktidara geçtiği esnasında otuz dört yaşındaydı. Bu dönemde, Medine valisi ise Velîd b. Utbe b. Ebî Süfyan, Mekke valisi ise Amr b. Sâid b. el-Âs, Kûfe valisi Nu’mân b. Beşîr, Basra valisi de Ubeydullah b. Ziyâd idi. Babasının atamış olduğu valileri görevlerinde bıraktı, onlardan hiçbirini azletmedi. Bu da onun zekâsını ispatlar.¹⁶ Yezîd, problemi olmayan bir devletin başına geçti. Onu bekleyen tek sıkıntı babası döneminde de muhalefette bulunan kimselerin biatlerini almaktı.¹⁷

Yezîd’in ilk işi olarak kendisine biat etmeyen Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr’in biatlerini almak için teşebbüse geçti.¹⁸ Ve bu konuda problem çıkaran tek şehir Medine oldu. Yezîd’in halifeliğini tanımayan Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr, kendilerinden zorla biat almakla görevlendirilen valinin takibatından kurtularak Mekke’ye gittiler. Onların bu davranışıyla birlikte Muâviye zamanında kontrol altında tutulan muhalefet harekete geçti. H. 61 senesinin Muharrem ayının 10. gününde(10 Ekim 680) tamamı Iraklılardan oluşan Ubeydullah b. Ziyad savunmasız ve çok az sayıdaki Hz. Hüseyin ve adamlarını Kerbela’da şehit ettiler.¹⁹

Yezîd’in meselenin bu şekilde halledilmesine üzüldüğü ve mazlumlara maddi kayıplarının fazlasıyla ödediği belirtilirse de, bu elim olay bütün Müslümanları çok üzmüş ve Yezîd ile Emevî hanedanına karşı, toplumunda bir antipati meydana getirilmiştir. Ayrıca bu olay, iki kesim arasındaki sınırın kesin çizgisi olmuştur.

Hz. Hüseyin’in Kerbela’da öldürülmesinden sonra Hicazdaki muhalefetin liderliğinin Abdullah b. Zübeyr’e kaldığı ifade edilir. Mekke’de yalnız kalan Abdullah b. Zübeyr’in gizlice biat almaya başlaması ve Emevî valisinin namazında imamlığına engel olması, öte yandan Medine halkının sefihliği ve eğlenceye düşkünlüğü yüzünden Yezîd’e biatten ayrılması bölgede Emevî otoritesini iyice sarstı. Yezîd’in bu isyanları bastırmak için gönderdiği Sûriyeli askerlerden oluşan 12.000 kişilik bir ordu, Harre Savaşı’nda Emevî yönetimine karşı isyan eden

¹⁴ Aycan, İrfan, s. 25; Aycan, İrfan ”Muâviye b.Ebû Süfyân”, *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 332.

¹⁵ İbnü’l-Esîr, III, 269.

¹⁶ İbn Kesir, VIII, 139.

¹⁷ İbnü’l-Esîr, III, 368-369.

¹⁸ Ya’kûbî, II, 168.

¹⁹ Aycan, İrfan-Sarıçam, İbrahim, s. 30.

Medinelileri bozguna uğrattı; hatta kazandığı zaferin ardından şehri yağmalamaktan ve şehirde pek çok kötülüğü işlemekten çekinmedi.²⁰

Daha önce Mekke'ye kaçan Abdullah b. Zübeyr kendisini takip eden Şam ordusunu şehir dışında karşılayacak gücü ve silahı olamadığı için, Kâbe'ye sığınmak zorunda kaldı. Mekke'nin muhasara edildiği dönemde savunma savaşını tercih eden Abdullah b. Zübeyr savaşırken neticede Kâbe yanmaya başladı, kimin yaktığı hakkında rivayetler farklıdır, ama çoğunluğu İbn Zübeyr taraftarları tarafarlarından kasıtsız olarak yakıldığını söylüyor.²¹ Kâbe'nin muhasarası Husayn b. Numeyr'in Mekke'ye gelişiyle (64 yılı Muharreminin son günleri) başladı, aynı yılın Rebû'l-Evvel ayının 3. Günü Kâbe yandı, 14. Günü de Yezîd öldü. Yezîd'in ölüm haberi ise ancak Rebû'l-Âhir ayının başlarında Mekke'ye ulaştı.²² Yezîd'in ölüm haberi gelince Husayn, kuşatmayı kaldırarak Dımaşk'a döndü. Yezîd döneminde meydana gelen bu üç büyük fitne, onun adının Müslümanlarca tiksinti ile anılmasına, hatta lanetlenmesine sebep olmuştur. Yezîd'in dönemindeki fetihlere gelecek olsak Horasan ve Afrika'da fetihlerle devletin sınırlarını, onun zamanında en geniş noktasına ulaştı. Ancak onun ölümüyle, fetihlerin neredeyse durduğu görülmektedir. Bizanslara karşı düzenlenen seferlere ise son verildi.²³

Yezîd b. Muâviye, h. 64 senesinin 14 Rebiulevvel'inde (10 Kasım 683) Şam'ın Havran köyünde iken vefat etti. Yezîd'in halifelik müddeti üç sene, sekiz ay, on dört gün sürmüştür.²⁴

Babası tarafından veliaht tayin edilen II. Muâviye onun ölümü üzerine 14 Rebûlevvel 64'te tahta çıktı.²⁵ Bu sırada ülkede büyük bir karışıklık hâkim idi. Yezîd'in ölüm haberini duyan Abdullah b. Zübeyr, Mekke'de halifeliğini ilan ederek biat almaya başlamış ve hâkimiyet alanını kısa bir sürede genişletmişti. Öte yandan halifelige bağlı veliahtlarda itaatsizlik görülüyor, Selm b. Ziyâd Horasan'da Ubeydullah b. Ziyâd Basra'da kendi adına biat alıyordu.²⁶ Muâviye'nin ömrü ve hilafeti çok kısa sürdü, kaynaklarda oldukça farklı rivâyetler mevcuttur. 13 yaşında,

²⁰ Yiğit, İsmail, "Emevîler", *DİA*, XI, 91.

²¹ el-Makdîsî, Mutahhar b. Tahir, *Kitabu'l- Bed ve't-Tarih*, Beyrut, 1899, VI, 15.

²² Wellhausen, s. 78.

²³ Kılıç, Ünal, s. 366-367.

²⁴ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 333.

²⁵ İbn Kesîr, VII, 237.

²⁶ Kapar, Mehmet Ali, "Muâviye b. Yezîd", *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 335.

17 yaşında veya 17 yaş 40 gün, 18 yaş, 19 yaşında, 21 yaş, 23 yaş. İsmail Hakkı Atçeken konuyla ilgili makalesinde yukarıdaki rivâyetleri verdikten sonra, kabul edilen görüşün Muâviye halife olduğunda 21 veya 23 olduğunu söylemiştir.²⁷ Halifelik süresi kırk gün oldu²⁸

Kişiliği ve özellikleri ise salih, dindar, akıllı ve geniş görüşlü şahsiyetiyle tanınan Muâviye çok genç yaşta ölmesine, idari işleri bizzat yüklenememesine rağmen Şam'da Ümeyye oğullarına yaptığı enteresan konuşması ve dedesiyle babasının icraat aksine bir veliaht tayin etmeden vefat etmesiyle tarihe geçen birisidir. O, bu kişilik ve özellikleriyle Emevî halifeleri içinde özel bir öneme sahiptir. İslâm tarihinde olgun bir genç ve mümtaz bir şahsiyet olarak yerini almıştır.²⁹

II. Muâviye'nin ölümünü Emevî tahtını sarsan hadiseler takip etti. Muâviye'nin başarılı siyasetiyle örtbas ettiği ihtilaflar daha da kuvvetlenerek ortaya çıktı. Fikrî anlaşmazlık, kabilecilik ve bölgeler arası rekabet gibi sebeplere dayanan bu ihtilaflar yüzünden Müslümanlar ikinci iç savaşın eşiğine geldi. Abdullah b. Zübeyr, II. Muâviye'nin ölümünden sonra Mekke'de muhalefetini devam ettirdiği gibi Ehl-i Beyt mensuplarının desteğini de sağlayarak Irak'ta nüfuz tesis etmişti. Emevîler'in merkezi Dımaşk'ta dahi Kays kabilesi onu destekliyordu. Emevî hanedanının devamını sağlayacak Mervân b. el-Hakem bile iktidara gelme ümidinî kaybederek Abdullah b. Zübeyr'e katılmayı düşünüyordu.³⁰ Onun Abdullah b. Zübeyr'e biat etme kararından vazgeçmesi hususunda iki kişinin etkisi olmuştu. Bunlardan birincisi Husayn b. Nümeyr'dir. Dımaşk'a döndükten sonra Mervân b. el-Hakem ile görüşerek ona, Abdullah b. Zübeyr ile başından geçenleri anlatmasının ardından Şam'ı karışıklık içinde gördüğünü belirtmiş ve herhangi bir fitne baş göstermeden bir emir seçilmesi uyarısında bulunmuştur.³¹ İkinci şahıs Basra valisi Ubeydullah b. Ziyâd'dır. Basra'dan Dımaşk'a geldiğinde,³² Mervân b. el-Hakem'e kendisinin Kureys'in büyüğü ve efendisi olduğunu, Abdullah b. Zübeyr'e biat etmesi

²⁷ Atçeken, İsmail Hakkı, "Muâviye b. Yezîd Üzerine Bir Araştırma" SÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya, 1997, sy, 7, s. 416-417.

²⁸ İbnü'l-Esîr, IV, 367.

²⁹ Atçeken, İsmail Hakkı, *a.g.m.*, s. 428.

³⁰ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakatü'l-Kübra*, Beyrut, 1957, V, 40.

³¹ İbnü'l-Esîr, III, 477.

³² Wellhausen, s. 84.

halinde bundan utanç duyacağını ve kendisini kınayacağını bildirmiştir. Bu sözden ümitlenen ve hoşlanan Mervân ise, ona henüz vaktin geçmediğini söyleyerek, Abdullah b. Zübeyr'e biat etme kararından vazgeçmiştir.³³

Emevî ailesinin liderliğine en uygun kişi Ebü'l-Âs kolunun büyüğü Mervân b. el-Hakem idi. Ailenin söz sahipleri, idare merkezinin tekrar Hicaz'a geçmesinden korkmaya başlayan Sûriye ileri gelenleri ve özellikle Yemen asıllı Kelb kabilesi liderleriyle durumu görüşmek üzere Câbiye'de toplandılar. Kırk gün sürdüğü söylenen görüşmelerin sonunda II. Muâviye'nin kardeşi Hâlid b. Yezîd'in yaşının küçük olması, İbn Zübeyr'e karşı iktidar mücadelesinde başarısız kalacağı şeklinde değerlendirildi. Onu destekleyen dayısı Hassân b. Malik'in ikna edilmesiyle Mervân'ın halife olması kararlaştırıldı. Câbiye'de sağlanan bu ittifak Dımaşk'ta durumun istikrara kavuşmasına yetmedi. Câbiye görüşmelerine katılmaktan son anda vazgeçen Dahhak b. Kays, İbn Zübeyr'i desteklediğini açığa vurarak emrindeki kuvvetlerle Mercirahit denilen yerde karargâh kurdu. Toplantının uzanmasından istifade edip Kınnesrîn, Humus ve Filistin ordugâhlarından temin ettiği yardımla gücünü arttırdı.³⁴

Toplantı sonrasında derhal harekete geçen Mervân b. el-Hakem, bu toplantıya katılmaktan vazgeçerek Mercirâhit'te karargâh kurmuş bulunan Dahhâk b. Kays üzerine yürüdü. Yirmi gün süren savaş sonunda Mervân b. el-Hakem'in ordusu galip gelirken, arasında Dahhâk b. Kays ve daha birçok sayıda Emevî ileri gelenin yer aldığı çok sayıda insan öldürüldü. Hiç şüphesiz Mervân b. el-Hakem'in bu zaferi kazanmasında, Dahhâk'ın Dımaşk'tan ayrılmasının ardından başlattığı isyanla şehirde kontrolü ele geçiren Yezîd b. Ebü'n-Nims'in sağlamış olduğu erzak ve asker desteğinin büyük katkısı olmuştu.³⁵

Vakit kaybetmeden iki ordu hazırlayıp İbn Zübeyr'in elinde bulunan Irak ve Hicaz'a Hubeyş b. Delece kumandasında gönderdiği ordu, Medine yakınlarında Rebeze'de İbn Zübeyr'in ordusu karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Mervân b. el-Hakem yaklaşık on ay süren halifelik esnasında Emevî devletinin ayakta kalmasını sağlayan bu askerî başarılarının yanı sıra, halifeliğinin kendi neslinden devam

³³ Mes'udî, III, 284.

³⁴ Aycan, İrfan, "Mervân I", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 226.

³⁵ İbn Sa'd, V, 41-42.

etmesini sağlayan adımı atmaktan da geri kalmamıştır. Amr b. Saîd'in kendisinden sonra halife olacağına dair yaydığı söylentileri bahane ederek Kelb kabilesi reisi Hassan b. Malik'in desteğini sağlayan Mervân b. el-Hakem oğlu Abdülmelik ve Abdülazîz'i sıra ile veliaht tayin etmeyi başarmıştır.³⁶ Böylece Câbiye toplantısında alınan kararlar veliaht tayin edilmiş bulunan Hâlid b. Yezîd ile Amr b. Saîd'i devreden çıkarmış bulunan Mervân b. el-Hakem, Halifeliğin kendi ailesinden devam etmesini kesinleştirmiştir. Ancak O bu icraatının bedelini canı ile ödemek zorunda kalmıştır. Kaynakların ısrarla belirttiğine göre Mervân b. el-Hakem, Hâlid b. Yezîd'i toplum gözünde küçük düşürmek amacıyla annesi Fâhite ile evlenmişti.³⁷ Daha sonra Mervân b. el-Hakem'in bir mecliste oğlu Halid'e ve kendisine hakarete bulunmasına kızan Fâhite, onu uykuda iken yastıkla boğarak öldürmüştür (65/685).³⁸

Mervân b. el-Hakem'in 65/685 Ramazan'da ölümü üzerine veliaht tayin edilen Abdülmelik Dımaşk'ta halife makamına geçti.³⁹ Ancak halifeliğini yalnız Sûriye ve Mısır eyaletleri tanıdı. Hicaz ve Irak Abdullah b. Zübeyr'in idaresi altında bulunuyordu. Mısır'a kadar bütün İslâm devletinden kopmuş, bu parçalanmadan faydalanmak isteyen Bizans, Sûriye'ye karşı akınlar başlattı. Halifenin rakibi Abdullah b. Zübeyr de zor durumda idi. Mervân'ın ölümünden sonra Abdülmelik Ubeydullah'ın görevine devamını istedi. Abdülmelik'in bundan sonraki hedefi, Abdullah b. Zübeyr'in hâkimiyeti altındaki bulunan Arabistan ve Irak'ı itaat altına almaktı. Diğer taraftan Ehli-i beyt taraftarları ve Hâricîler mücadele ve isyanlarını bütün şiddetiyle devam ettiriyorlardı. İran ve Horasan civarı sık sık saf değiştiren kabileler arasında şiddetli çarpışmalara sahne oluyordu. Bu iç mücadelelerden istifadeye kalkan Bizans da saldırılarını arttırmıştı. Abdülmelik gösterdiği üstün başarıyla bütün bu karışıklıkları ortadan kaldırmaya muvaffak oldu. Abdülmelik hazırladığı ordunun başına Irak seferi esnasında başarılarını gördüğü Haccac b. Yusuf es-Sekafi'yi tayin etti. Haccac bu işe zaten talip olmuştu. Haccac ordusunu alarak, Medine'ye hiç uğramadan doğrudan Mekke'ye yöneldi. Emrinde 20 bin kişi

³⁶ İbnü'l-Esîr, IV, 12.

³⁷ İbn Sa'd, V, 40.

³⁸ Taberî, III, 423; Yılmaz, Saim, "Muâviye b. Yezîd'in Halifelikten Ayrılması ve Halifeliğin Mervânilere İntikâli," *İstem*, sy, 8, Konya, 2006, s. 204.

³⁹ Ya'kûbî, II, 188.

vardı.⁴⁰ Mekke civarını yağmalattı. Onları içinde Kâbe gibi kutsal bir yeri olan Mekke'ye sefere yavaş yavaş psikolojik olarak hazırlamaya başladı. İbn Zübeyr'in süvarileri ile savaşarak yendi. Gerekli hazırlığı yapınca Mekke'yi kuşattı. 72/686 senesinde Ebû Kubeys tepesine mancınıklar kurup Mekke üzerine taş ve yağlı paçavralar yağdırmaya başladı. İbn Zübeyr annesi Esmâ ile görüştü. Esmâ binti Ebi Bekir kendisine nasihatler etti. Kalbini kuvvetlendirdi ve yol gösterdi. İbn Zübeyr çok cimri davranıyor ve ahaliye ambarlardan az şey veriyordu. Adamları da birer-ikişer kaçıp Haccac'a ilticâ ediyorlardı. Bu sırada İbn Zübeyr çok az kalan adamı ile çarpışa çarpışa öldürüldü.⁴¹

Kuzey Afrika'da Bizans'ın desteklediği Berberî isyanlarını da bastıran ve Endülüs'ün fethine başlangıç olmak üzere bölgeyi tahkim eden Abdülmelik ülkede otoritesini bütünüyle kurdu ve Emevî saltanatının temellerini yeniden sağlamlaştırdı.⁴²

Emevîler'in en büyük hükümdarı olarak gösterilen Abdülmelik⁴³ bir taraftan iç ve dış düşmanlarıyla mücadele ederek diğer taraftan devletin ilerlemesini sağlayan yeni bazı tedbirler almıştır. İlk İslâm parasını bastırması ve devlet dairelerinde Arapçayı resmi dil olarak kabul edip mahallî dillerle tutulan divanları Arapçaya tercüme ettirmesi kurumları İslâmileştirme faaliyetinin başında gelir.⁴⁴

Kendisinden sonra dört oğlu halife olduğundan, ona "Ebü'l-Mülûk" (hükümdarlar babası) denmiştir.⁴⁵ Abdülmelik, yirmi bir sene halifelik yaptı. Bu sürenin dokuz senesinde İbn Zübeyr'e ortak olmuştu. Kalan on üç sene üç buçuk aylık sürede ise müstakil halifelik yapmıştır.⁴⁶ Şevval 86/705 ayı ortalarında Abdülmelik vefat etti. Öldüğünde 63 yaşında olduğu söylenmektedir.⁴⁷

Velîd b. Abdülmelik 86/705 senesi Şevval ayında babası Abdülmelik vefat ettiği gün tahta çıktı.⁴⁸ Velîd, babasının mirasına sadık kalarak onun zamanında tayin edilmiş olan valileri yerinde bırakıp, onların siyasî ve askerî tecrübelerinden istifade

⁴⁰ Taberî, III, 530-531.

⁴¹ Ya'kûbî, II, 190.

⁴² Yiğit, İsmail, "Emevîler", *DİA*, XI, 92.

⁴³ Wellhausen, s. 105.

⁴⁴ İbnü'l-Esîr, IV, 167.

⁴⁵ Yıldız, Hakkı Dursun, "Abdülmelik b. Mervân", *DİA*, I, 269.

⁴⁶ İbn Kesîr, IX, 74.

⁴⁷ İbnü'l-Esîr, IV, 237.

⁴⁸ Ya'kûbî, II, 197.

etmesini bilmiştir. Velîd'in halifeliği sırasında İslâm devleti toprakları, Atlantik Okyanusu kıyıları ve İspanya'nın Pirene dağlarından itibaren başlamak üzere, Çin Kıta'sının içlerine ve İndus nehrine kadar uzanıyordu ki böylesi, eski devirlerde hemen hemen hiç görülmemişti ve modern çağların İngiliz ve Rus İmparatorluklarının yayıldığı bölgelerin yüz ölçümünü de aşmıştı. Bu parlak ve muhteşem devirde, Asya içleri, Mâverâ'ünnehir bölgesi itaat altına alınmış, Kuzey Afrika yeniden zaptedilip, sulh temin edilmiş, Müslümanlar tarafından Avrupa Kıtasında fethedilen en büyük arazi parçası İspanya (Endülüs) fethedilmiş bulunuyordu.⁴⁹

Velîd b. Abdülmelik, kardeşi Süleyman'ı veliahtlıktan çıkararak kendisinden sonra halife olmak üzere oğlu Abdülazîz'e halkı biat ettirmek istedi. Bununla uğraşırken 96/715 senesinde vefat etti.⁵⁰

Süleyman zamanında gerçekleştirilen en önemli askerî hareket, hazırlıkları kardeşi Velîd zamanında tamamlanan ordunun Mesleme b. Abdülmelik kumandasında İstanbul'u kuşatmasıdır 99/717.⁵¹ Bir yıl süren bu kuşatma başarısızlıkla sonuçlanmış, önemli kayıplar veren İslâm ordusu Süleyman'ın yerine geçen Ömer b. Abdülazîz'in emriyle geri çekilmiştir.⁵²

Süleyman veliahtlığı oğullarına tevcih etmeden kendisini ölüm yatağında buldu. İşte bu anda Recâ b. Hayve ona, Allah'ın rızasını kazanacak bir vasiyetnamede bulunup dindar yeğeni Ömer b. Abdülazîz'i hilafet'e tayin etmesinde etkili oldu. Yezîd b. Abdülmelik ancak ondan sonra halife olacaktı. Recâ onun öldüğünü söylemeyerek Ümeyyelileri Dâbık mescidine çağırttı ve onlardan, isim zikretmeyerek, Süleyman'ın vasiyetnamesinde zikredilen yeni halifeyi biat etmelerini talep etti. Ancak bunlar onun istediğini yaptıktan sonradır ki Süleyman'ın ölümünü ve onun tarafından tespit edilen halifenin Ömer b. Abdülazîz olduğunu haber verdi. Bu bir sürpriz oldu.⁵³

⁴⁹ Hitti, Philip K., II, 326.

⁵⁰ Ahmet Cevdet Paşa, III, 816.

⁵¹ Ya'kûbî, II, 210.

⁵² İbnü'l-Esîr, IV, 312.

⁵³ Wellhausen, s. 124-125.

İki sene beş ay ve beş gün halife olan Süleyman b. Abdülmelik Safer 99/717'de Cuma günü vefat etti.⁵⁴ Halife Süleyman'ın çok kısa süren devri Emevî hanedanının bir dönüm noktası olup, yükselmenin bitip duraklamanın başladığı bir dönemdir.⁵⁵

Ömer b. Abdülazîz 99/717 yılında Süleyman'ın ölümü üzerine halife ilan edildi. Bu önemli görevin kendisine bilgisi dışında verildiğini söyleyerek affını istediysede biat merasimine katılanların ısrarı üzerine görevi kabul etti (10 Safer 99/717).⁵⁶ Ömer b. Abdülazîz'in ilk icraatı İstanbul'u kuşatmakta olan Mesleme b. Abdülmelik'in ordusunu geri çağırması oldu.⁵⁷ Halife Ömer saraydaki lüks eşyaları beytülmal'e koydurması, köle ve cariyeleri azat etmesi, halktan biri gibi yaşaması ve hutbelerde sadece halifeler için yapılan duayı halk için okunan umumî duaya çevirmesi gibi uygulamalarıyla Emevîler'in geleneksel saltanat görüntülerine son verdi. Ömer b. Abdülazîz, halka zulmeden ve halk tarafından sevilmeyen vali ve diğer önemli devlet memurlarından büyük bir kısmını görevinden alarak yerine bilgili, dindar, dürüst ve güvenilir kimseleri tayin etti. Halifeliği İslâm kuralları çevresinde yürütmeye çalışan Ömer b. Abdülazîz, uygulamalarında esas almak için Hz. Peygamber'in ve anne tarafından dedesi Hz. Ömer'in yönetimiyle ilgili karar ve icraatları hakkındaki belgeleri topladı. Meşhur âlimleri kendisine danışman seçti. Ayrıca çeşitli vilâyetlerdeki âlimlere mektuplar yazarak onların tavsiyelerini istedi.⁵⁸

Beşinci adil halife olarak nitelendirilen Ömer b. Abdülazîz, Hicri 101 yılı Recep ayının yirmisinde otuz dokuz yaşında iken vefat etti. İki yıl beş ay dört gün Hilafet görevini sürdürdü.⁵⁹ II-Yezîd dönemi bu senenin Şaban ayının son günlerinde Hişâm b. Abdülmelik halife olmuştur. Bu sırada otuz dört yaşlarında idi.⁶⁰ Dikkatli, namuslu ve her şeyden önce iş adamı idi, ancak onda idealizmin zerresi yoktu.⁶¹

⁵⁴ İbnü'l-Esîr, IV, 311.

⁵⁵ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 401.

⁵⁶ Taberî, IV, 59.

⁵⁷ İbn Kesîr, IX, 192.

⁵⁸ Yiğit, İsmail, "Ömer b. Abdülazîz", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, 53.

⁵⁹ İbn Sa'd, V, 408; Ağırakça Ahmed, *Ömer İbn Abdülazîz*, İstanbul, 1984, s. 294.

⁶⁰ İbnü'l-Esîr, IV, 370.

⁶¹ Wellhausen, s. 154.

Hişâm, iç harplerle sarsılmış, dâhili ve hâricî karışıklıklar içerisinde yüzen bir hükümetin idaresine geçti. İçte ümera birbiri ile çekişiyor para ve istikbal için insanlar birbirine giriyorlardı. Dışta ise Kuzeyde Hazarlar ve Türkmenler sınıra tecavüzde bulunuyorlardı. Hâricîler ve değer firkalar gayrı-memnun idiler. Abbas oğulları tarafları devletin doğusunda Emevî nüfuzunun tahakkümüne set çekmekle uğraşıyorlardı.⁶² Hişâm'ın zamanında askerleri orta Asya'daki Türklerle savaşsa da başarı elde edemediler.⁶³ Kafkasya'da mücadele veren Mesleme, burada önemli başarılar kazandı.⁶⁴ Hişâm 125/743 yılı Rebûlâhir ayında 20 yıla yakın süren hilâfet döneminin sonunda öldü.⁶⁵ Hişâm'ın ölümünden Sonra II Velîd b. Yezîd halife olarak biat edildi.⁶⁶ II. Velîd'in zamanında memleketin her tarafında isyanlar vardı. Endülüs'te de isyanlar birbirini takip etmekte ve bu sebeple fetihlerle uğraşılmamaktadır.⁶⁷

Kendisi, fâsık, ayyaş, Allah'ın haramlarından sakınmayan, sarhoş olarak hacca gelen, fiskını millet önünde işleyen bir kimsedir. Devlet hazinesini tamamıyla israf etmiş, lüzumsuz yere maaşları yükseltmiş ve Hişâm'ın doldurduğu devlet hazinesini istediği gibi kullanmıştır.⁶⁸ Zevk ve sefa peşinden koşan II. Velîd, Yezîd b. Velîd tarafından öldürüldü.⁶⁹

II. Velîd'i öldürüp, onun yerine devlet başkanlığını ele aldığında yapmış olduğu konuşma Emevî devleti, toplum ve devlet başkanları hakkında çok önemli ipuçları verir. Biat töreni esnasında yapılan konuşmasına, Ömer b. Abdülazîz'i örnek aldığı,⁷⁰ bundan sonra kimseye zulüm edilmeyeceğini ve inşaat yapılmayacağını, namuslu davranacağını söyledi.⁷¹ Çok yaşamayan III. Yezîd 12 Zilhicce 126/744'de halife oluşunun 5.5 ay geçtikten sonra vefat etti. 46 yaşında olduğu rivâyet edilir. Yerine kardeşi İbrahim'i vasiyet etmiştir. 6 ay kadar halifelikte kalmıştır.⁷²

⁶² Atçeken İsmail Hakkı, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, s. 28.

⁶³ İbnü'l-Esîr, IV, 373.

⁶⁴ İbnü'l-Esîr, IV, 403.

⁶⁵ Taberî, IV, 217.

⁶⁶ İbn Kesîr, IX, 353.

⁶⁷ Mes'ûdî, IV, 50-51.

⁶⁸ Ya'kûbî, II, 232.

⁶⁹ İbnü'l-Esîr, IV, 479.

⁷⁰ Aycan, İrfan, Sarıçam, İbrahim, s. 88.

⁷¹ İbnü'l-Esîr, IV, 487.

⁷² Wellhausen, s. 173-175.

İbrahim b. Velid'in hükümdarlığı Mervân tarafından kabul görülmedi. Cezîre valisi Mervân b. Muhammed yerine oğlu Abdullahı bırakıp Cezîre ordusu ile Şam'a doğru yola çıktı. Kınnesrin'e gelince karşısına İbrahim'in kardeşleri Bişr ve Mesruk b. Velid çıktı ve Kınnesrin'in halkı bunları yakaladılar ve Mervân'a teslim ettiler, Mervân bunları hapsetti, Hıms'ı da idaresine aldı. İbrahim'in hazırlayıp başına Süleyman b. Hişam'ı geçirdiği ordu Mervânla savaştı ise de o da yenildi. Mervân'ın Şam'a girmesi üzerine İbrahim ve Süleyman kaçtılar. Emevî tahtı Mervân'a kaldı.⁷³

Mervân tahta geçtiği zaman Emevî devleti tam bir çöküş halinde idi. İslâm memleketleri baştanbaşa ihtilâl ateşi içinde yanıyordu. 127/745 yılında Sûriye, Mervân'a karşı ayaklandı. İsyân önce Filistin'de başladı, oradan Hıms'a intikal etti. Mervân 2 Şevval 127/745'de Hıms önünde görüldü. Şam ve Tedmür'deki kıpırdamalar bertaraf edildi ve isyan eden Kelbîlerin isyanı bastırıldı.⁷⁴ Tahta oturduğundan itibaren cepheden cepheye koşmak zorunda kalan II. Mervân yaklaşık üç yıl içinde el-Cezîre, Irak, Sûriye, Mısır ve Arabistan'da kontrolü sağlayarak başşehir Harran'a döndü. Ancak tam bu sırada kendisini ve Emevî hanedanını ortadan kaldıracak büyük bir isyanla karşılaştı. Bu Abbâsî ihtilâl hareketiydi. Horasan bölgesinde Emevîler'e muhalif unsurları bir araya getiren ve bilhassa İran mevâlî tarafından desteklenen Ebû Müslim el-Horasânî Ramazan 129/747'de siyah bayrağı açarak Abbâsî isyanını başlattı. Ebû Müslim, II. Mervân ve Irak valisinden ciddi bir yardım alamayan Nasr b. Seyyâr'ın barış tekliflerini reddetti. İki tarafın kuvvetleri arasındaki çatışmalar sürekli Nasr'ın mağlûbiyetiyle sonuçlandı. Abbâsî orduları Horasan'ı tamamen kontrol altına aldı. Bir süre sonra Kûfe'yi ele geçiren Abbâsî isyanının liderleri Ebû'l-Abbâs es- Seffah'ı halife ilan ettiler. Abbâsîler'in ilk halifesi olarak biat alan Seffah amcası Abdullah b. Ali b. Abdullah'ı bir ordunun başında Mervân'a karşı gönderdi. Mervân büyük Zap suyunun sol sahilinde Abbâsî ordusunu karşısında buldu. Bu savaş Mervân'ın ağır hezimetiyile sonuçlandı. Mervân kumandan olarak girdiği savaşlarda aldığı bu ilk mağlûbiyetin ardından emrindeki kuvvetlerle Harran'a çekildi, ancak orada da tutunamadı. Kendisini takip eden Abdullah b. Ali'nin önünden kaçarak Kınnesrîn, Humus ve Dımaşk üzerinden Filistin'e geçti. Kaçışını Mısır istikametinde devam ettirdi ve düşman askerinin

⁷³ Taberî, IV, 280-281.

⁷⁴ Taberî, IV, 281-283.

yararlanmasını önlemek için geçtiği yerlerdeki ekinleri yaktırdı. Yukarı Mısır'ın Bûsîr köyünde kendisine ulaşan Abbâsî kuvvetleriyle girdiği çatışma sırasında öldürüldü.⁷⁵

Mervân öldürüldüğünde altmış iki yaşındaydı. Almış dokuz yaşında olduğu da söylenir. Biat alınmasından ölümüne kadar süren halifelik müddeti beş yıl on ay on altı gündür.⁷⁶ 41/661 yılında Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından tesis edilen Emevî hanedanı, yaklaşık bir asır yaşadıktan sonra tarihe karışarak 132/750 yılında yerini Abbâsî hanedanına bıraktı.

⁷⁵ Kurt, Hasan, “*Mervân II*”, *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 228-229.

⁷⁶ İbnü'l-Esîr, IV, 15.

BİRİNCİ BÖLÜM

YA'KÛBÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TARİHİNE GÖRE EMEVÎ HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİ

Bu bölümde Ya'kûbî'nin hayatını, eserlerini, tarihçiliğini, tenkitçiliğini ve Şîfî temayülü hakkında bilgi verdikten sonra, Ya'kûbî'nin *Târîhu'l-Ya'kûbî* adlı kitabındaki Emevî halifelerinin kişiliklerini ilgilendiren rivâyetleri vereceğiz.

1. YA'KÛBÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ HAKKINDA GENEL BİLGİ

Ya'kûbî'nin tam adı genelde kaynaklarda bazı küçük farklılıklarla şu şekilde geçmektedir: Ahmed b. İshak (Ebî Ya'kub) b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî.⁷⁷ Ahmed b. (Ebî Ya'kub) İshak b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ahbârî el-Abbâsî.⁷⁸ Ahmed b. Ebî Ya'kub b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Katib el-Ya'kûbî el-Abbâsî.⁷⁹ Ahmed b. (Ebî Ya'kub) İshak b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Abbâsî.⁸⁰ Ahmed'in babası “ İshak'ın” künyesi Ebû Ya'kub olduğu için zamanla dönemin geleneğine uygun olarak kaynakların çoğunda “İshak” isminin yerine sadece Ebû Ya'kub kullanılmıştır. Bu rivâyetleri göz önünde bulundurarak Ya'kûbî'nin adını şu şekilde belirtebiliriz: Ahmed b. İshak Ebî Ya'kub b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Kâtib el-Abbâsî el-Ahbârî.

Ya'kûbî'nin doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılmadı. Ya'kûbî'nin büyük dedesi Vâzih, Abbâsîlerin devlet yönetiminde yüksek görevlerde bulunmuştur. İlk önce Azerbaycan ve Ermenistan'da, daha sonra da Mısır'da görev aldı.⁸¹ Vâzih'in hem Mansur'un hem de Mehdî'nin azadlı kölesi olduğu ve onların döneminde valilik yaptığı hakkında bilgiler vardır. Ya'kûbî ve bazı kaynaklar onun Mansur'un azadlı kölesi olduğunu ve Mansur tarafından Ermenistan ve Horasan

⁷⁷ Zîrîklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, Kahire, 1945, s. 59.

⁷⁸ Ya'kut el-Hamevî, Şihabuddin Ebû Abdillâh b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, Mısır, 1937, II, 156.

⁷⁹ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l – Edebi'l – Arabî* (çev. es-Seyyid Ya'kub Bekir), Kahire, 1977, IV, 236.

⁸⁰ Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Beyrut, 1958, I, 161.

⁸¹ Brockelmann, *a.g.e.*, IV, 236.

valiliklerine atadığını belirtir.⁸² Taberî ise Vâzih'in Mehdî'nin mevalisi olduğunu ve onu Mısır'a vali tayin ettiğini aktarmaktadır.⁸³ Ya'kûbî, tarihinde konuya değinerek Halife Mehdî'nin 160/777 senesinde hac yaptığını, bu esnada Kâbe'nin ihtiyaçları için mevalisi ve Mısır valisi olan Vâzih'a bir mektup yazarak ondan mozayik, altın ve kandil gibi aydınlatıcı malzemeler istediğini ifade etmektedir.⁸⁴ Ya'kûbî'nin sunduğu bu bilgilerden büyük dedesi Vâzih'ın her iki halifenin de mevalisi olduğunu anlamaktayız. Ancak hangi halifenin azadlı kölesi olduğu konusunda çelişkiler bulunmaktadır. Taberî ve Ya'kûbî'nin dışındaki kaynaklar Mansur'un mevalisi olduğunu nakleder.

Krackovski, Ya'kûbî'nin babası ve diğer dedesi Ca'fer'in ise ileri gelen, tanınmış postacılarından olduğunu belirtir.⁸⁵ Ya'kûbî büyük dedesine nispetle Vâzih babasına nispetle İbni Ebî Ya'kub veya zamanla değişerek Ya'kûbî olarak tanınmıştır.⁸⁶ Ya'kûbî'inin "el-Abbâsî" diye nitelendirilmesinin sebebi dedesi Vâzih'ın Abbâsî Halifesi Mansur'un azadlı kölesi olmasından dolayıdır. Diğer bir lakabı da "el-Bağdâdî"dir. Bağdatlı olması hasebîyle bu nispeti almıştır.⁸⁷

İlim çevresinde tarihçi olarak tanınan Ya'kûbî için "el-Ahbârî" lakabı da kullanılmıştır. "el-Ahbârî" kavramı kıssa ve hikâyeleri içermesi açısından bir dönem "et-Târîh" kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Nadir haberleri, kıssa ve hikâyeleri rivayet eden kimselerin "el-Ahbârî" diye isimlendirilmesi sebebiyle Ya'kûbî de "el-Ahbâr" olarak adlandırılmıştır.⁸⁸

Bağdat'ta doğan Ya'kûbî küçük yaşta Ermenistan'a seyahati⁸⁹ etti ve bu yolculuk onun hayatındaki seyahatlerin başlangıcı oldu.⁹⁰ O gençliğini Ermenistan ve Horasan'da Tâhirîlerin hizmetinde geçirdi.⁹¹ Burada hangi görevde bulunduğu tam olarak bilinmemektedir. Bürokraside kâtiplik yaptığı ya da istihbarat teşkilatına

⁸² Ya'kûbî, Târîh, II, 310; Krackovski, İgnati Ulianovich, *Târîhu'l Edebi'l-Coğrafi el-Arabi* (çev. Selahaddin Osman Hâşim), Kahire, 1963, I, 158; Zîriklî, I, 91.

⁸³ Taberî, VI, 374.

⁸⁴ Ya'kûbî, II, 338.

⁸⁵ Krackovski, I, 158.

⁸⁶ Brockelmann, *a.g.e.*, IV, 236.

⁸⁷ Ya'kut, II, 157.

⁸⁸ Yasin, İbrahim Aliyyü'l-Ca'fer, *el-Ya'kûbî el-Müerrih ve'l-Coğrafiya*, Bağdat, 1980, s. 20.

⁸⁹ Krackovski, I, 157.

⁹⁰ Joseph, Strayer, *Dictionary of the Middle Ages*, New York, 1989, XII, 717.

⁹¹ Brockelmann, IV, 236.

benzer bir posta servisinde (el-Berîd) çalıştığı sanılmaktadır.⁹² Belki bu durum Ya'kûbî'nin çok seyahat yapmasında etkili olmuştur.⁹³ Ancak en önemli sebep coğrafya ve tarihe olan ilgisidir.⁹⁴ Uzun bir süre Ermenistan ve Horasan'da yaşamış olan Ya'kûbî, Hindistan, Çin, Mısır, Mağrib, İnan, Endülüs, Sûriye'nin yanı sıra birçok Arap ülkesine uzun seyahatlerde bulunmuş,⁹⁵ gençliğini Tâhirîlerin hizmetinde, tarih ve coğrafya bilgileri topladığı yolculuklarda geçirmiştir.⁹⁶

Yoğun seyahatleri esnasında yerel kaynaklardan çeşitli bilgileri toplamış bunları detaylı şekilde not etmiştir.⁹⁷ Ya'kûbî yapmış olduğu bu seyahatler sonucunda elde ettiği bilgilerle "Kitâbu'l-Büldân" adlı eserini yazmıştır. Doğuda ve Batıda dolaştığı ülkelerde kimleri görmüşse onlara ülkelerini, şehirlerini birbirine olan uzaklık durumunu, ovaları, nehirleri, dağları, denizleri, hava durumu vergi miktarı ve benzeri konularda çok çeşitli sorular sormuş olan Ya'kûbî doğruluğuna güvendiği kişilerin haberlerine, anlattıklarına bu eserde yer vermiştir.⁹⁸ Tâhirîlerin yıkılışından (872)⁹⁹ sonra ise Mısır'a giden Ya'kûbî, hayatının geri kalan kısmını Tolunoğulları'nın hizmetinde geçirmiştir.¹⁰⁰

Birçok müellife göre 284/897'de Mısır'da¹⁰¹ vefat emiş olan Ya'kûbî 292/905 yılında hâlâ yaşıyor olduğunu gösteren deliller vardır. Örneğin Tolunoğulları'nın hizmetinde bulunan Ya'kûbî onların yıkılışının ardından 292/905 Ramazan bayram gecesini Tolunoğullarındaki güzellikleri hatırlayarak eserine beyit halinde kaydetmesi önemli bir delildir.¹⁰²

Bu tespitten sonra Ya'kûbî'nin ölüm tarihi olarak verilen 284/897 doğru olmadığını, 292/905'in ise onun hayatının son yılları hakkında edinilen en son bilgi

⁹² Joseph, XII, 717.

⁹³ Adany, Camilla, *Muslim Writers on Judaism and the Hebrew Bible*, Leiden, 1996, 37.

⁹⁴ Ya'kûbî, II, 232.

⁹⁵ Hizmetli, Sabri, *İslâm Târîhi*, Ankara, 1995, s. 28.

⁹⁶ ed-Dûrî, Abdülazîz, *Bahsün fi Neş'eti İlmi't-Târih 'İnde'l-Arab*, Beyrut, 1960, s. 31.

⁹⁷ Joseph, XII, 717.

⁹⁸ Ya'kûbî, *el-Buldân*, s. 382.

⁹⁹ Hitti, II, 26,

¹⁰⁰ Brockelmann, IV, 236.

¹⁰¹ Ya'kut, II, 156; Kehhale, I, 161; ed-Dûrî, s. 51.

¹⁰² Ya'kûbî, *el-Buldân*, s. 382.

olduğundan vefat tarihi olarak belirtildiğini görüyoruz. Ama 292/905 senesinde onun halen yaşıyor olduğunu göz ardı etmemek gerekir.¹⁰³

Ya'kûbî, tarih ve coğrafya sahalarında uzmanlaşmıştır. Onun günümüze ulaşan ve kaybolan eserlerinin tamamı coğrafya ve tarih üzerindedir. Ya'kûbî, el-Buldân adlı eserinde: “Ben çok küçük yaştan itibaren tarih ve coğrafyaya ilgi duyuyordum”¹⁰⁴ diyerek bu ilim dallarına duyduğu alakayı işaret etmektedir. Çeşitli ülkelere yaptığı bir dizi yolculukla, ilgi duyduğu bu ilim dallarında araştırma yapmaya çalışan Ya'kûbî, bu esnada topladığı bilgiler onun coğrafyacı ve tarihçiliğinin temelini oluşturmuştur. Onun belli başlı eserleri şunlardır:

2. YA'KÛBÎ'NİN ESERLERİ

2.1. Kitâbu'l-Buldân

Ya'kûbî yoğun seyahatler esnasında büyük bir gayret ve çalışmayla yerel kaynaklardan, bire bir görüşmelerine, müşahedelere ve izlemelerine dayanarak en güvendiği kaynaklardan topladığı malzemelerden Kitâbu'l-Buldân'ı oluşturmuştur.¹⁰⁵ Onun kitabı başka bir kitaptan alıntı olmadığından orijinaldir ve coğrafya alanındaki kitapların anasıdır.¹⁰⁶ Ya'kûbî bu kitap hakkında şunları söylemektedir:

“Bu kitapta gezdiğim yerleri ülke ülke, şehir şehir, fetheden halifeleri, komutanları, ülkenin vergi miktarı ve gelir durumunu yükselten hususları kaydettim. Ülkelerin, şehirlerin, bölgelerin, ilçe ve kasabaların isimlerinin yanı sıra burada oturanları, Arap kabilelerinden olan yöneticileri ve yabancı idarecileri, şehirlerin ve ülkelerin birbirine olan mesafelerini, buraları fetheden Müslüman komutanları, fetih tarihini, vergi miktarı, ovası, dağı, meteorolojik durumları, akarsu ve içeceklerini de kaydettim”.¹⁰⁷

Ya'kûbî'nin günümüze ulaşmayan eserleri:

¹⁰³ Çamyar Selahattin, , *Ya'kûbî ve Tarihçiliği*, A.Ü.S.B.E., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, dan, Sabri Hizmetli, Ankara, 1998. s. 28.

¹⁰⁴ Ya'kûbî, *el-Buldân*, s. 231.

¹⁰⁵ Brockelmann, “*Ya'kûbî*”, İ.A. XII, 352.

¹⁰⁶ Zeydan, Corci, *Târihu'l-Edebi'l-Arâbi*, Beyrut, 1958, II, 208.

¹⁰⁷ Ya'kûbî, *el-Buldân*, s. 232.

2.3. Fethu İfrîkiyye

Ya'kûbî Kitâbu'l-Buldân'ında Kayravan'ı anlatırken “Zab” şehri hakkında bilgi verip devamında şunu belirtmektedir: “Biz Afrika'nın fethini ve bununla ilgili haberleri müstakil bir kitabımızda zikretmiştik.”¹⁰⁸ Buradan Ya'kûbî'nin Afrika'da İslâm'ın yayılışı hakkında bir çalışması olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu kitap daha sonra kaybolmuştur.¹⁰⁹

2.4. Tâhiriyyûn

Ya'kûbî Tarih kitabında Tâhir b. Hüseyin tarafından Halife Emin'in öldürülmesi hadisesini anlatırken Tâhirîleri müstakil bir kitabında ele aldığını belirtmiştir.¹¹⁰

2.5. Ahbaru'l-Ümeme's-Sâlife

Ya'kûbî bu eserinden hiç bahsetmemekle beraber bazı kaynaklarda bu kitabın sadece ismi geçmektedir.¹¹¹ Çok küçük kitap olduğu belirtilen bu eser de kaybolmuştur.

2.6. el-Mesâlik ve'l-Memâlik

Ya'kûbî'nin el-Buldan'ının dışında coğrafya hakkında bir başka kitabının daha olduğunu anlıyoruz. El-Buldan'ın sonunda Ya'kûbî ile ilgili şu rivayet nakledilir: “Ahmed b. Ebî Ya'kub'un el-Mesâlik ve'l Memâlik adlı eserinde Basra'da yedi bin mescidin olduğu rivayet edilmektedir.”¹¹² Ya'kûbî el-Buldan'ının bir başka bölümünde böyle bir eserin varlığına: “Biz, Rûm ülkelerinin haberlerini, insanlarını, şehirlerini, kalelerini, limanlarını, dağlarını, vadilerini, bahçelerini ve saldırı durumlarını bu kitabımızdan başka bir kitapta zikretmiştik”¹¹³ ifadesini kullanarak daha belirgin bir şekilde işaret etmiştir.

¹⁰⁸ Ya'kûbî, *el-Buldân*, s. 352.

¹⁰⁹ Çamyar, *Selahattin*, s. 23.

¹¹⁰ Ya'kûbî, II, 310.

¹¹¹ Ya'kut, II, 156; Kehhale, I, 161.

¹¹² Ya'kûbî, *el-Buldân*, s. 361.

¹¹³ Ya'kûbî, *el-Buldân*, s. 323.

Bu ifadeye göre Ya'kûbî'nin el-Buldan adlı eserinden önce coğrafya hakkında bir kitap yazdığı net bir şekilde anlaşılmaktadır. el-Mesâlik ve'l-Memâlik adlı bu eseri daha sonra kaybolmuştur.¹¹⁴

2.7. Târîhu'l-Ya'kûbî

Ya'kûbî'nin bu nadide eseri ilk olarak müsteşrik Houtsma tarafından Leiden'de 1883'te indeksli bir şekilde neşredildi. Bunun dışında Topkapı Sarayında 4. 2403 (RSOIV; 707) bir nüsha daha olduğu bilinmektedir.¹¹⁵

Eser daha sonra Necef'de 1939'da¹¹⁶ ve Beyrut'ta 1960'ta¹¹⁷ iki cilt halinde yayınlandı. Ancak bu baskılar tahkiksizdir. Daha sonra tahkik edilerek neşredilen eserin Necef 1964 baskısını Muhammed Sadık, Beyrut 1993 baskısını ise Abdülemîr Mühenna tahkik etmiştir.

Ya'kûbî, Tarih kitabını Tahirîler hanedanlığında görevli olduğu sırada yazmıştır.¹¹⁸ O kitabını yazarken tarihi silsileye ve konuların zaman bakımından kronolojik sırasına riayet etmeye çalışır. O Kitabı'na yaratılışla başlar. Ancak kitabın başlangıç kısmı ve önsözü kayıptır. Bundan dolayı kitap Hz. Adem Havva kıssalarının belli bir yerinden itibaren devam eder. Ardından Hz. Adem'in oğulları ve torunları gelir. Ya'kûbî daha sonra İsrail oğulları Peygamberleri ve kırılları hakkında bilgi verir. Hz. İsa, onun sözleri ve dört İncili tanıtır. Musul, Ninova, Bâbil, Süryanî, Hind, Yunan, Rum, İran, Çin gibi eski milletlerin tarihinden bahseder. Bu bölümde özellikle Yunan ve Hind medeniyeti hakkında geniş bilgi vermektedir. Onların ilim ve kültür hayatını örneklerle tanıtır. Bunları takiben Kuzey Afrika'da kurulan ülkeleri ele alır. Burada Mısır, Berber, Habeş, Sûdan gibi ülkelerden söz eder. Ya'kûbî Tarih'inin I. cildine Arapların İslâm öncesi (eski) tarihleriyle son verir. Yemen tarihi ve kralları, Şam ve Hîre hükümdarları, Hz. İsmail'in çocukları, Arapların İslâm öncesi dinleri, fal okları, hakemleri, panayırları ve şairlerini konu edinmiştir.

¹¹⁴ Yasin, İbrahim, s. 46.

¹¹⁵ Brockelmann, IV, 238.

¹¹⁶ Şakir Mustafa, *Târîhu'l-Arab vel-Muerrihûn*, Beyrut, 1980, I, 250.

¹¹⁷ Brockelmann, IV, 237.

¹¹⁸ Brockelmann, *Ya'kûbî*, İ.A., XII, 351.

Ya'kûbî ikinci cildine önsöz ile başlar. Burada ikinci cildi yazarken takip ettiği metodunun, üslubunu, kaynaklarını ve nelere dikkat ettiğini belirtmektedir. Giriş kısmının ardından, sözlerine Hz. Peygamberin sîretiyle devam eder. Hz. Muhammed'in doğumu, çocukluğu ve gençliği hakkında genişçe malumat verir. Risaletinden önceki dönemde, Ficar savaşları, Hılfu'l-Fudûl cemiyeti, Kâbe'nin onarımı ve Hz. Hatice ile evliliği gibi önemli hadiselerden bahseder.

Sonra Hz. Muhammed'in risaletinden Medine'ye hicretine kadar olan bazı olayları işler. Bunlar Hz. Muhammed'e risaletin gelişi, İsrâ olayı, Habeşistan'a hicret, Kureyş'in muhasarası ve ağaç kurdunun Kâbedeki metni yemesi, Rasulullah'ın oğlu Kasımın vefatı, Kur'ân-ı Kerim'in Mekke'de nâzil olan sûreleri, Hz. Hatice ve Ebû Talib'in vefatı, Rasulullah'ın Taif'e gidişi, Ensar'ın Mekke'ye gelişi ve Medine'ye yapılan hicret gibi hadiselerdir.

Ya'kûbî, Rasulullah'ın hicret hadisesi ile birlikte O'nun Medine'deki hayatından da söz eder. Orucun ve namazın farz kılınması ve bunun gibi bütün önemli olaylara devam ederek Veda haccı, vefatı, şemali, kendisine benzeyenler, Hz. İbrahim'e kadar olan annelerinin adları, valileri hakkındaki bilgiler sunar.

Ya'kûbî Kitabı'nın geri kalan kısmını sırasıyla Halifelerin dönemlerine göre düzenlemiştir. Raşid halifelerden Abbâsîler'in el-Mu'temid dönemine kadar olan bütün halifelerin iktidara geliş tarihini, bu tarihteki burçların durumunu ayrı ayrı zikretmektedir. Her halifenin durumunu teker teker değerlendirir ve olayları kronolojik sırası içinde sunmaya çalışır. Her bir Halifenin sıfatlarını, özelliklerini zikredip, dönemindeki valilerin, askerî komutanların, görevlilerin, fakihlerin, hac organizasyonunda sorumlu olan kimselerin ve benzeri görevlilerin isimlerini vermektedir.¹¹⁹

Onun Tarihinin ikinci cildi hemen hemen bütün baskılarında Hz. Peygamber'in doğumu ile başlar. Ancak Abdülemir Mühenna'nın tahkik ettiği Beyrut 1993 baskısının II. cildi dört halife dönemiyle başlar. Muhammed Sadık'ın tahkik ettiği Necef 1964 baskısı ise üç cilt halinde neşredilmiştir. II. cildi Hz. Muhammed'in doğumu ile başlayıp Muâviye b. Yezîd ile son bulur. III. cilt Mervân

¹¹⁹ Ya'kûbî, II, 167.

b. el-Hakem dönemi ile başlar, kitabın sonu olan Ahmed el-Mu'temid dönemine kadar olan dönemi kapsar.

3. YA'KÛBÎ'NİN TARİHÇİLİĞİ

Ya'kûbî Târîhu'l-Ya'kûbî adlı kitabını isnatsız bir metotla yazmıştır. Onun kitabında sayılabilecek kadar az rivâyet senedi vardır. Ya'kûbî'ye gelinceye kadar Siyer ve Meğazi yazarları isnat sistemini terk etmemişlerdir. Isnatsız metotla Tarih kitabı yazan ilk tarihçi Ya'kûbîdir. Isnat sistemi yerine daha pratik ama daha az kabul gören bir metot kullanır. O rivâyet senetleriyle yapılan sık anlatılardan bağımsız olarak sürekli bir anlatım tercih etmiştir. Matbu olan Tarih kitabı, Kitabu'l-Buldan adlı eserini rivâyet zinciri kullanmadan öykümsü bir tarzda yazmıştır. Öylesi bir tarz Yâkûbî'nin genel bir metodudur. Aynı dönemdeki İslâm tarihçilerinden İbn Kuteybe ve Ebû Hanife ed-Dineverî'nin eserlerinde ara sıra isnat kurallarının kırıldığı görülse de bu az sayıdadır, Ya'kûbî'nin ise geniş kapsamlı olarak kitabın tamamı için geçerlidir.¹²⁰

4. YA'KÛBÎ'NİN TENKİTÇİLİĞİ

Ya'kûbî tarih kitabına aldığı rivâyetleri, haberleri tetkike tabi tutmaya çalışmıştır. “Biz, bizden önceki tarihçilerin, siyercilerin, yazarların, ravilerinin ve âlimlerin rivâyetlerinden faydalanarak özet bir kitap yazdık. Geçmişten bize kadar gelen çalışmalardan derlenmiş detaylı bir kitap yazmak istemedik. Çünkü biz daha öncekilerin haberlerinde, rivayetlerinde ve sözlerinde yıllara ve uygulamalara göre azalıp artarak farklılık olduğunu gördük, kitabımızda şiirleri ve uzun haberleri hazfettik”¹²¹ ifadelerini kullanarak tenkitçi bir metotla özet bir tarih yazma anlayışına sahip olduğunu belirtmiştir.

¹²⁰ ed-Dûrî, s. 52.

¹²¹ Ya'kûbî, II, 6.

5. YA'KÛBÎ'NİN ŞİİLİK TEMAYÛLÛ

Ya'kûbî mutedil bir Şîî idi. Onun Şîîliği ailesinden gelir, Ya'kûbî'nin büyük dedesi Vâzih Şîî düşüncesin sıkı sıkıya bağlıydı. Bundan dolayı bütün ailede Şîî temayülû görülmektedir.¹²² Carl Brockelmann Ya'kûbî'nin İmâmiye'nin mutedil bir kolundan olduğunu belirtir.¹²³

Ya'kûbî'nin Şîîliği Tarih kitabının muhtevasına da yansımıştır. O Veda Hutbesi bölümünde bunu açıkça ortaya koyar. Tarihinde Veda Hutbesi'nin sonunu şu şekilde bağlamaktadır.

“Sizin için bıraktığım şeye sarıldığınız müddetçe asla saptırmayacaksınız. Bunlar Allah'ın kitabı ve Ehl-i Beytimdir.” Rasulullah Veda Haccını tamamladıktan sonra bir gece Mekke'den ayrılıp Medine'ye hareket etti! Zilhiccenin 18. günü Cuhfa yakınlarında Gadîr Hum denilen yere geldiğinde Ali b. Ebî Talib'in elini tutup bir konuşma yaptı: “Ben Müminlere kendi nefislerinden daha yakın değil miyim?” Orada bulunanlar da “evet Ya Rasulullah” dediler. “Öyleyse ben kimin Mevlası isem Ali de onun Mevlasıdır,” buyurdu ve Allah'ım onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol!” diye dua etti.

Ardından da şunları söyledi; “Ey insanlar ben sizlerin Peygamberi ve Efendisiyim. Siz bana havuz başında kavuşacaksınız. Bana ulaştığınızda sizlere “Sekaleyn” den soracağım. Ashab dediler ki; “Sekaleyn nedir ya Rasulullah?” Rasulullah: Büyüğü Allah'ın kitabıdır; Bir ucu Allah'ın katında diğer ucu da sizin elinizdedir. Ona yapışır, sarılırsanız ebedî olarak sapıtmaz, dalalete düşmezsiniz. Sizlere bıraktığım diğer bir şey de Ehl-i Beytimdir”¹²⁴ buyurdu.

Bu konuda Ya'kûbî'nin Tarihinde dikkat çeken bir başka husus daha vardır. O “Hilafet” kavramını sadece Hz. Ali ve oğlu Hz. Hasan için kullanmaktadır. Bunun dışında Hz. Peygamber'den sonra diğer üç halife Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ile Emevî ve Abbâsî devlet başkanları için “Hilafet” yerine “Eyyâm” (Dönem, Zaman) kavramını kullanır. Yani Hz. Ali ve Hasan dönemi için (Müminlerin Emîri Ali b. Ebî

¹²² Krachkovski, I, 158; Ahmed, Ramazan Ahmed, *er-Rihletü ve'r-Rehhâletü'l-Müslimûn*, Cidde, trs., s. 72.

¹²³ Brockelmann, IV, 236.

¹²⁴ Ya'kûbî, I, 442-443.

Talib'in Hilafeti), (Hasan b. Ali'nin Hilafeti) şeklinde ifade kullanırken diğer halifeler için (Hz. Ebû Bekir Dönemi) şeklinde aktarmaktadır.

6. EMEVÎ HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİ

Biz bu konu altında Ya'kûbî'nin *Târih*'indeki bütün Emevî halifelerinin kişilikleri ve fizikî özelliklerini sırasıyla vermeye çalışacağız. Doğrudan halifelerin şahsiyetleri hakkında bilgi olmadığı yerlerde onların kişiliklerini ortaya koyacağı sözlerini, durumlarını, tutumlarını nakledeceğiz.

6.1. Muâviye b. Ebî Süfyân

Mekke ve Medine'de cahiliye devrinde okuma yazma bilen 33 kişiden birisi olup¹²⁵ Hz. Peygamber (s.a.v)'a bizzat kâtiplik yapmıştır.¹²⁶ Hz. Osman'ın muhasarası ve katli esnasında, Muâviye asker göndermeyi geciktirdi.¹²⁷ Muâviye 36/637 yılının sonrasına doğru savaş hazırlıklarını tamamlayıp büyük bir orduyla Şam'dan çıkarak, Fırat nehrinin kenarına Siffîn adı verilen, savaşa müsait geniş bir arazi üzerine oturdu.¹²⁸ Muâviye'nin hilekâr ve kurnazlığı Siffîn'de Hz. Ali ile yapılan anlaşma esnasında görülür.¹²⁹ İnsanları iyi kullanabilen özelliği de, Hakem olayından sonra Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Şam'a davet ederek gönlünü almaya çalışmasından biliriz.¹³⁰ İş yapabilen valiler seçmiş ve onları mükemmel kullanmıştır.¹³¹ Örneğin Amr b. el-Âs'ın öleceği zaman dediği şu sözleri buna delalet eder: “Yazıklar olsun bana keşke bundan otuz sene önce ölseydim. Muâviye'nin dünyasını inşa ettim, dinîmi ise harab ettim, dünya'ya esir oldum ahireti bıraktım. Ecelim yetişinceye kadar Ali'nin doğruluğunu görmedim. Muâviye ise malını koruyabildiği gibi hilafetini de korudu.”¹³²

¹²⁵ Belâzürî, s. 457.

¹²⁶ Ya'kûbî, II, 53.

¹²⁷ Ya'kûbî, II, 121.

¹²⁸ Ya'kûbî, II, 130.

¹²⁹ Ya'kûbî, II, 131.

¹³⁰ Ya'kûbî, II, 132.

¹³¹ Ya'kûbî, II, 152.

¹³² Ya'kûbî, II, 154.

Muâviye Kuzeyden gelebilecek muhtemel bir Bizans tehlikesini göz önüne alarak, onlarla bir antlaşma yapmış ve kendilerine yüz bin dinar ödemek durumunda kalmıştır. Onun bu sulhu İslâm tarihinde Bizanslılarla yapılan ilk sulh olmuştur.¹³³ Muâviye, her yılın yaz ve kışında Bizanslara kara ve deniz orduları göndermeyi ihmal etmezdi. Hatta Bizanslar Muâviye ile ödediğinin iki katına antlaşma yapmak istedilirse de bu teklifi kabul etmedi.¹³⁴ Ölen valilerin mallarına el koyup mirasçılarında yarısını alıp müsadere ederdi.¹³⁵ Hac yaptığı sırada Şam'dan minber getirerek onu Beytü'l Haram'ın kapısının önüne koydurttu, böylece Mescidi Haram'a minber koyan ilk kişi oldu.¹³⁶ Hz. Peygamber (s.a.v)'in minberini Şam'a taşımak isteyerek onu kaldırmaya çalıştı. İşte tam o anda deprem oldu öyle ki insanlar kıyamet koptuğunu zannetti. Sonra onu bir miktar yükselterek tekrar yerine koydu.¹³⁷ Muâviye Kâbe'yi saf ipekle kaplayan ve Kabe'nin hizmetini görmek üzere köle satın alan ilk kimse idi.¹³⁸ Hac emirliğine sadece Hicaz valilerini veya Emevî ailesine mensup olanları tayin ederdi.¹³⁹ Bayram namazının hutbesi namazdan sonra olduğundan insanlar namazı hemen kılarak Hz. Ali'ye yapılan laneti işitmek için dağılıyordu. Sırf Hz. Ali'ye yapılan laneti insanlara duyurmak için hutbeyi namazın önüne aldirttı.¹⁴⁰ Kendisine mahsus bir namaz mahalli yaptırmıştı. Camide ilk defa böyle özel bir yer yapılmasına öncülük eden kendisi idi.¹⁴¹ Fedek arazisini Mervân b. el-Hakem'e hediye ederek, ehli beyti kızdırdı.¹⁴² Hıms şehrinin haraç memuru olarak İbn Üsal adındaki bir Hristiyanı görevlendirdi, böylece kendisinden önceki hiçbir halifenin yapmadığı işi yapmış oldu.¹⁴³ İstanbul'a ilk sefer düzenleyen Muâviye idi.¹⁴⁴ Muâviye, ülkenin değişik yerlerinde sahip olduğu arazilerin gelirlerinin yanında, vilayetlere tayin ettiği kimselerden de nakit para destek istemiştir. Hatta

¹³³ Ya'kûbî, II, 151.

¹³⁴ Ya'kûbî, II, 151.

¹³⁵ Ya'kûbî, II, 154.

¹³⁶ Ya'kûbî, II, 155.

¹³⁷ Ya'kûbî, II, 155.

¹³⁸ Ya'kûbî, II, 166.

¹³⁹ Ya'kûbî, II, 167.

¹⁴⁰ Ya'kûbî, II, 155.

¹⁴¹ Ya'kûbî, II, 155.

¹⁴² Ya'kûbî, II, 155.

¹⁴³ Ya'kûbî, II, 155.

¹⁴⁴ Ya'kûbî, II, 159.

Mihrican ve Nevruz gibi belirli bayram günlerinde kendisine hediyeler gönderilmesini istemiş, bu yolla on milyon dirhem'e yakın bir meblağ toplamıştır.¹⁴⁵

Muâviye ağırbaşlı ve deha sahibi idi, çok cömert olmasa da malından insanlara verirdi.¹⁴⁶ Abdullah b. Ömer kendisini ziyaret ettiğinde, Muâviye ona, “bu yaptığımız binalar hakkında ne dersin?” diye sormuştu. Bunun üzerine İbn Ömer “Şayet Allah’ın malındansa, sen hainlerdensin. Eğer kendi malındansa müsriflerdensin.” cevabını verdi.

Yine Muâviye muhafız, polis ve kapıcı müessesesini İslâm’da ilk olarak kuran kişidir. Namazdaki safları gevşeten, Hristiyanlarla mektuplaşan ve her zaman savaşı devam ettiren, verenlerden zekâtı alan kendisidir. Sedirde otururdu, insanlar da ondan alçakta oturlardı. Mühür divanını kuran, binaları nakışlayarak yaptıran, insanları binalarda çalıştıran, insanların mallarından seçerek kendisi için alan ilk kişi Muâviye idi.¹⁴⁷ Ziyad b. Ebîhi de kendisine ilhak etti.¹⁴⁸ Muâviye, Hz. Hasan’dan sultanlığı hakkında tavsiyede bulunmasını rica etti: Hz. Hasan Hz. Süleyman’dan naklen “öfke ve hoşnutlukta adalet” öğüdünü verdi.¹⁴⁹ Bir gün Sa’d b. Mâlik Muâviye’nin huzuruna girerek “Esselamüaleyke ey Mâlik!” diye selam verince, Muâviye kızarak Sa’d’a “Bana ey Müminlerin emri diye selam verseydin” der. Sa’d şayet biz “Seni emir yapsaydık haklıydın, ama sen zorla aldın” cevabını vermişti.¹⁵⁰ Saîd b. Müseyyeb: “Emirliği ilk meliklik yapan Muâviye idi” demiştir.¹⁵¹ Zaten Muâviye kendisi de “ben meliklerin ilkiyim” demiştir.¹⁵² Said b. Âsım: Muâviye’nin bir gün şöyle dediğini işittim. Paramın iş gördüğü yerde konuşmaya, konuşmamın iş gördüğü yerde kırbaça, kırbacın iş gördüğü yerde kılıca gerek duymuyorum demiştir.¹⁵³ Muâviye şöyle demiştir: “İnsanlarla benim aramda kesinlikle koparmak istemediğim bir dostluk ipi vardır. Onlar bu ipi koparmak isteyince, ben onu

¹⁴⁵ Ya’kûbî, II, 151-152.

¹⁴⁶ Ya’kûbî, II, 166.

¹⁴⁷ Ya’kûbî, II, 162.

¹⁴⁸ Ya’kûbî, II, 152.

¹⁴⁹ Ya’kûbî, II, 158.

¹⁵⁰ Ya’kûbî, II, 151.

¹⁵¹ Ya’kûbî, II, 162.

¹⁵² Ya’kûbî, II, 162.

¹⁵³ Ya’kûbî, II, 166.

gevşetirim, onlar ipi gevşetince de, ben asılıyorum.”¹⁵⁴ Muâviye: “Hucr ve arkadaşlarını katlettikten sonra, kendimi hilim sahibi biri saymadım.” demiştir.¹⁵⁵

Muâviye'nin fizikî görünüşüne gelince; O asık suratlı, iri gözlü, sık sakallı, geniş göğüslü, büyük butlu, kısa bacaklıdır. Son demlerinde zayıf ve hastaydı, öndeki dört dişi ise düşmüştü.¹⁵⁶ Salih b. Amr: “Muâviye minbere çıkararak: Ey insanlar! Yaşım ilerledi, kuvvetim zayıfladı, ben iyilik yapmaya çalıştım, bana kim dua ederse Allah ona merhamet etsin dedi ve ağladı, insanlar da onunla birlikte ağladılar.” demiştir.¹⁵⁷

6.2. Yezîd b. Muâviye

Muâviye'nin vefatından sonra halife olan Yezîd, Medine'de bulunan grubun biata itiraz edeceklerini bildiğinden Medine valisi Velîd b. Utbe b. Ebî Süfyan'a yazdığı mektubunda, bilhassa Hüseyin b. Ali ve Abdullah b. Zübeyr'i yanına çağırmasını, bizzat onlardan da biat almasını, muhalefet edecek olurlarsa başlarını vurmasını ve kesilen başlarını kendisine göndermesini emretti.¹⁵⁸

Yezîd tembel, ihmalkâr ve ava düşkün olmasının yanı sıra, köpeklerle ve maymunlarla oynaması, boyalı elbise giymesi, içkiye ve eğlenceye düşkünlüğü, tef çalarak yürümesi bariz özelliklerindendi.¹⁵⁹ Abdullah b. Amr Yezîd'e biat konusunda: “Köpeklerle ve maymunlarla oynayan, şarap içen, fasıklığı açık kimseye nasıl biat ederiz. Buna karşı Allah'a delilimiz yoktur demiştir”.¹⁶⁰ Abdullah b. Zübeyr de: “Yaratana isyan edene itaat yoktur, o bizim dinimizi bozar” demiştir.¹⁶¹ Muâviye, Yezîd'in İstanbul seferine katılmasını istedi ise de gitmek istemedi. Muâviye onu bu sefere göndereceğine yemin etti.¹⁶² Yezîd yolda bir süre oyalanarak ordudan geri kaldı. Ordu büyük sıkıntı içinde Yezîd'i bekliyordu. O Anadolu'da kendisini bekleyen ordunun çektiği sıkıntıları konaklamakta bulunduğu Deyr-ü Mürran mevkiinde duydu. Yezîd burada çok sevdiği karısı Ümmü Külsüm bnt.

¹⁵⁴ Ya'kûbî, II, 166.

¹⁵⁵ Ya'kûbî, II, 161.

¹⁵⁶ Ya'kûbî, II, 166.

¹⁵⁷ Ya'kûbî, II, 166.

¹⁵⁸ Ya'kûbî, II, 168.

¹⁵⁹ Ya'kûbî, II, 153.

¹⁶⁰ Ya'kûbî, II, 159.

¹⁶¹ Ya'kûbî, II, 159.

¹⁶² Ya'kûbî, II, 159.

Abdillah b. Amr ile birlikte zevk ve eğlence içerisinde idi. Yezîd'in burada İslâm ordusunun çektiği sıkıntıları umursamadığını belirttiği bir şiir inşad ettiği ve: “Deyr-ü Mürrân'da halıların üstünde rahat rahat uzanıp Ümmü Külsüm'ün yanında sabah kadehini çekerken, çiçek hastalığı ile hummanın askerlerimiz arasında yaptığı tahribat vallahi umurumda bile olmuyor.” dediği nakledilmiştir. Bunu duyan Muâviye çok kızmış Yezîd'e Emir göndererek şöyle söylemiştir: “Yemin ederim ki ölümüne sebep olacak olsa bile sen de Süfyan b Avf'a yetişecek ve onların çektiği sıkıntıyı sen de çekeceksin.”¹⁶³

Hız. Hüseyin'in kesik başı önüne getirilerek konulunca, elindeki kamıştan olan çubukla onun önündeki dört dişine vurarak oynamıştır.¹⁶⁴ Said b. Müseyyeb Yezîd'in devrini “Uğursuzluk” diye isimlendirmişti. İlk senesinde Hüseyin b. Ali ve Rasulullah'ın ehli-beyti öldürüldü, ikinci senesinde ise Rasulullah'ın haram kıldığını mubah yaptı ve Medine'ye hürmet etmedi. Üçüncü senesinde Allah'ın haramında kan döküldü, Kâbe'yi yaktı.¹⁶⁵

6.3. Muâviye b. Yezîd

İlk hutbesini Allaha hamdü senâdan sonra şöyle devam ettirdi; “Ey insanlar! Ben sizinle, sizler de benimle imtihan olundunuz. Sizler bizi sevmediniz ve ayıpladınız. Benim dedem Muâviye b. Ebû Süfyan, kendisinden üstün, Allah resulüne yakın, Müslümanların önde geleni, müminlerin ilki, Rasulullahın amcaoğlundan emirliği almaya çalışarak onunla bilgisizce rekabete girişti, ölümü geldiğinde işlediklerinin esiri oldu. Sonra babam onu taklit ederek, hayır üzere olmadı. Heva ve hevesine kapıldı, hatalarını güzel gördü, istekleri çoğaldı, umutlarının peşinden koştu. Zamanı azalarak, eceli yaklaştı sonra günahlarının esiri olarak kabrinde kaldı. Ağlayarak oğlu veya hanedanından birini veliaht tayin etmekten kaçınarak Siz işinizi daha iyi bilirsiniz, onu yapmaya daha layıksınız istediğimiz birini başımıza geçirin. Başınıza gelecek hayrı ve şerri ben yüklenip

¹⁶³ Ya'kûbî, II, 159.

¹⁶⁴ Ya'kûbî, II, 171.

¹⁶⁵ Ya'kûbî, II, 177.

taşıyacak değilim. Kendisinden sonra Ömer gibi birisini bulamadığını söyleyerek, buyurun işinizi kendinîz halledin” dedi.¹⁶⁶ Yezîd’in tuttuğu yol güzel idi.¹⁶⁷

3.4. Mervân b. el-Hakem

Hz. Osman kendi kızıyla Mervân’ı evlendirmişti.¹⁶⁸ Cemel savaşında Mervân, Hz. Osman’ın ölümünden sorumlu tutulan Talha b. Ubeydullah’ı mızrakla öldürmüştür.¹⁶⁹ Velîd b. Utbe’nin Medine valiliği sırasında ona Yezîd Hüseyin b. Ali ve Abdullah b. Zübeyr’i çağırarak “biatlerini al” diye mektup yazdığında, Velîd hemen Hüseyin ve Abdullah’ı huzuruna çağırdı, Hüseyin ise “sabah olsun sana insanlarla birlikte geleceğiz” dedi. İşte o zaman Mervân b. el-Hakem “Bu ikisini asla bırakma yemin ederim kaçacaklar, yanına hemen çağır ve biatlerini al, eğer karşılık bildirirlerse kafalarını vur” diye tavsiyede bulunmuştu.¹⁷⁰ Ravh b. Zinba’ insanları Mervân’a biat’a çağırdığında: “Bu Mervân Kureyşler’in büyüğü, Hz. Osman’ın kanını talep edenlerden ve Ali’ye karşı Cemel ve Sıffin’de savaşanlardan işte biat edilecek kişi budur.” demiştir.¹⁷¹ İki oğlunu peş peşe veliaht tayin eden ilk Mervân idi.¹⁷²

Mervân Hâlid b. Yezîd b. Muâviye’nin annesi ile evlenmişti, bir gün mecliste Halid’e hakaret etti, başka bir defasında bir daha hakaretini tekrarlayınca Halid kızarak gelip annesine olanları anlattı. Annesi ona cezalandıracağını söyledi ve süte zehir katarak Mervân’ı öldürdü. Bazıları da onu yastıkla uyurken boğarak öldürdüğünü söylemiştir.¹⁷³

6.5. Abdülmelik b. Mervân

Mervân vefat ettikten sonra Abdülmelik onun yerine geçerek halife olmak istemedi. Fakat babasının taraftarları “minbere çık sana, biat edelim, eğer çıkmazsan

¹⁶⁶ Ya’kûbî, II, 177.

¹⁶⁷ Ya’kûbî, II, 177.

¹⁶⁸ Ya’kûbî, II, 115.

¹⁶⁹ Ya’kûbî, II, 126.

¹⁷⁰ Ya’kûbî, II, 168.

¹⁷¹ Ya’kûbî, II, 178.

¹⁷² Ya’kûbî, II, 179.

¹⁷³ Ya’kûbî, II, 180.

kafanı vuracağız” dediler. O da çıktı, ona biat ettiler.¹⁷⁴ Abdülmelik Mekke’de halifeliğini sürdüren Abdullah b. Zübeyr’in gelen hacılardan zorla biat aldığı duyması üzerine Sûriyeli Müslümanların Mekke’ye hac etmek için gitmelerini yasakladı. Onlara İmam Zührî’den “Ancak üç mescit için sefere çıkılır; Mescidu’l-Haram, Benim mescidim ve Mesicidu’l Aksa” mealindeki Hz. Peygamber’in bir hadisini naklederek, buna binaen Abdülmelik “Hz. Muhammed s.a.v.’in miraca çıkarken üzerine basarak yükseldiği taş, Müslümanlar için Kâbe yerine geçer” fetvasını verdirip, derhal bu taşın bulunduğu yere Kubbetü’s-Sahra’yı inşa ettirdi, böylece Kabe’ye gitme yasağı koydu, bu uygulama Emevî devleti boyunca devam etti.¹⁷⁵

Abdullah b. Zübeyr, Mervân ve oğlu Abdümeliki Medine’den kovarak çıkardığı zaman Abdülmelik çiçek hastalığı ile rahatsızdı.¹⁷⁶ Abdülmelik, rakibi Abdullah b. Zübeyr’in başarısızlığını, onun cimriliğiyle açıklamakta ve şöyle demektedir: “Benim bulunduğum konumdan daha büyüğünü ben bilmiyorum. Abdullah muhakkak çok namaz kılıyor ve oruç tutuyordu, fakat cimriliği onun iyi bir idareci olmasına izin vermedi. O Allah’ın malını sanki babasının mirasını veriyormuş gibi veriyordu.”¹⁷⁷ Babası Mervân kendisinden sonra kardeşi Abdülazîz’i veliaht tayin etmesine rağmen onu feragat ettirerek oğlu Velîd’i veliaht yaptı. Bazıları da Abdülazîz’in ondan erken vefat ettiğini böylece Abdülmelik’in işinin kolaylaştığını söylemişlerdir.¹⁷⁸

Abdülmelik cesur, deha sahibi, âlim idi, bunun yanı sıra cimriliği de vardı.¹⁷⁹ Kendisinden sonra dört oğlu halife olmuştur.¹⁸⁰ Abdülmelik zamanında dirhem ve dinar Arapça nakış edilerek basıldı. Bunu da Haccac b. Yusuf yaptı.¹⁸¹ Bir adam Saîd b. Müseyyeb’e gelerek şöyle dedi: “Ben rüyamda Hz. Mûsâ peygamberi gördüm, denizin kenarında idi. Bir adamın ayağından tutarak çamaşırı çevirdiği gibi çevirdi ve bunu üç kere tekrarladı sonra onu denize attı.” dedi. Saîd de: “Senin rüyan sadıktır

¹⁷⁴ Ya’kûbî, II, 180.

¹⁷⁵ Ya’kûbî, II, 182.

¹⁷⁶ Ya’kûbî, II, 178.

¹⁷⁷ Ya’kûbî, II, 191.

¹⁷⁸ Ya’kûbî, II, 196.

¹⁷⁹ Ya’kûbî, II, 196.

¹⁸⁰ Ya’kûbî, II, 196.

¹⁸¹ Ya’kûbî, II, 196.

üç gün önce Abdülmelik öldü” dedi. Adam da: “gerçekten Abdülmelik’in ölüm haberi geleli üç gün olacak, sana bunu kim söyledi?” dedi. Saîd: “Hz. Mûsâ Firavun’u denizde boğmuştu. Ben Abdülmeliği zamanımızın firavunu olarak biliyorum” dedi.¹⁸²

6.6. Velîd b. Abdülmelik

Babasının kayınpederi olan Medine valisi Hişâm b. İsmail’i döneminin ileri gelenlerinden Said b. Müseyyeb’e ve Hz. Hüseyin’in oğlu Ali’ye kötü davrandığı için valilikten azlederek yerine Ömer b. Abdülazîz’i tayin etmiştir.¹⁸³

Velîd, Emevî camiyi için çok büyük meblağ harcadı. Medine’ye tayin ettiği valisi Ömer b. Abdülazîz’e mektup yazarak Hz. Peygamber’in mescidini bozarak yanındaki evleri ona katarak, Hz. Peygamber’in zevcelerini de ilave ederek yeniden yapmasını emretti.¹⁸⁴ Yine Velîd, Rum kıralına Hz. Peygamber’in mescidini bozarak yeniden yapmak istediğini söyleyerek ondan yüz bin miskal altın, yüz işçi, kırk yük mozaik istedi. Bunları alarak Medine’ye gönderdi, Ömer b. Abdülazîz bunlarla Mescidi Nebeviyi onardı.¹⁸⁵ Kâbe’nin bakım ve tezyini için de Mekke valisi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî’ye otuz bin dinar göndermişti. Bunun üzerine mezkûr vali, bu meblağla Kâbe’yi altınla tezyin eden ilk kimse olma şerefine nail olmuştur.¹⁸⁶ Bundan sonra hem hac etmek hem bunları görerek kontrol etmek için buralara gelmiştir.¹⁸⁷

Velîd’in zamanında çok sayıda beldeler ve şehirler fethedilmesinin¹⁸⁸ yanı sıra, Mûsâ b. Nusayr’ın komutanlığında İslâm askerleri Endülüs’ü de fethetti.¹⁸⁹

Velîd konuştuğunda i’rabda hata eder ve çok şaşırırdı. O şöyle demişti: “Halife’ye şarkı söylemek yakışmaz. Kimse Halife yalan söylüyor demesin ve onu adıyla anmasın.” Bu dediklerini aynen takip ettirdi.¹⁹⁰ Velîd hastalar için bimaristan

¹⁸² Ya’kûbî, II, 197.

¹⁸³ Ya’kûbî, II, 198.

¹⁸⁴ Ya’kûbî, II, 198.

¹⁸⁵ Ya’kûbî, II, 199.

¹⁸⁶ Ya’kûbî, II, 199.

¹⁸⁷ Ya’kûbî, II, 199.

¹⁸⁸ Ya’kûbî, II, 202.

¹⁸⁹ Ya’kûbî, II, 199.

¹⁹⁰ Ya’kûbî, II, 203.

ve misafir evi yapan, köle ve miskinler için maaş bağlayan ilk halife idi.¹⁹¹ Devletten maaş alan insanlardan yirmi bin kişiyi divandan silmiştir. Camide Ramazan ayında ilk yemek veren, Pazartesi ve Perşembe günlerinde oruç tutan ve iftira ve şüpheye dayanarak insan öldüren o idi. Onun zamanında haraç oldukça azalmıştı.¹⁹² Velîd uzun boylu, esmer, çiçek hastalığı sebebiyle yüzünde yara izleri bulunan birisiydi.¹⁹³

6.7. Süleyman b. Abdülmelik

Süleyman, halife olunca hükümet merkezini hemen Remle'ye taşıdı, bazı insanları da kendisi ile gelmeleri için zorladı. Mekke valisine mektup yazarak oraya su çekmesini emretti.¹⁹⁴ Endülüs'ün fatihi meşhur komutan Mûsâ b. Nusayr'a kızarak onu çetin bir şekilde cezalandırdı, bütün mallarına el koydu.¹⁹⁵ Halid b. Abdullah, Yusuf b. Amr, Kuteybe b. Müslim gibi önde gelen komutanlara da kötü bir muamelede bulundu.¹⁹⁶ İstanbul'a gönderdiği İslâm askerlerinin çok zor durumda kalmasına rağmen geri dönmesine izin vermedi.¹⁹⁷ Âlim ve Süleyman'ın danışmanı olan Recâ b. Hayve'yi dinleyerek kendisinden sonra adil biri olan Ömer b. Abdülazîz'i veliaht tayin etmişti.¹⁹⁸ Çok yemek yiyerek doymayan, yakışıklı ve fasih konuşan, uzun boylu ve düzgün vücutlu, sakal ve saçında beyazı olmayan birisiydi. Aynaya bakmış: "Ben genç bir kıralım" demişti. Ondan sonra bir hafta bile yaşamadı.¹⁹⁹ Bazıları da: "Süleyman b. Abdülmelik'i Ömer b. Abdülazîz diri olarak gömdü." demişlerdir.²⁰⁰

6.8. Ömer b. Abdülazîz

Hz. Ali ve evladına okunan laneti kaldırdı.²⁰¹ Halifenin emrini dinlemeyen, uygulamalarda keyfi davranan valilerin görevine derhal son vermiştir. Bu cümleden olarak Ömer b. Cerrah b. Abdullah'ın bazı kötü işlerini ve milliyetçilik yaptığını

¹⁹¹ Ya'kûbî, II, 204.

¹⁹² Ya'kûbî, II, 204.

¹⁹³ Ya'kûbî, II, 205.

¹⁹⁴ Ya'kûbî, II, 205.

¹⁹⁵ Ya'kûbî, II, 206.

¹⁹⁶ Ya'kûbî, II, 206.

¹⁹⁷ Ya'kûbî, II, 209.

¹⁹⁸ Ya'kûbî, II, 210.

¹⁹⁹ Ya'kûbî, II, 210.

²⁰⁰ Ya'kûbî, II, 210.

²⁰¹ Ya'kûbî, II, 213.

öğrenince onun bu uygulamalarını zulüm kabul ederek görevinden azıl etmiştir.²⁰² İbadet edilen yerin, kişileri namazda meşgul eder düşüncesiyle tezyinattan uzak ve sade olmasını istediğini, hatta Emevî Camii içindeki aşırı süsleri yok etmek istemiş, fakat bir fitnenin çıkması korkusu ile bundan vazgeçmiştir.²⁰³ Hişâm oğullarına humustan payını vermiş, Fedek arazisini geri iade etmiştir. Nevruz ve Mihrican hediyelerini de reddetmiştir. İnsanları zorla çalıştırmayı bıraktırmıştır. Sadece kendi ailesine yeterli miktarda devletten maaş almış fazla bir şey almamıştır. Şam halkının maaşını on dinara arttırmıştır. Ömer b. Abdülazîz: “Müslüman’a iyilik olarak dindeki hakkını vermek yeter” demiş. İdari işlerle bütün gün uğraşır. Recâ b. Hayve bir gün bütün gün meşgulsün, gecende bizimle biraz sohbet et diye ricada bulunmuştur. Ömer “istişareye çok büyük önem veriyordu, istişarede rahmet ve bereket vardır” derdi.²⁰⁴ Esmer, yumuşak yüzlü, güzel sakallı, gözleri içe biraz girintili, alnın da iz vardı. Mervânoğullarının, iktidardan ayrılma korkusundan dolayı onu zehirlediği söylenmiştir.²⁰⁵

6.9. Yezîd b. Abdülmelik

İlk işi Ömer b. Abdülazîz’in valilerini azletmek oldu.²⁰⁶ Yine Ömer b. Abdülazîz’in ehli beyt’e iade ettiği Fedek arazisini ve humustan olan paylarını tekrar geri aldı.²⁰⁷ Onun zamanı isyan ve fesada dolu olmuş, özellikle Yezîd b. Mühelleble çok uğraşmıştır.²⁰⁸ Kendisinden sonra yerine geçecek olan Hişâm b. Abdülmelik’in peşinden kendi çocuğunu veliaht tayin etmiştir.²⁰⁹

6.10. Hişâm b. Abdülmelik

Emevîler’in en sağlam akıllısı ve cesaretli yiğidi idi. O cimri, hasetçi, kötü huylu, katı, zalim, acımasız, merhametten uzak, uzun dili olmuştur.²¹⁰ Hişâm b. Abdülmelik’in döneminde Taun hastalığı o kadar yayıldı ki bütün insanlar helak oldu

²⁰² Ya’kUbî, II, 211.

²⁰³ Ya’kûbî, II, 214.

²⁰⁴ Ya’kûbî, II, 214.

²⁰⁵ Ya’kûbî, II, 216.

²⁰⁶ Ya’kûbî, II, 217.

²⁰⁷ Ya’kûbî, II, 214.

²⁰⁸ Ya’kûbî, II, 217.

²⁰⁹ Ya’kûbî, II, 219.

²¹⁰ Ya’kûbî, II, 229.

hatta sığır ve başka hayvanlar da öldü.²¹¹ Öldüğünde onu kefenleyecek bir şey bulamadılar. Yezîd'in adamları onları devlet hazinesine yaklaştırmadılar. Hişâm b. Abdümeliki hizmetçisi olan Ebraş el-Kelbî'nin kefenine sardılar.²¹²

6.11. Velîd b. Yezîd

Velîd Hişâm'ın görevlilerini azlederek Yusuf b. Ömer es-Sakafî hariç hepsine her türlü azapla işkence ettirdi. Çünkü bunların Velîd'i veliahtlıktan uzaklaştırma işinde parmak izlerinin bulunduğu dair Hişâm'ın divanından belge buldular, Yusuf b. Ömer onların içinde yoktu.²¹³ Velîd'in zamanı da isyana dolu olmuştur. Velîd devlet işlerini ihmal ederdi, sadece dar çevresi ile ilgilenirdi. Zulüm ile insanları öldürüyordu. İçki içerdi ve haya etmezdi. Hayâsızlığı o kadar ileri gitti ki Kâbe'nin üzerine bir bina yaptırarak orada eğlenmek istedi. Hatta bunu yaptırmak için mühendisler göndermiştir. Ama bu hedefine ulaşamayarak öldürüldü. Ehl-i Beytle birlikte başka Araplara da zulüm yapardı. Onu öldürdüğünde ilk olarak kollarını kestiler ve kafasını Şam'a götürerek diktiler.²¹⁴

6.12. Yezîd b. Velîd b. Abdümelik

Selefi, Velîd b. Yezîd'i, yaptığı kötü işleri için yanına insanları toplayarak öldürüp yerine geçen Yezîd b. Velîd, adamların maaşlarını azalttığı için kendisine "Nâkıs" lakabı verilmiştir.²¹⁵ Onun beş aylık hilafet zamanı da kargaşaya dolu oldu. Her yerde fitne çıktı Mısırlılar amirlerini öldürdüler, Humuslular da kendi amirlerini öldürdüler, Medine ehli ise amiri olan Abdülazîz b. Ömer b. Abdülazîz'i kovdular.²¹⁶

Yezîd Kaderiye mezhebine bağlı idi.²¹⁷ Kardeşi olan İbrahim b. Velîd'in onu zehirleyerek öldürdüğü de söylenmiştir.²¹⁸

²¹¹ Ya'kûbî, II, 229.

²¹² Ya'kûbî, II, 230.

²¹³ Ya'kûbî, II, 231.

²¹⁴ Ya'kûbî, II, 233.

²¹⁵ Ya'kûbî, II, 234.

²¹⁶ Ya'kûbî, II, 234.

²¹⁷ Ya'kûbî, II, 234.

²¹⁸ Ya'kûbî, II, 234.

6.13. İbrahim b. Velîd

Onun ilk siyasî görevi, kardeşi halife Yezîd b. Velîd tarafından Ürdün'e vali tayin edilmesiyle başladı ve ardından veliaht ilân edildi.²¹⁹ İbrahim Yezîd'in ölümü üzere hilafete geçti. Dört ay bu makamda kalabilen İbrahim'in bütün dönemi kargaşa içinde geçti, yayılan fitneleri bastırmaktan aciz kaldı.²²⁰

Mervân b. Muhammed ona karşı çıkararak adamlardan biat almaya başladı. Sonra kuvvetlenerek Şam'ı kuşattı. Ona karşı savaşmaya gücü olmayan İbrahim hemen biat edeceğini bildirerek eman istedi. Mervân da affederek onu yanına aldı İbrahim onun yanında Zap suyunda boğuluncaya kadar yanında kaldı.²²¹

6.14. Mervân b. Muhammed

Şam'da Mervân b. Muhammed'e Emevî mensupları ve başkaları biat ettiler. Halife olur olmaz Humus halkının ayaklanarak isyan ettiği haberi geldi. Hemen bunları bastırması için asker gönderdi.²²² Bu sadece gelecek olan bütün isyanların başlangıcı idi. Abbâsîler bu zamanlarda çok kuvvetli olarak ortaya çıkmıştı. Ebü'l-Abbas es-Seffah amcası Abdullah b. Ali b. Abdullah'ı bir ordunun başına Mervân'a karşı savaşmak için gönderdi. Savaş hazırlıklarını tamamlayıp Harran'dan Musul'a hareket eden Mervân, Zap suyunun yanında Abbâsî ordusunu karşısında buldu. Bu savaşta Mervân yenilerek kaçmak zorunda kaldı. Kendisini takip eden Abdullah b. Ali'nin önünden kaçarak Kınnesrin, Humus ve Şam üzerinden Filistin'e geçti. Kaçışını Mısır istikametinde devam ettirdi. Yukarı Mısır'ın Bûsîr köyünde kendisine ulaşan Abbasî kuvvetleriyle girdiği çatışma sırasında öldürüldü.²²³ Kafası kesilerek Ebü'l-Abbâs'a gönderdiler.²²⁴

²¹⁹ Ya'kûbî, II, 234.

²²⁰ Ya'kûbî, II, 235.

²²¹ Ya'kûbî, II, 235.

²²² Ya'kûbî, II, 235.

²²³ Ya'kûbî, II, 241.

²²⁴ Ya'kûbî, II, 242.

7. YA'KÛBÎ'NİN TÂRİHU'L-YA'KÛBÎ'SİNE GÖRE EMEVÎ HALİFELEİNİN KİŞİLİKLERİYLE İLGİLİ BİLGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ya'kûbî'nin Târihu'l-Ya'kûbî adlı eserindeki bilgilerin değerlendirilmesini yaparken nasıl bir metot izlediğini, hangi noktalar üzerinde durduğunu vurgulayacağız.

7.1. TÂRİHU'L-YA'KUBÎ'DEKİ BİLGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hulefâ-i Râşidîn döneminden sonra İslâm'ın yayılışı, Müslümanların başka medeniyetlerle tanışması ve birçok ilimlerin temelini atıldığı, ayrıca sonradan İslâm âleminde ortaya çıkan birçok olayın dayandığı Emevîler devrini anlatan en eski ve klasik İslâm tarihi kitaplarının başında Târihu'l-Ya'kûbî adlı eser gelmektedir. Ya'kûbî (ö. h. 292/905) kitabındaki rivâyetleri ve bilgileri bizlere senetsiz aktarmıştır. Bu metodu kullanarak kitap yazan âlimlerin önderlerinden olmuştur. Senetsiz yazılan bu kitap okumaya ve kendisinden faydalanılmaya elverişlidir. Ya'kûbî ve eserleri hakkında detaylı bilgileri birinci bölümde anlatmıştık.

Ya'kûbî Emevîler dönemini kitabının ikinci cildinde ele almıştır. İkinci cildi Hz. Peygamber s.a.v.'in doğumundan başlayarak o devirdeki haberleri, halleri tarihleriyle yazarak Hz. Muhammed s.a.v.'in vefatına kadar devam eder. Daha sonra Halifelerin haberlerini, hayatlarını arka arkaya anlatır. Bahsettiği halifeler dönemindeki amilleri, vilayetlerin durumundan haber verir. Emevîler zamanını da aynı şekilde ele almıştır.

Târihu'l-Ya'kûbî muhtasar bir kitap olduğu için baştan sona kadar bütün dönemleri ve bilgileri kısa bir şekilde vermiştir. Hulefâ-i Râşidîn'den sonra Sûriye'nin merkezi Dımaşk'ta kurulan İslâm tarihinin ilk haneden devleti Emevîler'in 89 senelik saltanatı hakkındaki bilgileri Tarih kitabının ikinci cildinde 93 sayfaya sığdırmıştır. Tahminen Emevîler'in bir yılına bir sayfa bilgi düşer.

Tezimizin konusu Emevî Halifeleri'nin kişilikleri olmasına rağmen incelediğimiz bu eser biyografik bir kitap değildir. Ya'kûbî Halifelerin kişilikleri, fizikî özelliklerini anlatan detaylı bilgiler vermez sadece bazı halifelerin özelliklerini anlatır. Târihu'l-Ya'kûbî siyasî tarih ağırlıklıdır. Ya'kûbî siyasî bilgilerin yanında kültür ve medeniyetle ilgili gelişimlerden de bahseder. Halifelerin hepsinin çocukluk

döneminden hiç bahsetmez sadece halife olduktan sonraki hayatlarını anlatır. Biz ise halifelerin şahsiyetlerini ortaya koymak için onların sözlerini, olaylar karşısındaki tutumlarını, sevdikleri veya nefret ettiği şeyleri inceledik. Halifelerin emrettiği veya yasakladığı hususlara da önem verdik.

Ya'kûbî her halifeye ait kısmın başında astrolojik bilgiler verir, sonunda ise devrin büyük adamları, hac emirleri, kumandanlar, kadıların adlarını, fakihleri zikreder. Konuşmalara ve mektuplara büyük ilgi duyar. Zaman zaman bunları aktarır. Kaynaklarına göre, bazen Medineliler, bazen Abbâsîler, bazen Şîîler tarafında bir tutum gösterir. Bilhassa İbn İshak, Vakidî, Medâini ve Heysem b. Adî gibi tarihçilerden İbn Kelbî'den, astronomi-astroloji konularında Mâşallah ve Harezmi'den faydalanır. Ya'kûbî'nin bu eseri Taberî'ye ait rivâyetlerin kontrol edilmesine de imkân verir.

Halifelerin annelerinin adlarını mutlaka verir. Mesela Muâviye'nin annesi Hind bnt. Utbe b. Rabi'a b. Abdüşşams.²²⁵ Muâviye b. Yezîd'in annesi ise Ümmü Hâşim bnt. Utbe b. Rabi'la.²²⁶ Ömer b. Abdülazîz'in annesi Ümmü Âsım bnt. Âsım b. Ömer b. Hattâbtır.²²⁷ Böylece her halifenin annelerin adlarını, soylarını bir bir naklede.

Halifelerin doğrudan kişiliklerini anlatan bilgiler az olsa da bizlere aktarır. Onlara bakacak olursak: Muâviye b. Ebû Süfyân ağır başlı ve deha sahibi idi, cömert olmasa da insanlara verirdi.²²⁸

Yezîd b. Muâviye tembel, ihmalkâr, ava düşkün olmasının yanı sıra köpeklerle ve maymunlarla oynaması, cafcacflı elbise giymesi, içki ve eğlenceye düşkünlüğü, tef çalarak yürümesi onun bariz özelliklerindedir.²²⁹

Abdûlmelik b. Mervân cesur, dahi ve âlim idi, cimriliği de vardı.²³⁰ Velîd b. Abdûlmelik konuştuğu zaman i'rabda hata yapar ve çok şaşırırdı.²³¹ Süleyman b. Abdûlmelik obur, yakışıklı ve edip konuşan birisi idi.²³² Hişâm b. Abdûlmelik

²²⁵ Ya'kâbî, II, 150.

²²⁶ Ya'kâbî, II, 177.

²²⁷ Ya'kâbî, II, 210.

²²⁸ Ya'kâbî, II, 166.

²²⁹ Ya'kâbî, II, 155.

²³⁰ Ya'kâbî, II, 196.

²³¹ Ya'kâbî, II, 203.

²³² Ya'kâbî, II, 210.

Emevîler'in en akıllısı ve kahramanı idi. O cimri, haset eden, kötü huylu, sert, zalim, acımasız, merhamet etmeyen biri idi ve dili uzundu.²³³ Velîd b. Yezîd zülüm ile insanları öldüren, içki içen ve huysuzdu. O kadar hayâsız idi ki Kâbe'nin üzerine bina yaptırarak orada eğlenmek istedi.²³⁴

Ya'kûbî bazı halifelerin fizikî özelliklerini şöyle anlatır:

Muâviye b. Ebû Süfyân asık suratlı, iri gözlü, sık sakallı, geniş göğüslü, büyük butlu, kısa bacaklıdır. Öleceği zaman zayıf ve hastaydı, öndeki dört dişi yoktu.²³⁵ Velîd b. Abdülmelik uzun boylu, esmer, çiçek hastalığı sebebiyle yüzünde yara izleri bulunurdu.²³⁶ Süleyman b. Abdülmelik boyu uzun ve düzgün vücutlu, sakal ve saçında beyazı olmayan birisiydi.²³⁷ Ömer b. Abdülazîz esmer, yumuşak yüzlü, güzel sakallı, gözleri içe biraz girintili ve alınanda bir iz vardı.²³⁸ Bundan sonra Ya'kûbî halifelerin kişiliklerine delalet eden sözlerini, tutumlarını şu şekilde ifade eder. Muâviye b. Ebû Süfyân: "Paramın iş gördüğü yerde konuşmaya, konuşmamın iş gördüğü yerde kırbaça, kırbacın iş gördüğü yerde kılıca gerek duymuyorum demiştir."²³⁹ Başka bir sözünde: "İnsanlarla benim aramda kesinlikle koparmak istemediğim bir dostluk ipi vardır. Onlar bu ipi koparmak isteyince, ben onu gevşetirim, onlar ipi gevşetince de, ben asılırım."²⁴⁰ Bu sözlerden Muâviye'nin çok iyi siyasetçi olduğunu rahat anlayabiliriz.

Yezîd b. Muâviye İslâm askerlerinin İstanbul'da zor durumda olduğunu bilmesine rağmen onlara yardım ve takviye konusunda ilgisizlik duyarak işi ağırından alması²⁴¹ onun ihmalkâr birisi olduğunu gösterir. Said b. Müseyyeb Yezîd'in devrini "Uğursuzluk" diye isimlendirmişti. İlk senesinde Hüseyin b. Ali ve Rasulullah'ın ehli-beyti öldürüldü, İkinci senesinde ise Rasulullahın haram kıldığını (içki v.b) mubah yaptı ve Medineye hürmet etmedi. Üçüncü senesinde Allah'ın haramında kan döküldü, Kâbe'yi yaktı.²⁴² Muâviye b. Yezîd dedesi ve babasının yaptıklarını

²³³ Ya'kâbî, II, 229.

²³⁴ Ya'kâbî, II, 233.

²³⁵ Ya'kâbî, II, 166.

²³⁶ Ya'kâbî, II, 205.

²³⁷ Ya'kâbî, II, 210.

²³⁸ Ya'kâbî, II, 216.

²³⁹ Ya'kâbî, II, 166.

²⁴⁰ Ya'kâbî, II, 166.

²⁴¹ Ya'kâbî, II, 159.

²⁴² Ya'kûbî, II, 177.

eleştirdiği için Ya'kûbî O güzel yol tuttu der.²⁴³ Mervân b. el-Hakem'in Medine valisi Velîd b. Utbe'ye "Hüseyin ve İbn Zübeyr'i huzuruna çağır ve onlardan Yezîd için biat al eğer karşı çıkarlarsa kafalarını uçur"²⁴⁴ demesi Onun nasıl birisi olduğunu açığa vurur. Abdülmelik, rakibi Abdullah b. Zübeyr'in başarısızlığını, onun cimriliğiyle açıklamakta ve şöyle demektedir: "Benim bulunduğum konumdan daha büyüğünü ben bilmiyorum. Abdullah muhakkak çok namaz kılıyor ve oruç tutuyordu, fakat cimriliği onun iyi bir idareci olmasına izin vermedi. O Allah'ın malını sanki babasının mirasını veriyormuş gibi veriyordu."²⁴⁵ Buradan yola çıkarak Abdülmelik'in cimriliğine rağmen yeri geldiğinde cömertlik yapabilen, idarecilik özelliği yüksek birisi olduğunu anlarız.

Ömer b. Abdülazîz istişareye çok büyük önem veriyordu, "istişarede rahmet ve bereket vardır."²⁴⁶ sözünden Ömer b. Abdülazîz'in İslâm'ın önemli özelliklerinden olan istişareye ve dinî kanunlara bağlılığını görebiliriz. Yezîd b. Abdülmelik Ömer b. Abdülazîz'in tayin ettiği amirleri azlederek²⁴⁷ Ömer gibi adil halifeye muhalif biri olduğunu göstermiştir. Yakûbî Yezîd b. Velîd b. Abdülmelik'in Kaderiye mezhebine mensup olduğunu haber verir.²⁴⁸

Emevî halifelerinin kişiliklerinin bir boyutunu açıklamak için o devirde yaşayan âlimlerin ve başka önde gelen kişilerin onlar hakkında dediklerini nakleder:

Ya'kûbî: Ravh b. Zinba' insanları Mervân'a biat'a çağırduğunda: "Bu Mervân Kureyşler'in büyüğü, Hz. Osman'ın kanını talep edenlerden ve Ali'ye karşı Cemel ve Sıffîn'de savaşanlardandır. İşte biat edilecek kişi budur."²⁴⁹ dediğini rivâyet eder. Mervânın kendi ölümünde belli bir payı vardır. Çünkü Mervân, Halid b. Yezîd b. Muâviye'nin annesi ile evlenmişti, bir gün mecliste Halid'e hakaret etti, başka bir defasında bir daha hakaretini tekrarlayınca Halid kızarak gelip annesine olanları anlattı. Annesi ona cezalandıracağını söyledi ve süte zehir katarak Mervân'ı öldürdü. Bazıları da onu uyurken yastıkla boğarak öldürdüğünü söylemiştir.²⁵⁰

²⁴³ Ya'kâbî, II, 177.

²⁴⁴ Ya'kâbî, II, 168.

²⁴⁵ Ya'kâbî, II, 191.

²⁴⁶ Ya'kâbî, II, 214.

²⁴⁷ Ya'kâbî, II, 217.

²⁴⁸ Ya'kâbî, II, 234.

²⁴⁹ Ya'kâbî, II, 178.

²⁵⁰ Ya'kâbî, II, 180.

Saîd b. Müseyyeb: “Abdülmelik b. Mervân zamanının Firavunu.”²⁵¹ der. Süleyman b. Abdülmelik bir gün aynaya bakmış: “Ben genç bir kıralım” demişti. Ondan sonra bir hafta bile yaşamadı.²⁵² Ya’kûbî kitabında bazıları da: “Süleyman b. Abdülmelik’i Ömer b. Abdülazîz diri olarak gömdü.” dediğini nakleder.²⁵³

İslâm tarihinde yapılan işi, denilen sözü v.s. şeyleri ilk yapan halife bu kişi idi diye nakleder.

Muâviye b. Ebû Süfyân’ın İslâm tarihinde ilk olarak Bizanslarla sulh yaptığını, ilk olarak deniz yoluyla sefere çıktığını, ölen valilerinin mallarını müsadere ettiğini,²⁵⁴ Kâbe’yi saf ipekle kaplattığını ve Kâbe’nin hizmetini görmek üzere köle satın alan ilk kimse olduğunu da ilave eder.²⁵⁵ Devlet işlerinde Hıristiyanları çalıştıran, Mihrican ve Nevruz gibi belirli bayram günlerinde hediyeler alanında Muâviye olduğunu nakleder.²⁵⁶ Yine Muâviye muhafız, polis ve kapıcı müessesesini İslâm tarihinde ilk kuran kişidir. Namazdaki safları gevşeten, Hıristiyanlarla mektuplaşan, her zaman cihadı devam ettiren kendisidir.²⁵⁷ Muâviye kendisi için: “ben meliklerin ilkiyim” demiştir.²⁵⁸

Emevîler’in kendileri tarafından öldürülen ilk halifesi Velîd b. Yezîd idi.²⁵⁹

Ya’kûbî şîlikle itham edilmiştir. Kaynaklarda İmâmîler’in mutedil bir kolu olan Musaviye’ye mensup olduğu geçmektedir. Ya’kûbî’nin şîlik tutumunu sadece Emevîler döneminde değil Hz. Peygamber’in hicret esnasında emanetlerini sahiplerine iade etmek için Mekke’de kalan Hz. Ali’yi düşmanlardan korumak için Cebrail ve Mikail’in indiğini söylemesi de destekler.²⁶⁰

Bunu Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinde de görebiliriz. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman devrine hilafet demeyip sadece dönem olarak ifade ediyor. Hz. Ali ve Hz. Hasan dönemlerine ise halife kelimesini kullanır ve Hz. Ali’ye Emiru’l-Müminûn der. Sıffîn savaşında Hz. Ali’nin yanında Ehl-i Bedirden yetmiş, yedi yüz

²⁵¹ Ya’kâbî, II, 197.

²⁵² Ya’kûbî, II, 210.

²⁵³ Ya’kûbî, II, 210.

²⁵⁴ Ya’kâbî, II, 151, 154.

²⁵⁵ Ya’kâbî, II, 166.

²⁵⁶ Ya’kâbî, II, 152.

²⁵⁷ Ya’kâbî, II, 162.

²⁵⁸ Ya’kâbî, II, 162.

²⁵⁹ Ya’kâbî, II, 233.

²⁶⁰ Ya’kâbî, II, 26.

de Hudeybiye antlaşmasında bulunanlardan ve muhacir ile ensâr'dan dört yüz kişi bulunduğunu, Muâviye'nin yanında ise sadece bunlardan iki adam olduğunu nakleder.²⁶¹

Emevîler dönemine gelince onlar için halife kelimesini hiç kullanmayıp melik oldu deyip geçer. O devirde Hz. Hüseyin başta olmak üzere Ehl-i Beyte yapılan zulümleri bütünü ile anlatır. Hangi Emevî halifesinin zamanında Ehl-i Beytten kimlerin öldüğünü mutlaka yazar. Muâviye devrinde Hz. Hasan'ın vefatını, Yezîd'in döneminde Hz. Hüseyin'in öldürüldüğünü, Ömer b. Abdülazîz'in zamanında Ali b. Hüseyin'in, Hişâm b. Abdülmelik'in vaktinde Ca'fer Muhammed b. Ali'nin vefat ettiğini titizlikle nakleder.

Emevî halifelerinin kişiliklerinden başka, bu devirde yapılan seferlerden, savaşlardan, yapılan binalardan, kültürel ve medeniyetle ilgili faaliyetlerden de haber verir.

Ya'kûbî Şîî olmasına rağmen Emevî halifelerin iyi taraflarını gizlemeden nakleder. Yapılan güzel işleri de kaydeder. İslâm'a aykırı, ahlak dışı olumsuz özelliklerini de açığa vurur. Fakat onları kötülemede aşırı gitmiyor. Ehl-i Beyt'in durumuyla yakından ilgilenir. Buraya kadar Ya'kûbî'nin Tarihu'l-Ya'kûbî adlı eserini Emevî halifeleri açısından değerlendirmesini yapmaya çalıştık. Kanaatimizce Ya'kûbî şîilikle itham edilmesine rağmen kitapta geçen bazı halifeler hakkındaki söylenenler hariç bu konuda aşırıya kaçmamıştır. Eser klasik İslâm Tarihi alanında önemlidir.

²⁶¹ Abdülaziz Muhammed Nur Veli, a.g.e, s. 239.

İKİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-ESİRİN HAYATI, ESERLERİ VE EL-KÂMİL Fİ'T-TÂRİH'İNE GÖRE EMEVÎ HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİ

Bu bölümde İbnü'l-Esîr'in hayatı, eserleri hakkında bilgi vererek *el-Kâmil fi't Târih* adlı kitabını tanıttıktan sonra onun Emevî halifelerine bakışını inceleyip, bu kitaptaki halifelerin kişiliklerini anlatan rivâyetleri vereceğiz.

1. İBNÜ'L-ESİRİN HAYATI VE ESERLERİ HAKKINDA GENEL BİLGİ

İslâm tarihinde el-Kâmil fi't-Târih adlı eseriyle haklı bir şöhrete kavuşan İbnü'l-Esîr aynı zamanda hadiste hafızlık derecesine ulaşmış, hadis usûlü, siyer, edebiyat, ensâb ve eyyâmü'l-Arab'da da üstad sayılmıştır. el-Kâmil fi't-Târih. İbnü'l-Esîr'e Ortaçağ'ın en büyük ve en güvenilir tarihçilerinden biri olma vasfını kazandıran umumî bir tarih kitabıdır. Tarih sahasında bu kitap güvenilirliği ve genişliği açısından önemli bir eserdir.

İbnü'l-Esîr 555/1128 yılında 4 Cemâziyelevvel'de Musul yakınındaki İbn Ömer Cezîresinde²⁶² doğdu.²⁶³ Bundan dolayı Cezerî nisbesiyle, babasının Esîrüddin lakabını taşımasından dolayı da İbnü'l-Esîr künyesiyle anılır.²⁶⁴ İbnü'l-Esîr'in tam ismi; Ebü'l-Hasen İzzeddin Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezîrîdir.²⁶⁵ Ebu'l-Kerem'in, Mecdüddin, İzzeddin ve Ziyâuddin adlarındaki üç bilgin oğlundan birisidir.²⁶⁶ Doğu'nun en seçkin bilginlerinden olan ve doğdukları kasabanın adını her tarafa duyuran bu üç kardeş, "İbnü'l-Esîrler" diye ün yaptılar. Mecdüddin özellikle hadiste, küçük kardeş Ziyâuddin şiir ve inşaat dalında, İzzeddin ise tarih ilimin de meşhur oldular.²⁶⁷

²⁶² Yâkut, Şihâbuddin b. Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Kitâbu Mu'cemi'l-Büldan*, Beyrut, trs. II, 138.

²⁶³ Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut, 1985, XXII, 353-354; M. Günaltay Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, İstanbul, 1991, s. 152; Hizmetli Sabri, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, Ankara, 1991, s. 138; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (Redaktör Hakkı Dursun Yıldız), Konya, 1994, I, 85; Özaydın Abdülkerim, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 26.

²⁶⁴ Özaydın Abdülkerim, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *DİA*, XXI, 26.

²⁶⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffaz*, yy, ts, VI, 1399; Özaydın Abdülkerim, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *DİA*, XXI, 26.

²⁶⁶ İbn Kesîr Ebü'l-Fida İsmail b. Ömer, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, Kahire, 1994, XIII, 160.

²⁶⁷ Salahuddin el-Müneccid, *Alâmu't-Târih ve'l-Coğrafya inde'l-Arab*, Beyrut, 1987, III, 63.

İbnü'l-Esîr ailesiyle birlikte Musul'a göçtüklerinde Ebu'l-Fazl Abdullah b. Ahmed Hatib gibi büyüklerin derslerine devam ederek az zamanda büyük bir ilim şöhret kazandı. Çok geçmeden Musul Atabek'inin dikkat ve saygısını üzerine çeken İzzeddin bu prensin sırdaşlarından birisi olmuştu. Atabek kendisini elçilik göreviyle Bağdat halifesine, Şam ve Kudüs prenslerine gönderdi. İzzeddin bu elçilik görevini parlak bir biçimde yerine getirdikten sonra, bunu tarihi ve araştırmalar için bir fırsat bildi. Henüz o zaman Hülâgu'nun yıkımına uğramamış olan Bağdat'ın zengin kütüphaneleriyle, Kudüs ve Şam'ın tarihî anıtlarını yılmaz bir azim ve sönmez bir sevgiyle araştırıp inceledi.²⁶⁸

İbnü'l-Esîr çocukluğundan beri tarihi araştırma ve incelemelere karşı merak duymuştur. Daha sonra, büyük ve önemli olayların geçtiği yerleri görmek için, ortaya çıkan her fırsatı değerlendirmekten geri durmadı. İnsanlık tarihinde önemli bir devrim dönemi açan İslâmiyet'in ortaya çıktığı beşiği görmek, yazmaya başladığı tarihini yalnız rivâyete değil, aynı zamanda gözlemlere de dayandırmak için birkaç kez Hicaz bölgesine kadar gitti. Bağdat'tan geçerken o yüzyılın en büyük bilginlerinden sayılan Ebu'l-Kâim Yaîş b. Sadaka ve Ziyâeddin Ebû Ahmed Abdülvehhab b. Ali Sûfi gibi kişilerden çokça yararlandı. Özellikle Abbâsî tarihine ilişkin birçok belgeler topladı. Bu uzun ve zor araştırma gezilerinden sonra Musul'a dönerek evine kapandı. Adını sonsuzlaştıran o büyük eserini(el-Kâmil fi't-Târîh) yazmaya başladı.²⁶⁹

İzzeddin İbnü'l-Esîr, 626/1228 yılı sonlarında Haleb'te Şehabeddin Atabek Tuğrul'un yanında misafir olarak bulunduğu sırada, ünlü tarihçi İbn Hallikân ile görüşmüştü.

Eyyübîlerin Haleb hükümdarı Melik Azîz b. Melik Zâhir'in Atabeki olan Şemseddin Tuğrul, çok büyük saygı gösterdiği İzzeddin'e kendi sarayında özel bir daire vermişti. İbnü'l-Esîr'i ziyaret eden İbn Hallikân, izlenimlerini anlatırken, İzzeddin'in kültür ve erdemini, ahlak ve alçak gönüllüğünü takdir edici bir dille

²⁶⁸ Günaltay Şemseddin, s. 152.

²⁶⁹ Günaltay Şemseddin, s. 153.

anlatmakta, babasının bu bilgin dostundan büyük ikramlar gördüğünü yazmaktadır.²⁷⁰

İbnü'l-Esîr 627/1230'da tekrar Dimaşk'a gitti; Müsnidüşşâm Kâsım b. Sasrâ ve Zeynülümenâ b. Asakir'den semâ yoluyla hadis aldı; ertesini yıl Haleb'e ve oradan da fazla gecikmeden Musul'a döndü.²⁷¹

el-Kâmil fi't-Târîh adlı eseriyle haklı bir şöhrete kavuşan İbnü'l-Esîr aynı zamanda hadiste hâfızlık derecesine ulaşmış, usûl-i hadis, siyer, edebiyat, ensâb ve eyyâmü'l-Arab'da üstad sayılmıştır; evi her zaman âlim ve ediplerle dolup taşardı. Hafızası çok kuvvetli, zeki ve mütevazî bir insandı. Makam ve mevki sahibi olmayı istememiş, kendisine itibar gösteren Zengîler'in ve Eyyûbîler'in yaptıkları bütün teklifleri geri çevirmiştir.²⁷²

Önemli tarihi hadiselerin meydana geldiği yerleri dolaşarak malzeme topladı. "Kitabü'l-Ensâb", "Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe" ve "el-Kâmil fi't-Târîh" adlarındaki meşhur eserlerini Musul'da yazdı.

Bu eserlerinden el-Kâmil fi't-Târîh onu Doğu'da ve Batı'da büyük ün sahibi yaptı. Eser hem cihan tarihi hem de büyük bir İslâm tarihidir; insanın yaratılışı ile başlayan ve hicri VII/M. XII. yüz yıl ortalarına 628/1230 kadar devam eden süredeki olayları ihtiva eder. Haberler olaylara, konulara ve tarihi sıralarına göre verilmiştir. El-Kâmil, Türk-İslâm tarihi yönünden de ayrı bir öneme sahiptir. İlk defa Johannes Tornberg tarafından yayımlanmış (Leiden 1851-1876) daha sonra, Slan tarafından Fransızcaya çevrilmiş ve orijinal metniyle neşredildiği gibi, 1290 tarihinde de Mısır'da basılmıştır.²⁷³ Bu eseri Türkçeye redaktörlüğünü Doç. Dr. Mertol Tulum'un yaptığı bir heyet tercüme etmiştir. el-Kâmil fi't-Târîh hakkında ileride daha geniş bilgi verilecektir.

²⁷⁰ İbn Hallikân Ebü'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermeki el-İrbili, *Vefayâtü'l-A'yân ve Enbâi Ebnâi'z-Zaman*, Beyrut, ts, III, 348-349.

²⁷¹ es-Sübki, Taceddin Ebü Nasır Abdülvehhâb b. Ali b. Abdülkâfi, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, Beyrut. 1964, VIII, 299; Özeydin Abdülkerim "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *DİA*, XXI, 26.

²⁷² İbn Hallikân, III, 348; Şeşen Ramazan, "*Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*", İstanbul, 1998, s.138.

²⁷³ Sabri Hizmetli, s. 139.

2. İBNÜ'L-ESİR'İN ESERLERİ

2.1. el-Kâmil fi't-Târih

İbnü'l-Esîr'in adını meşhur yapan en önemli eseri tezimizde de konularından biri olan el-Kâmil fi't-Târih'tir. Bu eser, insanlığın yaratılışından Hicrî 628/1230 yılı sonuna kadar geçen dünya olaylarını içeren genel bir tarihtir.²⁷⁴

İbnü'l-Esîr el-Kâmil'i yazmak için en güvenilir kaynakları incelemiş, İslâm dünyasında seyahat eden tüccar ve bilginlerin ağzından anlattıkları ve yazdıkları bilgileri ve kendi gezilerinden edindiği izlenimleri toplamış, bunları birbiriyle karşılaştırmış ve ondan sonra eserini yazmaya başlamıştır.²⁷⁵

İbnü'l-Esîr önsözünde eseri ne için yazdığını anlatırken erken yaşlarda tarihe ilgi duyduğunu, tarih kitapların okurken bazı tarihçilerin olayları çok abarttıklarını, bazen önemli olaylara ya hiç temas etmediklerini ya da kısaca geçiştirdiklerini, buna karşılık önemsiz olayları ön plana çıkardıklarını gördüğünü, ayrıca Doğu İslâm dünyasından tarihçilerin Batı İslâm dünyasında vukû bulan hadiseleri ihmal ettiklerini, batı tarihçilerin de Doğu'daki olaylara önem vermeyip kitaplarına almadıklarını, bu yüzden tarihe meraklı kişilerin bazen bir olay hakkında bilgi edinebilmek için ciltlerce kitaba bakmak zorunda kaldığını belirtir ve okuyucuları böyle bir ihtiyaçtan kurtaracak bir tarih kitabı yazmaya ihtiyaç duyduğunu, bununla birlikte bütün olayları eserine almadığını, fakat okuyucuların kitapta anlattığı olayları bu şekliyle başka bir eserde bulamayacaklarını söyler.²⁷⁶

İbnü'l-Esîr, Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (v. 310/922) izleyicisidir. Fakat el-Kâmil, derin bir ihtiyacın ürünüdür. İbnü'l-Esîr'in yaşadığı kargaşalık dönemde Târihu'l-Ümem ve'l-Mulûk'un nüshaları çok az bulunuyordu. Herkes bu eseri kolayca edinemiyordu. Edinebilenler de geleneksel metodunu hoş bulmuyordu. İbnü'l-Esîr bu değerli eserin açık ve akıcı özeti olarak el-Kâmil'i meydana getirdi. Bu eserin diğer kaynaklardan topladığı bilgilerle zenginleştirdi. Özellikle İslâm'dan önceki Arapların yaşamaları ve savaşlarıyla ilgili olarak "Eyyâmü'l-Arab" adı altında

²⁷⁴ İbn Kesîr, XIII, 160.

²⁷⁵ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I, 86-87.

²⁷⁶ İbnü'l-Esîr, İzzuddin Ebü'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem, *El-Kâmil fi't-Târih*, thk. Abu'l Fida Abdullah Kâdi, Beyrut, 2006, I, 6-7.

özel bir konu ekledi. İbn Cerîr Tarihinin sona erdiği zamandan, kendi bulunduğu zamana kadar 628/1230 geçen olayları da toplayarak eserin değerini arttırdı.²⁷⁷

İbnü'l-Esîr, rivâyetlerinde genellikle Taberî'ye dayanır, fakat bazen onu harf harf takib eder, bazen da ondan ayrılır. Ayrıca o, rivayetlerinde isnatları ve ravî isimlerini zikretmez, bazı kapalı haberleri, şiirle rivayetler arasında uyum sağlamak yoluyla açıklamaya çalışır.²⁷⁸

el-Kâmil'in değerini artıran nedenlerden biri de, Batı İslâm dünyasına dair birçok bilgiler vermiş olmasıdır. Çünkü kendi zamanına kadar ki Doğu'da yetişmiş tarihçiler Batı'dan hiç söz etmemiş veya pek az bilgi vermiştir. İbnü'l-Esîr, tarihini yazarken, Musul'da ilme ve kültüre meraklı olan Bedreddin Lü'lü egemenlik sürüyordu. Musul Atabeklerin'den Nureddin Arslan Şah'ın vefatından sonra oğlu ikinci İzzeddin Mes'ûd'a ve onun ardından da bunun oğlu ikinci Nureddin Arslan Şah'a vesayetle ve gerçekte bağımsız olarak saltanat süren Bedreddin Lü'lü, o kargaşalık döneminde İbnü'l-Esîr'e tarihini yazabileceği sakin bir çevre sağlayabilmiştir.²⁷⁹

133/751 yılında Araplarla Çinliler arasında vuku bulan ve Orta Asya'nın kaderini belirleyen Talas Savaşı hakkında doğru bilgi sadece el-Kâmil'de mevcuttur. Carl Brockelman, doktora tezinde İbnü'l-Esîr'in Târihu'l-Ümem'i ne ölçüde kullandığını ve bir intihal olup olmadığını tespiti çalışmıştır. İbnü'l-Esîr ayrıca güvenilir bulduğu İbnü'l-Kelbî, el-Müberred, el-Belâzürî ve el-Mes'ûdî gibi tarihçilerin eserlerinden faydalanmış, hayal mahsulü rivayetlere itibar etmediği gibi mevcut malzemeleri de büyük bir dikkatle kullanmıştır.²⁸⁰

el-Kâmil, bir İslâm öncesi ve diğeri de İslâm sonrası olmak üzere iki bölümden meydana gelmiştir ve toplam on iki cilttir. Eserin birinci bölümüyle ikinci bölümünün başında, Türk tarihinin ilk dönemini aydınlatacak hayli bilgi bulabilmek mümkündür. el-Kâmil'in rivâyetleri Târihu'l-Ümem ve'l-Mulûk'u andırmaktadır. Fakat el-Kâmil, birçok konuda daha toplayıcı ve daha canlıdır. Yazar üslûptaki kuruluşu rağmen, konunun uygun düştüğü yerlerde gerçek birer dram levhası

²⁷⁷Hasan Şemeysânî, *İzzuddin İbnü'l-Esîr el-Cezerî*, Beyrut, 1990, s.57; Şemseddin Günaltay, s. 154-155.

²⁷⁸Hizmetli Sabri, s. 139.

²⁷⁹"İbnü'l-Esîr", İ.A., İstanbul, 1988, V, 851.

²⁸⁰Özaydın Abdülkerim, "el-Kâmil", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 281-282.

yaratmak gücünü göstermiştir. Eserin, İslâm döneme ait Türk tarihi açısından en önemli bölümü, 10, 11 ve 12. ciltlerdir. el-Kâmil 1851-1876 yılları arasında Tornberg tarafından on dört cilt olarak Leiden’de basılarak yayınlamıştır. Daha sonra Mısır’da, Bulak matbaasından iki kez basılmıştır. İkinci baskı 1290/1873 yılında yapılmıştır. İbnü’l-Esîr’in kitabı, genel bir tarihtir. Fakat eserin en önemli bölümlerinden biri, Hıristiyan Batıyla Müslüman Doğunun çarpıştığı dönemleri anlatan bölümlerdir.²⁸¹

İbnü’l-Esîr, Taberî Tarihinin bittiği dönem olan 302/915’den sonraki olayları için eline geçen güvenilir bütün kaynakları, tüccar ve ulemânın sözlü rivâyetlerini titizlikle incelemiş, bunları birbiriyle karşılaştırmış ve kendi değerlendirmelerini de katarak İslâm tarihi kaynaklarının mükemmel bir sentezini yapmıştır. Ancak faydalandığı eserlerin isimlerini genellikle vermez. Taberî’den sonraki dönem için kullandığı kaynaklar arasında İbn Miskeveyh’in Tecâribü’l-Ümem, Ebü’l Hüseyin Ali b. Ahmed es-Sellâmî’nin et-Târîh fi Ahbâri Vülâti Horâsân, Gerdezi’nin Zeynü’l-Ahbâr, Utbî’nin Târîhu’l-Yemînî, Sâbit b.Sinân es-Sâbî’nin Târîh, Hilâl es-Sâbî’nin Târîh ve Tuhfetü’l-Vüzerâ’ adlı eserleri başta gelmektedir. Ayrıca Büyük Selçukluların ilk dönemi tarihi için Alparslan adına kaleme alınmış olan Farsça Meliknâme’nin Arapça tercümesinden; Selçuklular’ın daha sonraki tarihleri, Horasan ve Hârizm olayları için İmâdüddin el-İsfahânî’nin Nusretü’l-Fetre, Ali b. Nâsr el-Hüseynî’nin Ahbârü’d-Devleti’s-Selcûkıyye ve Beyhakî’nin (İbn Funduk) Meşâribü’t-Tecârib’inden; Irak olayları için Hemedânî’nin Tekmiletü Târîhi’t-Taberî, Ebü’l Ferec İbnü’l-Cevzî’nin el-Muntazam ve İbn Hamdûn’un et-Tezkire’sinden; Sûriye ve el-Cezîre olayları için İbn Asakîr’in Târîhu Medîneti Dımaşk, İbnü’l-Kalânîsî’nin Zeylü Târîhi Dımaşk ve Azîmî’nin Târîh’inden; Selâhaddîn-i Eyyûbî ile ilgili olarak İmâdüddin el-İsfahânî’nin el-Berku’s-Şâmî’sinden, Mağrib konusunda Abdulazîz İbn Şeddâd’ın Târîhu İfrîkıyye ve’l-Mağrib’inden; dinler ve mezhepler konusunda Şehristânî’nin el-Milel ve’n-Nihal’inden istifade etmiştir. Yine Selâhaddîn-i Eyyûbî için onun dostlarından ve askerlerinden, Horasan olaylarına dair oranın ileri gelenlerinden ve Moğol istîlâsı için fukaha, tüccar, elçi ve mültecilerden şifahî bilgiler almıştır. İbnü’l-Esîr’in Farsça

²⁸¹ Şemseddin Günaltay, s. 155-156.

bilip bilmediği tespit edilmemekle beraber Muhammed b. Ahmed en-Nesefî onun Meşrik'taki olayların tarihiyle ilgili Farsça kaynaklara da sahip olduğunu söyler.²⁸²

el-Kâmil birçok hususta geniş ve canlıdır. İbnü'l-Esîr'in yalnız İslâm-Arap tarihinin değil Türk tarihinin de vazgeçilemez kaynağıdır. O İslâm tarihçiliğinde önemli bir merhaledir. Kendisinden sonraki tarihçiler üzerindeki tesîri büyüktür ve hepsinin ilk müracaat ettikleri kaynakların başında el-Kâmil gelmektedir.²⁸³

el-Kâmil gerçekten de vazgeçilmezdir ve geniştir, Zaten müellif kitabının mukaddimesinde “kitabıma uygun bir ad aradım, ona el-Kâmil fi't-Târîh adını verdim” demiştir.²⁸⁴

2.2. et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye

İkinci eseri ise et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye'dir. İbnü'l-Esîr bu eserini, Zengîler'in İslâm'a, Müslümanlara, ailesine ve şahsına yaptıkları iyilikleri vefa duygusuyla dile getirmek, isimlerine ebedileştirmek ve onları dünyaya örnek bir hanedan olarak tanıtmak amacıyla yazmıştır.²⁸⁵

2.3. Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe

Başka bir eseri ise Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe,²⁸⁶ Sahabelerin hayatı hakkında olup bu tür eserler arasında çok seçkin bir yere sahiptir. Bu eserde 7500 dolayında sahabenin biyografisini vermiştir. Eser ilk defa 1869 yılında Mısır'da yayımlanmıştır. Daha sonra çeşitli baskıları yapılmıştır.²⁸⁷

2.4. el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb

Son eseri de el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb; Sem'ânî'nin nisbeleri esas alarak yazdığı Kitâbu'l-Ensâb'ın, büyük bir itina ile gözden geçirilip hataları düzelterek ve eksikleri tamamlanarak yapılmış bir ihtisardır. İbnü'l-Esîr seneleri kısaltmak ve tekrarları çıkartmak suretiyle daha kullanılır hale getirdiği üç cilt hacmindeki kitabın bir bölümü ilk defa Ferdinand Wüstenfeld (1835) tamamı ise Hüsameddin el-Kudsî

²⁸² Özeydın Abdülkerim, “el-Kâmil”, *DİA*, XXIV, 282.

²⁸³ Algül Hüseyin, I, 38.

²⁸⁴ İbnü'l-Esîr, I, 9.

²⁸⁵ Özeydın Abdülkerim “İbnü'l-Esîr, İzzeddin”, *DİA*, XXI, 27.

²⁸⁶ İsnevî, Camaliddin Abdurrahman İsnevî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, Daru'l-Ulûm, 1981, I, 133.

²⁸⁷ Şemseddin Günaltay, s. 154.

(Kahire 1356/1357) ve Mustafa Abdülvâhid (Kahire 1971) tarafından yayımlanmıştır. İbnü'l-Esîr'in bundan başka Târihu'l-Mevsıl adlı tamamlanmamış bir çalışması bulunmakta, ayrıca diğer bazı eserler de ona nispet edilmektedir.²⁸⁸

İslâm kültür tarihinde mümtaz bir yeri olan İbnü'l-Esîr 25 Şa'ban H. 630/1229'da Musul'da vefat etti.²⁸⁹ Musul'daki kabrinin üzerinde bugün 1939'da yaptırılan büyük bir türbe bulunmaktadır.²⁹⁰

3. EMEVÎ HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİ

İbnü'l-Esîr'deki Emevî halifelerinin kişilikleri, fizikî özellikleri, şahsiyetlerini yansıtan davranışları, olaylar karşısındaki tutumları, sözleri, ilk yaptığı işleri, onlar hakkında denilen sözleri aktarmaya çalışacağız.

3.1. Muâviye b. Ebî Süfyân

Arap dâhilerinden biri²⁹¹ ve Emevî devletinin kurucusu olarak tanınan Muâviye, sayıları fazla olmayan okuma-yazma bilen birisiydi ve Hz. Peygamber'e kâtiplik yapanlar arasındaydı.²⁹²

Genç yaştan başlayarak askerî seferlere katılması onun hareketli ve iş yapabilen birisi olduğunu gösterir. O sonradan askerî alanlarda kendisinden önce Müslümanlar tarafından hiç yapılmamış şeyler yapmıştır. Mesela İstanbul'a sefer düzenledi, ilk olarak deniz yoluyla Kıbrıs'a sefere çıktı ve kendisinin vali ve halife olarak oturacağı Şam'ı fethetti.²⁹³ Yine şehirlere kale inşa ettirerek düşmanlara karşı koruması onun başarılı bir komutan olduğuna delalet eder.²⁹⁴ O mümkün mertebe savaştan ve askerî kayıptan kaçınarak gittiği yerleri sulh yolu ile almayı tercih ederdi.²⁹⁵

²⁸⁸ Özeydın Abdülkerim, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *DİA*, XXI, 27; Algül Hüseyin, *İslâm Tarihi*, İstanbul, trs. I, 38.

²⁸⁹ Zehebi, *Siyer*, XXII, 355-356; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I, 86.

²⁹⁰ Özeydın Abdülkerim "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *DİA*, XXI, 2.

²⁹¹ İbnü'l-Esîr, III, 373.

²⁹² İbnü'l-Esîr, II, 179.

²⁹³ İbnü'l-Esîr, II, 255, 270, 488. III, 25.

²⁹⁴ İbnü'l-Esîr, II, 344.

²⁹⁵ İbnü'l-Esîr, II, 468. III, 274.

Hız. Osman, veziri olan Muâviye'ye, bir Şey yapacağı zaman mutlaka danıŐırdı ve kendisini severdi.²⁹⁶ Ama Hız. Osman öldürüldüğü zaman, işi ağırdan alarak durakladığı söylenmektedir.²⁹⁷ Hız. Ali'ye düŐmanlık besleyerek ona sövülmesini ve lanet okunmasını emir ederdi.²⁹⁸ Yeri geldiğinde acımasız ve katı idi.²⁹⁹ Hız. Hasan'a vaat ettiklerini yerine getirmediği ve verdiği sözünde durmadiği kaydedilir.³⁰⁰ İnsanları tanıyan,³⁰¹ onları iyice kullanabilen, ileri görüşlü³⁰² hiç olmazsa onları satın alan birisi idi.³⁰³ Kurnaz, insanları galeyana getirebilen siyasetçi idi.³⁰⁴ Muâviye, Ziyâd'ı nesebine ilhak etti. Onun Ziyâd'ı bu Şekilde kendisine ilhak etmesi, İslâm Őeriatının hükümlerinin alenî olarak ilk defa çiđnenmiŐ olduğu bir hadise idi.³⁰⁵ Muâviye oğlu Yezîd'i kendisinden sonra veliaht tayin etmişti, bu da önceden Müslümanlar arasında benzeri görülmemiŐ hadise olmuştur.³⁰⁶ Hasan el-Basrî Şöyle demiştir: "Muâviye'nin dört özelliği vardır. Bu dördü değil de sadece birisi bile olmuş olsaydı, O'nu helak etmeğe yeterdi. O'nun bu özellikleri Şunlardır: 1. bu ümmet içinde Resulullah'ın ashabı ve faziletli insanlar olmasına rağmen bu görevi kılıç zoruyla alması için ümmetin başına Mûsâllat olmasıdır. 2. özelliği, kendisinden sonra sarhoş, içkici, sürekli ipek giyip çalgılarla meşgul olan birini veliaht tayin etmesi; 3. özelliği de Ziyâd'ı kendi nesebine katmış olmasıdır. Hâlbuki Resûlullah (s.a.v) bu konuda Şöyle buyurmuştur: "Çocuk doğduğu yatağa aittir, zina eden kişi de recmedilir." Muâviyenin yaptığı 4. Şey de Hucr b. Adıyy'i ve adamlarını öldürmüş olmasıdır. Hucr b. Adıyy'den dolayı Muâviye'nin vay çekeceğine! Hucr b. Adıyy'den ve onun adamlarından dolayı Muâviye'nin çarptırılacağı cezalar ve işkenceler ne dehşettir!"³⁰⁷ Muâviye hayatının sonunda Hucr b. Adıyy'e yaptıklarına

²⁹⁶ İbnü'l-Esîr, III, 40.

²⁹⁷ İbnü'l-Esîr, III, 61.

²⁹⁸ İbnü'l-Esîr, III, 326.

²⁹⁹ İbnü'l-Esîr, III, 335.

³⁰⁰ İbnü'l-Esîr, III, 272.

³⁰¹ İbnü'l-Esîr, III, 232.

³⁰² İbnü'l-Esîr, III, 225.

³⁰³ İbnü'l-Esîr, III, 322-323.

³⁰⁴ İbnü'l-Esîr, III, 82.

³⁰⁵ İbnü'l-Esîr, III, 301.

³⁰⁶ İbnü'l-Esîr, III, 349-350.

³⁰⁷ İbnü'l-Esîr, III, 337.

çok pişman olarak şu sözleri sarf etmiştir: “Ey Hucr b. Adıyy, seninle karşılaşacağım gün, keşke çok uzaklarda olsa!”³⁰⁸

Görevini çok iyi yaptı, ³⁰⁹ iyiliksever, iyi idareci, güzel düşünceli, saldırgan olmayan, halim-selim bir adamdır. ³¹⁰ Zayıflara ve ihtiyarlara hep yardım etmeye çalışırdı. ³¹¹ Akraba ve kardeşlerine bol bol ihsanda bulunur ve onlara yardımını esirgemezdi. ³¹² Son derece cömert ve halim bir kişi olmuştur. ³¹³

Muâviye'nin Horasan valisi Ubeydullah b. Ziyad'a verdiği şu öğüdü O'nun tutumunu bize açıklar: “ Allah'tan kork! Hiçbir şeyi Allah'ın korkusundan üstün tutmayasın, çünkü Allah korkusu insana birçok şeyi kazandırır. Malını da halka dağıt ve sakın onu başka şeylerle kirletme. Eğer söz verirsen bu sözünü mutlaka yerine getir. Çok fazla şeyi çok az şeye değiştirmeyesin. Çok zor durumda ve mecbur kalmadıkça bir emir vermeyesin ve bir emir verdikten sonra da kesinlikle ondan dönmeyesin. Düşmanlarıyla karşılaştığında yeryüzünde mağlûp olacak olursan yeraltında da sakın mağlûp olmayasın. Hiç kimseye hakkı olmadığı bir konuda tamah ettirmeyesin, hiç kimsenin de hakkı olan bir şeyden ümidinî kesmeyesin.”³¹⁴

Muâviye devlet işlerine akrabalarını değil de iş bilen ehil kişileri tayin ederdi. ³¹⁵ Dîvânü'l-Hatem'i ilk kuran kendisidir. ³¹⁶ Müslüman idarecileri içinde ilk koruma görevlileri edinen de O idi. ³¹⁷

İbn Abbas der ki: “ Ben melikliğe Muâviye'den huyu daha yatkın kimse görmedim. O'nun yanından gelenler geniş bir vadinin yanından gelmiş gibi oluyordu. Dar ve taşlık, sıkıntılı olan yerler gibi değil.”³¹⁸

Kendisi şöyle derdi: “ Affedemeyeceğim bir kusur, hilmimden daha büyük bir cahillik, örtümle üstünü kapatamayacağım bir ayıp, ihsanımdan daha büyük bir kötülük olsun istemiyorum ve bunların üstünde kalmayı arzu ederdim”. Muâviye'ye: “ En çok kimleri seversin?” diye sorulunca şu cevabı verdi: “Başkalarını bana en çok

³⁰⁸ İbnü'l-Esîr, III, 338.

³⁰⁹ İbnü'l-Esîr, III, 33.

³¹⁰ İbnü'l-Esîr, III, 36.

³¹¹ İbnü'l-Esîr, III, 37.

³¹² İbnü'l-Esîr, II, 457, III, 298-299.

³¹³ İbnü'l-Esîr, III, 318.

³¹⁴ İbnü'l-Esîr, III, 345.

³¹⁵ İbnü'l-Esîr, III, 372.

³¹⁶ İbnü'l-Esîr, III, 372.

³¹⁷ İbnü'l-Esîr, III, 372.

³¹⁸ İbnü'l-Esîr, III, 374.

sevdiren kimseyi.” Muâviye der ki: “Akıl, hilim ve ilim kullara verilen en üstün şeydir. Bunlara sahip bir kişiye öğüt verildiği zaman öğüt alır, bir şey verildiği zaman teşekkür eder, musibete uğradığı zaman sabreder, kızdığı zaman kendisini tutar, güç yetirdiği zaman affeder, kendisi kötülük yaptığı zaman af diler ve söz verdiği zaman sözünde durur.”³¹⁹

Şarkı dinlemeyi severdi ve derdi ki, “kerim olan kimseler aynı zamanda neşeli olurlar.”³²⁰

Muâviye hastalandığından önce okuduğu hutbesinde şöyle demiştir: “ Ben ekin yetiştirip de onu biçmek isteyen bir çiftçiye benziyorum. Sizin üzerinizdeki emirliğim oldukça uzadı. Sonunda siz benden usandınız, ben de sizden usandım. Sizden ayrılmayı temenni eder oldum, siz de benden ayrılmayı temenni etmeğe başladınız. Fakat size kesinlikle söylüyorum ki, benden sonra geleceklerden ben daha hayırlıyım; nitekim benden öncekiler de benden daha hayırlıydılar. Denildiğine göre Allah’a kavuşmayı sevene Allah da kavuşmayı severmiş. Allah’ım! Gerçekten ben sana kavuşmayı seviyorum, sen de bana kavuşmayı sev ve bunu mübarek kıl.”³²¹ Çok hasta olmasına rağmen halka dinç ve sağlıklı gibi görünmeyi başarmıştır.³²²

el-Kâmil fi’-Târîh’te Muâviye’inin şemâili ve giyim kuşamı ve kullandığı şeyler hakkında hiçbir bilgi verilmemiştir. Sadece öleceği zaman gözlerine sürme doldurmuş, saçlarını yağlatmıştır.³²³ Vefat ettiğinde de Hz. Peygamberden kalan gömleğin giydirilmesini ve O’ndan kalan tırnakların öğütülerek gözüne ve ağızına serpmesini, malının yarısını Beytülmal’e iade edilmesini vasiyet etmiştir.³²⁴ Ölmeden önce kendisinin yaptığı bazı işlerden dolayı pişmanlık duymuştur.³²⁵

Kendisinden sonra veliaht tayin edilen oğlu Yezîd’e, kime nasıl davranacağını, kimi nereye vali tayin edeceğini bile mektup yazarak önermiştir.³²⁶ İslâm tarihinde oğlu için ilk biat alan, posta teşkilatını ilk kuran, mescitlerde

³¹⁹ İbnü’l-Esîr, III, 373-374.

³²⁰ İbnü’l-Esîr, III, 374.

³²¹ İbnü’l-Esîr, III,368.

³²² İbnü’l-Esîr, III, 369.

³²³ İbnü’l-Esîr, III, 368.

³²⁴ İbnü’l-Esîr, III, 370.

³²⁵ İbnü’l-Esîr, III, 370.

³²⁶ İbnü’l-Esîr, III, 387.

“Maksûre” diye bilinen özel yerleri ilk olarak yaptıran ve bazılarına göre oturarak ilk hutbe okuyan kişi Muâviyedir.³²⁷

3.2. Yezîd b. Muâviye

Muâviye, oğlu Yezîd hakkında: “Benim Yezîd’im var, gözüm aydın olur ve o yeter” demiştir.³²⁸ Bu sözünün delili olarak İstanbul’a giden mühim sefere genç oğlu Yezîdi de göndermeye çalışmış, fakat O ağırdan alarak bir sürü mazeret ileri sürmüştü, bunun üzerine O’nu göndermemişti. O zorluklar yerine “Hanımım Ümmü Külsüm’ün yanında yatma daha sevimli” anlamında şiir söylemiş bunu işiten Muâviye, Yezîd’i zorla sefere göndermişti.³²⁹

Muâviye İslâm tarihinde kendisinden sonra oğlunu veliaht yapan kişi, Yezîd ise ilk veliahtlıkla halife olan adamdır.³³⁰ Babasının güzel yürüttüğü bazı işleri Muâviye ölünce ihmal etmiştir.³³¹ Kerbela faciasında Hz. Hüseyin’in kafası kendisine getirildiğinde, Yezîd’in gözleri yaşararak: “Başınızdaki o azgın Hüseyin’i öldürmeseydi, yine bana yeterdi. Allah Sümeyye oğullarına lanet etsin! Allah’a yemin ederim, şayet ben karşı karşıya olsaydım, O’nu hapsederdim. Allah Hüseyin’e rahmet buyursun!” dedi ve bu kafayı getirenlere hiçbir şey vermedi.³³²

Daha sonra Hz. Hüseyin’in başı önünde olduğu halde elindeki çubukla ağzını kurcalarken insanların huzuruna girmeleri için izin verdi ve bu arada şunları söyledi: “Bunlardan hakkımızı aldık ve bunlar asi oldu.”³³³

Denildiğine göre Hz. Hüseyin’in başı Yezîd’e varınca İbn Ziyâd’ın durumu daha iyileşti ve sağlaştı. O’na daha fazla şeyler vermeğe başladı, Onunla olan bağlarını güçlendirdi ve yaptığından memnun oldu. Fakat fazla bir süre geçmeden herkesin O’na kin beslediğini ve lanet edip küfür ettiğini haber alınca Hz. Hüseyin’in öldürülmesine pişman oldu.³³⁴

³²⁷ İbnü’l-Esîr, III, 374.

³²⁸ İbnü’l-Esîr, III, 259.

³²⁹ İbnü’l-Esîr, III, 314.

³³⁰ İbnü’l-Esîr, III, 454.

³³¹ İbnü’l-Esîr, III, 341.

³³² İbnü’l-Esîr, III, 437.

³³³ İbnü’l-Esîr, III, 437.

³³⁴ İbnü’l-Esîr, III, 439.

Muâviye, Yezîd'in kardeşi olan Abdullah'ı yanına çağırdı. Abdullah gelince: “Yavrucuğum, ben sana layık olduğun şeyi vermek istiyorum, şu anda sen benden ne istersen kesinlikle bu isteğini yerine getireceğim,” demişti. Abdullah O'ndan şöyle bir istekte bulunmuştu: “Şu anda benim senden istediğim bana güzel bir köpek ve bir de eşek almandır.” Bunun üzerine Muâviye O'na şöyle cevap verdi: “Yavrucuğum, zaten sen eşeğin birisin, sana bir de eşek mi alayım. Haydi, kalk, çık git!” Muâviye daha sonra Yezîd'i huzuruna çağırıp O'na da kardeşine söylediğini söyleyince Yezîd secdeye kapandıktan sonra başını kaldırıp şunları söyledi: “Müminlerin emîrini bu zamana erıştiren ve benim hakkımda bu görüşe sahip kılana Allah'a hamd olsun. Benim sana olan ihtiyacım beni ateşten kurtarmandır. O bakımdan senden sonra yerine geçmem için beni veliaht tayin et. Diğer isteklerim bu yıl yazın yapılacak gazveye beni komutan yapman, döndüğüm zaman hacca gitmem için bana izin vermen ve Hac emirliğini yapmak üzere görevlendirmen, Şam halkından her bir kişinin maaşını onar dinar artırman, Cumahoğullarını, Sehmoğulları ve Adıyoğulları'nın yetimlerine benim anlaşmalarım olmaları hasebiyle maaş bağlamandır.” Muâviye kendisine: “Bütün bu isteklerini yapacağım,” diyerek alnından öptü.³³⁵

Amr b. Şubeyne anlatıyor: Yezîd babası hayatta iken haccetti, Medine'ye vardığında içki sofrasına oturdu. O eğlence, şarap, kızlara düşkün idi.³³⁶ İbn Abbâs Yezîd'e yazdığı mektupta: “biz senden ne sevinecek bir şey gördük, ne de şeref verici her hangi bir durum.” demişti.³³⁷

Şerif Ebû Ya'la, Hamza b. Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer el-Alevî'nin huzurunda Yezîd'den söz edilince şunları söyledi: “Ben Yezîd'in kâfir olduğunu söylemiyorum, çünkü Resulullah (s.a.v): “Ben Allah'tan çocuklarımın üzerine kendilerinden olmayan herhangi bir kimseyi Mûsâllat kılmamasını niyaz ettim, O da isteğimi verdi.” diye buyurmuştur.³³⁸

³³⁵ İbnü'l-Esîr, III, 365.

³³⁶ İbnü'l-Esîr, III, 366.

³³⁷ İbnü'l-Esîr, III, 366.

³³⁸ İbnü'l-Esîr, III, 367.

3.3. Muâviye b. Yezîd

Sadece yirmi bir yıl yaşayıp kırk gün halife olan Muâviye b. Yezîd hastaydı. Hayatının son günlerinde halkı camiye toplayıp yaptığı konuşması onun durumunu ve seleflerinden farkı biri olduğunu gösterir. O konuşmasını ayağa kalkarak Allah’a hamdü sena ettikten sonra şunları söyledi: “Şunu biliniz ki ben sizin işinizi kaldıramaz bir duruma geldim. Ebû Bekir’in halifelik için aday gösterdiği gibi Ömer b. Hattâb gibi birisini sizin için arayıp bulmak istedim, fakat bulamadım. Yine aralarından birisini halife seçmek üzere tespit edilen altı kişilik şûra heyeti gibi bir altı kişi daha aradım, onları da bulamadım. İşiniz artık benden çok size düşüyor, arzu ettiğiniz kişiyi seçebilirsiniz.” Daha sonra evine girdi ölünceye kadar kimseye görünmedi.

Muâviye b. Yezîd’e: “Yerine bir başkasını halife göstersen!” denildiyse de kendisi şu cevabı vermiştir: “Ben bu işin acılığını üzerime almak, tatlısını da Ümeyyeoğulları’na bırakmak istemiyorum.”³³⁹

3.4. Mervân b. el-Hakem

Hiz. Osman’ın akrabalarından olan Mervân, O’un yanında dolaşır ve ona yardım ederdi ama bazen haksız yere arabozuculuk yapar, söz söylerdi. Bir de Hiz. Osman toplanan isyancıları bertaraf etmek için onlara iyilik tavsiye ederek yumuşak davranırken Mervân ayağa kalkarak şöyle demişti: “Eğer dilerseniz bizimle sizin aranızda kılıçlar girsin meseleyi böyle çözelim.” Hiz. Osman Mervân’ın bu sözleri üzerine O’na “Sus kör olasıca! Bırak beni ve arkadaşlarımı, aramıza girme. Senin bu konuda lâf söyleyecek hiçbir hakkın yoktur. Ben sana daha evvel bu konularda hiç konuşmayacağını dememiş miydim?” diye çıkıştı.³⁴⁰ Bundan sonra da Hiz. Osman’ın yanında olduğu zaman izinsiz konuşmazdı.³⁴¹

Bazen İslâm’daki kendi durumunu unutarak insanları kınardı. Mervân b. el-Hakem Medine valisi iken huzuruna bir adam girer. Mervân O’na: “Ey yaşlı adam, sen oldukça geç Müslüman oldun” deyince kendisi: “Ben, birden fazla Müslüman

³³⁹ İbnü’l-Esîr, III, 468.

³⁴⁰ İbnü’l-Esîr, III, 45.

³⁴¹ İbnü’l-Esîr, III, 56.

olmak istedimse de her seferinde senin baban beni bundan alıkoyuyordu.” diye cevap verdi.³⁴²

Mervân bir defasında Kur’ân ayetini yanlış yere kullanmıştı. Bunu işiten Hz. Âişe: “Ey Mervân! Vallahi yalan söylüyorsun, sen ortalığı fesada boğan adamsın. Ve sen Allah’ın peygamberinin lanetlediği bir kimsesin.” demişti.³⁴³

Muâviye öldükten sonra Yezîd’e biat etmeyenlerin boyunlarının uçurulmasını Medine valisi olan Velîd b. Utbe’ye tavsiye eden Mervân idi.³⁴⁴ Hz. Talha’yı öldürenin Mervân b. el-Hakem olduğu söylendiği gibi bir başkası tarafından öldürüldüğü de kaydedilir.³⁴⁵ Hz. Hasan vefat ettiğinde Resulullah (s.a.v)’ın yanına defnedilmesini vasiyet etmişti, ancak Mervân buna engel olmuştu.³⁴⁶ Mervân b. el-Hakem Medine’de bir köşk yaptırmıştı. Medine’de ilk defa köşk yaptıran kendisi idi.³⁴⁷ Medine valisi Amr b. Saîd asker hazırlayıp Abdullah b. Zübeyr’in üzerine Mekke’ye gönderme kararını aldığı zaman, Mervân gelerek O’na: “Mekke’ye karşı hücumla gitme; Allah’tan kork, Beytullah’ın hürmetini ihlâl etme! İbn Zübeyr’i kendi haline bırakın, zaten altmış yaşında ve inatçı birisidir.” demiştir.³⁴⁸

Husayn b. Numeyr Mervânı’ı halifelğe sunduğu zaman. Malik b. Hübeyre: “Allah’a yemin ederim, sen Mervân’ı halifelğe getirecek olursan o senin elindeki kamçıyı ve ayakkabındaki bağı bile kıskanacak ve gölgesinde barınacağın bir ağaç olarak devam edip gidecektir. Mervân hem aşiret sahibi hem de akrabaları aşiret olan bir kimsedir. O’na biat edecek olursanız bu aşiretlerin kölesi olursunuz.”³⁴⁹ demişti.

Mervân, Merc-i Râhit savaşından sonra: “Yaşımın ilerlediği, gücümün zayıfladığı, kalan ömrümün süresinin eşeğin susadığı kısa süreye denk bulunduğu şu anda ben askerî birliklerimle geliyorum ve insanları birbirlerine kırdırıyorum.” demiştir.³⁵⁰ Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin O’nun arkasında namaz kılar ve namazlarını da iade etmezlerdi. Bayram hutbesini namazdan önceye alan ilk kişi Odur.³⁵¹ Mervân

³⁴² İbnü’l-Esîr, II, 126.

³⁴³ İbnü’l-Esîr, III, 352-353.

³⁴⁴ İbnü’l-Esîr, III, 377.

³⁴⁵ İbnü’l-Esîr, III, 131.

³⁴⁶ İbnü’l-Esîr, III, 315-316.

³⁴⁷ İbnü’l-Esîr, III, 303.

³⁴⁸ İbnü’l-Esîr, III, 380.

³⁴⁹ İbnü’l-Esîr, III, 479.

³⁵⁰ İbnü’l-Esîr, III, 481.

³⁵¹ İbnü’l-Esîr, IV, 15.

kısa boylu, kırmızı tenli, kısa boyunlu idi. Künyesi Ebû'l-Hakem ve Ebû Abdülmelik idi. Bir günde yüz köle azat etmiş ve Muâviye'nin defalarca Medine valiliğini yapmıştır. Valiliğe geçtiği zaman Hz. Ali'ye küfretmekte aşırı giderdi. Ancak azledilip Saîd b. Âs vali olunca O'na küfretmekten vazgeçti.³⁵² Muhammed b. Ali el-Bekr'e Mervân ile Saîd hakkında soru sorulunca şöyle dedi: "Mervân içten içe, Saîd ise açıktan açığa bize karşı daha iyi idi."³⁵³

3.5. Abdülmelik b. Mervân

Medine'nin dört tane fakihinden biri olan Abdülmelik³⁵⁴ Yezîd'in Medine üzerine asker gönderdiği haberini alınca hadiseyi büyük bir cesaret olarak telakki ettiği için: "Keşke gök yerin üzerine parçalanıp düşürülse!" demişti.³⁵⁵ Ama daha sonra Müslim b. Ukbe'nin yanına girdiğinde, Müslim O'na: "Haydi bildiklerini bize söyle" deyince Abdülmelik şunları söyledi: "Olur söyleyeyim. Benim görüşüm şu: Beraberinde olanlarla Zû Nahle denilen yere kadar git. Oraya varınca sen de beraberindekiler de orada konaklayın ve onun gölgesinde oturun. Orada hurma pekmezinden için. Ertesi gün sabah olunca Medine'yi soluna bırakarak yoluna devam et. Daha sonra Medine'ye doğru yolunu çevir. Böylelikle doğudan, Harre istikametinden onlara gider, daha sonra onlara karşı karşıya gelirsiniz. Onları tam karşına alınca güneşte doğmuş olacak. Güneş sizin arkadaşlarının omuzlarını aydınlatmış olacağından arkadaşlarınızı rahatsız etmez, fakat onlar güneşten rahatsız olacak ve sizlerin miğferleriniz, mızraklarınız, kılıçlarınızın uçlarını ve zırhlarınızın parıltısını görecekler. Onlar sizin batınızda kaldıkları sürece sizin görmeyeceklerinizi görüp duracaklardır. Daha sonra onlarla savaş ve onlara karşı Allah'tan yardım iste." Bunun üzerine Müslim O'na: "Allah senin babana iyiliğini versin. Nasıl bir çocuk dünyaya getirmiş!" diye hayranlığını bildirmişti.

Daha sonra Mervân, Müslim'in huzuruna girince Müslim O'na "Ne haber?" diye sordu. Mervân şöyle cevap verdi: "Abdülmelik senin huzuruna girmedim mi?" Müslim: "Evet, girdi" dedi ve şöyle devam etti: "Abdülmelik ne biçim adam? Gerçekten ben Kureyş'ten O'nun gibi çok az kimseyle konuşmuşumdur." Mervân

³⁵² İbnü'l-Esîr, IV, 15.

³⁵³ İbnü'l-Esîr, IV, 15.

³⁵⁴ İbnü'l-Esîr, IV, 239.

³⁵⁵ İbnü'l-Esîr, III, 456.

O'na şu cevabı verdi: “Abdûlmelik ile karşılaştığın zaman benimle karşılaştıysın demektir.”³⁵⁶

Abdûlmelikle mücadele eden Urve b. Zübeyr'e İbn Abbas: “Şimdi önümüzde zor bir yokuş kaldı. O'na tırmanabilirseniz siz sizsiniz, aksi takdirde hiçbir işe yaramaz.” dedi. O, bununla Abdûlmelik'i kastetti.³⁵⁷

Abdûlmelik kendine gelenlere cömert davranarak ihsanda bulunurdu.³⁵⁸ Aynı zamanda muhaliflerine oldukça acımasız ve sertti.³⁵⁹ Abdûlmelik akıllı, kararlı, edip, zeki ve bilgili bir kişi idi.³⁶⁰ Abdûlmelik kendisi için şöyle demişti: “Gerçekten ben savaşı iyi bilen birisiyim ve gerek duyduğum takdirde de kılıç kullanan bir kahramanım.”³⁶¹

Şa'bî de şöyle der: “Ben kiminle müzakere ettiysem Abdûlmelik'in dışında benden daha üstün kimse görmedim. O'nun sözünü ettiğim her bir hadiste mutlaka bana bazı şeyler ekleyip hatırlatmış, okuduğum her şiirden de mutlaka bilmediğim bazı beyitleri söylemiştir.”³⁶²

Abdûlmelik şöyle demişti: “Ben işe benden daha lâıyk hiçbir kimse bilmiyorum. Gerçekten İbn Zübeyr uzun uzun namaz kılar, oldukça fazla oruç tutar, ama cimri olması hasebiyle yönetici olamaz.”³⁶³

Saîd b. Abdûlazîz et-Tennûhî der ki: Abdûlmelik'e ölüm yaklaştığı sırada sarayının kapısının açılmasını emretti. Bir boyacının elbise boyamakta olduğunu görünce: “Keşke ben de bir boyacı olsaydım!” diye iki defa tekrarladı.³⁶⁴ Abdûlmelik ağırlaşınca kendisini kınamağa ve başına vurmağa başlayarak şöyle dedi: “Keşke ben maişetimi günbegün kazansaydım ve Allah'a itaatle vakit geçirseydim!”³⁶⁵

³⁵⁶ İbnü'l-Esîr, III, 457.

³⁵⁷ İbnü'l-Esîr, IV, 72.

³⁵⁸ İbnü'l-Esîr, IV, 99.

³⁵⁹ İbnü'l-Esîr, IV, 104.

³⁶⁰ İbnü'l-Esîr, IV, 239.

³⁶¹ İbnü'l-Esîr, IV, 104.

³⁶² İbnü'l-Esîr, IV, 239.

³⁶³ İbnü'l-Esîr, IV, 239.

³⁶⁴ İbnü'l-Esîr, IV, 239.

³⁶⁵ İbnü'l-Esîr, IV, 239.

Mes'ud b. Halef de şöyle anlatır: Abdülmelik hastalığı esnasında dedi ki: “Allah’a yemin ederim, Tihâmeli bir adamın Tihâme dağlarında koyun otlatan bir kölesi olmayı ve hiç bu işlere bulaşmamış olmayı temenni ediyorum.”³⁶⁶

Rivâyet edildiğine göre, Abdülmelik hastalığı artınca: “Beni balkona çıkartınız.” diye emretmiş, etrafındakiler de O’nu balkona çıkartmışlardı. Bu sırada bir meltem esti ve şöyle dedi: “Ey dünya! Sen ne kadar hoşsun, fakat senin uzun süren bile kısıdır. Senin büyüğün bile hakirdir. Bununla birlikte bizler senin hakkında çokça aldanışa düştük.”³⁶⁷

Daha sonra şu iki beyit’i okudu: “Eğer inceleyip hesaba çekersen, ey Rabb! Azap olur benim için, azaba ise yok tahammülüm. Affet, çünkü sen çok affeden Rabb’sin, Günahları toprak sayısınca olan bu kötü kulu.” Bu beyitleri Muâviye’nin okuduğu da söylenmiştir. Ancak Abdülmelik’in de gerçekten bu şekilde korkup çekinmiş olması gerekir, çünkü kötülüklerden sadece biri Haccâc olan bir kişi kendisini nelerin beklemekte olduğunu iyi bilir.³⁶⁸

Abdülmelik, Saîd b. el-Müseyyeb’e şöyle demiş: “Ey Muhammed’in babası! Ben artık öyle bir hale geldim ki, iyilik yapıyorum, bundan dolayı sevinmiyorum. Kötülük de yapıyorum, bundan dolayı da rahatsız olmuyorum.” Saîd de O’na şu cevabı vermiş: “İşte kalbin tam manasıyla ölmüş bulunuyor.”³⁶⁹

İslâm tarihinde ilk olarak dinar ve dirhem bastıran kişi odur. Müslümanlar bu işten oldukça faydalandı.³⁷⁰ Abdülmelik İslâm tarihinde verdiği sözü, ahdi ve emânı bozan ilk kişidir.³⁷¹

Farsçadan Arapçaya divanları ilk çeviren kişi o’dur. Halife ve sultanların huzurunda Hirazvari konuşmayı yasaklayan ilk kişi de o’dur. O’dan önce ise halifelerin yanlışlıkları yüzlerine söylenebiliyordu.³⁷² İlk cimrilik eden halife de o’dur. Cimriliği dolayısıyla “Taşları bile sıkmıştır.” Denilirdi.³⁷³

³⁶⁶ İbnü’l-Esîr, IV, 239.

³⁶⁷ İbnü’l-Esîr, IV, 239.

³⁶⁸ İbnü’l-Esîr, IV, 240.

³⁶⁹ İbnü’l-Esîr, IV, 240.

³⁷⁰ İbnü’l-Esîr, IV, 167.

³⁷¹ İbnü’l-Esîr, IV, 240.

³⁷² İbnü’l-Esîr, IV, 240.

³⁷³ İbnü’l-Esîr, IV, 240.

Mârufun emredilmesini yasaklayan ilk kişi de odur. O İbn Zübeyr'in öldürülmesinden sonra yaptığı konuşmada şöyle demişti: “Şu andan itibaren bana kim Allah'tan korkmayı emredecek olursa onun boynunu uçururum.”³⁷⁴

3.6. Velîd b. Abdülmelik

Velîd Şam ehline göre üstün, faziletli halifelerdendir. Şam Mescidi, Medine Mescidi, Mescid-i Aksa gibi pek çok mescit yaptırmış, minareler diktirmiş, sakatlara bağışlarda bulunarak onları dilenme durumuna düşmekten korumuştur. Kuâd hastalığına yakalananlara bir hizmetçi, körleri gezdirmek üzere birer rehber tahsis etmiştir.³⁷⁵

Yolların düzeltilmesini, rahatlatılmasını, kuyular kazılmasını ve Medine'de devamlı akan bir çeşme yapılmasını emretti. Ayrıca cüzamların halk arasına çıkmalarının menedilmesini emredip onlara sürekli olarak yiyecek verilmesini sağladı.³⁷⁶ Endülüs, Kaşgâr ve Hind gibi yerlerde fetihler yapmıştır.³⁷⁷

Velîd b. Abdülmelik hac emirliğini yaptığı sırada Medine'de bol miktarda un, altından, gümüşten kaplar ve mallar dağıttı. Cuma namazını Medine'de kıldırıldığında birinci hutbeyi oturarak, ikinci hutbeyi ise ayakta okudu.³⁷⁸

Sebze satıcısına uğrar, bir tutam sebze alır ve: “Bu kaçâ?” diye sorardı. Sebzeçi: “Bir fülüs” deyince Velîd: “Bunun fiyatını artır.” Derdi.³⁷⁹ Bina yaptırmayı, iş yerleri açtırmayı ve güzel koku sürünmeyi severdi.³⁸⁰ Velîd'in zamanında insanlar karşılaştıkları zaman birbirlerine bina ve inşaattan sorarlardı.³⁸¹

Velîd nahvi iyi bilmez ve çok hata yapardı. Bir bedevî bir gün Velîd'in huzuruna çıkmış ve kendisi ile akrabaları arasında bir hısımlık bulunduğunu söylemişti. Velîd ona: “Men hateneke (Seni kim sünnet etti?)” diye sormuş, Arabî de Velîd'in sünnet olmaktan bahsettiğini zannederek: “Her hangi bir tabib,” diye cevap vermişti. Orada bulunan Süleyman: “Müminlerin emîri “Men hatenüke (Kayın baban

³⁷⁴ İbnü'l-Esîr, IV, 240.

³⁷⁵ İbnü'l-Esîr, IV, 292.

³⁷⁶ İbnü'l-Esîr, IV, 247.

³⁷⁷ İbnü'l-Esîr, IV, 292.

³⁷⁸ İbnü'l-Esîr, IV, 263.

³⁷⁹ İbnü'l-Esîr, IV, 292.

³⁸⁰ İbnü'l-Esîr, IV, 292.

³⁸¹ İbnü'l-Esîr, IV, 292.

kim?) demek istiyor.” Deyince arabî: “Ha, filan.” diyerek hatenin kim olduğunu söylemiştir.³⁸²

Babası bu olay üzerine Velîd’i kınayıp: “Arap’ın dilini iyi konuşamayan onlara halife olamaz.” deyince Velîd nahiv âlimlerini toplamış, bir eve girmiş ve altı ay boyunca hiç dışarı çıkmadan bu iş üzerinde durmuş, fakat girdiği günden daha da bilgisiz olarak evden çıkmıştır. Abdülmelik onun bu konuda mazur bulunduğunu söylemiştir.³⁸³ Velîd böbürlenerek yürüyen ve pek de yakışıklı olmayan biriydi.³⁸⁴

Denildiğine göre, Velîd hilâfete geldiğinde her üç günde bir Kur’ân’ı hatmeder, Ramazanda ise her gün bir hatim yapardı. Bir gün hutbe okudu ve: “Yâ levtehâ kânet el-kâdiyetu. (Tâ’nın zammıyla) (Keşke o ölüm olsa.)” dedi. Bunu işlerken Ömer b. Abdülazîz de: “Bizi de rahata kavuştursa.” Diye söylendi.³⁸⁵

Cenazesi ortaya konulduğunda iki kürek kemiği boynuna toplanmıştı. Oğlu bu hali görünce: “Babam yaşadı mı?” demekten kendinî alamamış ve Ömer b. Abdülazîz O’na: “Vallahi baban erken cezalandırıldı.” demiş ve nasihat etmiştir.³⁸⁶

3.7. Süleyman b. Abdülmelik

İnsanlar şöyle derlerdi: “Süleyman hayrın anahtarıdır.” Haccâc’ı kendisinden uzaklaştırmış, esirleri salıvermiş, hapishaneleri boşaltmış, insanlara iyilik etmiş ve Ömer b. Abdülazîz’i kendinden sonra halife tayin etmiştir.³⁸⁷

Süleyman halife olunca kendisini veliahtlıktan uzaklaştırmaya çalışan Velîd b. Abdülmelik’in önlü komutanlarıyla valilerini cezalandırmış, onlara hiç acımamıştır. Süleyman Mûsâ b. Nusayr’ı bütün görevlerinden azlederek kendisinden uzaklaştırdı, hapsetti ve öyle bir para cezasına çarptırdı ki, bu cezasını ödeyebilmek için, Araplardan dilenmek zorunda kaldı.³⁸⁸

Yine denildiğine göre, Süleyman, şairlerin haccettikleri sırada haccetmişti. Dönmek için hareket ederken şairler ona dört yüz kadar Rum esiri getirdiler. Süleyman oturdu, kendisine en yakın oturan Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlîb idi. Önce ileri gelenleri takdim edildi. Süleyman: “Abdullah! Şunun

³⁸² İbnü’l-Esîr, IV, 293.

³⁸³ İbnü’l-Esîr, IV, 293.

³⁸⁴ İbnü’l-Esîr, IV, 291.

³⁸⁵ İbnü’l-Esîr, IV, 293.

³⁸⁶ İbnü’l-Esîr, IV, 292.

³⁸⁷ İbnü’l-Esîr, IV, 311.

³⁸⁸ İbnü’l-Esîr, IV, 270.

boynunu vur.” dedi. Abdullah, yardımcılarında bir kılıç aldı ve vurup başını gövdesinden ayırdı. Kolunu kesti, kelepçeyi parçaladı. Geri kalanlarını, öldürmeleri için kavimin ileri gelenlerine bıraktı. Onlardan birini Cerîr’e vermişti. Benû Abs O’na iyi bir kılıç verdi, O da vurup esirin başını gövdesinden ayırdı. Ferazdak’a da bir esîr düşmüştü. Ona hiç kesmeyen adi bir kılıç verdiler. Ferazdak o kadar vurmasına rağmen esîre bir şey yapamadı. Süleyman ve beraberindekiler güldüler. Absoğulları da O’nunla dalga geçtiler.³⁸⁹

Velîd’in hilâfeti zamanında insanlar karşılaştıkları zaman birbirlerine “bina” dan sorarlardı. Süleyman ise yemeği ve kadınlarla birlikte olmayı severdi. O’nun zamanında insanlar birbirlerine bu iki şeyden sorarlardı.³⁹⁰

Süleyman Dâbık’ta iken hastalanmıştı. Durumu ağırlaşınca oğullarından henüz balığ olmamış birini yazdığı mektupta veliaht tayin etti. Recâ b. Hayve: “Ne yapıyorsun ey Müminlerin emîri? Halifeyi kabirde koruyacak şeylerden biri de insanlara salih bir adamı halife tayin etmesidir.” Dedi. Süleyman: “Ben istihare yapıyor (Allah’tan hayırlısını istiyor) ve düşünüyorum, henüz karar veremedim.” Şeklinde karşılık verdi. Süleyman bir iki gün bekledikten sonra yazdığı o mektubu yırttı ve Recâ’yı çağırttı. Aralarında şöyle bir konuşma oldu:

Süleyman:

-Oğlum Davut hakkındaki görüşün ne?

Recâ:

-O Konstantiniyye’de, yani senden uzakta. O’nun sağ mı, ölü mü olduğunu bilmiyorsun.

Süleyman:

-Peki, sence kim uygun?

Recâ:

-Sen kimi uygun görürsen o.

Süleyman:

-Ömer b. Abdülazîz’e ne dersin?

Recâ:

-Vallahi, O’nun hayırlı, faziletli ve uygun olduğunu biliyorum.

³⁸⁹ İbnü’l-Esîr, IV, 312.

³⁹⁰ İbnü’l-Esîr, IV, 292.

Süleyman:

-O dediğin gibidir. O'nun dışında çocuklarımdan birini tayin etmeyip sadece O'nu halife tayin etsem fitne çıkar ve ondan sonra oğullarımdan birini veliaht yapmazsam onun halife olmasına izin vermezler. (Abdûlmelik Velîd ile Süleyman'a kardeşleri Yezîd'i veliaht tayin tavsiye etmişti. Süleyman Yezîd b. Abdûlmelik'i Ömer'den sonra veliaht tayin etti. Yezîd insanların toplandığı kalabalık bir günde kaybolmuştu.)

Recâ:

-Senin uygun gördüğün bence de uygundur, demiştim. Bu konuşmadan sonra Süleyman şu mektubu yazdı: “Bismillahirrahmanirrahim. Bu Müminlerin emîri, Allah'ın kulu Süleyman'ın Ömer b. Abdülazîz'e mektubudur. Benden sonra seni ve senden sonra Yezîd b. Abdûlmelik'i halife tayin ettim. O'nu dinleyip itaat edin, ihtilafa düşmeyin zayıflar, başkalarına yem olursunuz.”

Daha sonra zabıta teşkilatının âmiri Ka'b b. Câbir el-Absî'ye haber göndererek: “Ehl-i beytimi topla.” Dedi.

Ka'b onları toplayınca, Süleyman, Recâ'ya: “Mektubumu onlara götür, içinde zikredilenleri kendilerine haber ver. Mektupta tayin ettiğim kişiye biat etsinler.” dedi.

Recâ, Süleyman'ın söylediklerini yerine getirdi. Ailesi halkı, Süleyman'ı görüp selâm verme istediklerini söylediler. Recâ: “Tamam.” dedi ve içeri girdiler. Süleyman onlara: (Recâ b. Havye'nin elindeki mektuba işaret ederek) “Bu mektupta benim vasiyetim vardır. Orada ismini zikrettiğim kimseyi dinleyip itaat edinîz.” dedi, onlar da tek tek biat edip ayrıldılar.³⁹¹

Bir gün yeşil elbise ve yeşil bir sarık giyip aynaya bakmış: “Ben genç bir kıralım” demişti. Ondan sonra bir hafta bile yaşamadı.³⁹²

Denildiğine göre Süleyman Dâbık'ta bir cenazeye katılmıştı. Cenaze bir tarlaya gömüldükten sonra oradan, kabirden biraz toprak alarak: “Şu toprak ne kadar güzel, ne kadar hoş.” dedi, bir hafta geçmeden bu kabrin yanına defnedildi.³⁹³

³⁹¹ İbnü'l-Esîr, IV, 312-313.

³⁹² İbnü'l-Esîr, IV, 311.

³⁹³ İbnü'l-Esîr, IV, 311.

3.8. Ömer b. Abdülazîz

Ömer hilâfete geldiğinde ilk hutbesini okumak üzere minbere çıkmış, Allah'a hamdı sena ettikten sonra şöyle demişti: “Ey insanlar! Bize dost olmak isteyen şu beş şeyi yapsın, yoksa bize yaklaşmasın:

- 1- Bize ihtiyacını arz etmeğe gücü yetmeyenin ihtiyacını arz etsin,
- 2- Bize elinden geldiği kadar yardım etsin,
- 3- Kimseyi aldatmasın,
- 4- Yönelmeğe çalıştığımız hayra kılavuzluk etsin,
- 5- Kendinî ilgilendirmeyen şeye karışmasın.”

Bunun üzerine şairler ve hatipler etrafından dağıldı, “Bu adamın fiili, sözlerine aykırı olmadıkça O’nu terk etmek bize yaraşmaz.” Diyerek yanında fakihler ve zâhitler kaldılar.³⁹⁴

Bundan önce de Medine’ye vali olarak geldiğinde oradaki fakihlerden on kişiyi yanına çağırttı. Bu fakihlerin hepsi gelip huzuruna toplanınca Ömer b. Abdülazîz onlara şöyle dedi: “Sizleri Allah’tan ecir kazanabileceğiniz ve Hak yolunda bana yardımcı olabileceğiniz bir iş için çağırılmış bulunuyorum. Ben burada hazır bulunan sizlerin görüşünü almadan bir işi kesip atmam istemiyorum. Birisinin haksız yaptığını haber alır da bunu gelip bana bildirmesiniz vebalı sizin boynunuza olsun.” Bu fakihler yanından ayrıldıklarında bu sözlerden dolayı O’nun hayırla yat etmeğe başladılar, daha sonra da dağıldılar.³⁹⁵

Muhammed b. Ali el-Bâkir anlatıyor: “Her kavmin seçilmiş bir kişisi vardır. Ümeyyeoğulları’nın seçilmiş kişisi Ömer b. Abdülazîz’dir. O kıyamet gününde onlardan ayrı olarak haşır olunacak.”³⁹⁶

Süfyân es-Sevrî şöyle dediği anlatılır:

Halifeler beştir: “Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali ve Ömer b. Abdülazîz. Bunların dışındakiler kıyıda köşede kalan kişilerdir.”³⁹⁷

Mücâhid anlatıyor:

³⁹⁴ İbnü'l-Esîr, IV, 329.

³⁹⁵ İbnü'l-Esîr, IV, 243.

³⁹⁶ İbnü'l-Esîr, IV, 328.

³⁹⁷ İbnü'l-Esîr, IV, 330.

“Ömer b. Abdülazîz’e bir şey öğretmeye geliyor ve O’ndan bir şey öğrenmeden ayrılmıyorduk.”³⁹⁸

Ömer’in hanımı Fatma anlatıyor:

“Bir gün yanına girdim. Seccadesinde oturmuş, gözlerinden yaşlar sakallarına dökülüyordu. “Bir şey mi oldu?” dedim. Şöyle cevap verdi: “Ümmet-i Muhammed’in işlerini üzerime aldım. Yeryüzünün her tarafındaki açığı, hastayı, yoksulu, gaziye, mazlumu, esîr garibi, yaşlıyı, çocukları çok olanı, az malı ve benzeri düşündüm. Ve biliyorum ki, Allah kıyamet gününde beni bunlardan sorguya çekecek ve bunlar için Resûlullah bana hasım olacak. İşte bu husumet anında benim hüccetimin olmamasından korktum ve nefsimi acıdım. Ona ağlıyorum.”³⁹⁹

O valilerine üç şeyi emrederdi:

“Peygamber (s.a.v.)’in sünnetini ihya etmek veya bidate meydan vermemek, zulmü kaldırmak, yoksullara dağıtmak.”⁴⁰⁰

Ömer b. Abdülazîz halife olunca dünyaya hiç rağbet etmedi. Hem de rağbet için bu büyük işi (Hz. Ali’ye sövme işi) irtikâp edecek kadar. Bu işi terk edilmesi için emirler yolladı.⁴⁰¹

O’nun tek gömleği vardı ondan başka gömleği yoktu.⁴⁰²

Hastalığı yirmi gün kadar devam etmiştir. Hastalandığı zaman kendisine tedavi olması söylendi, “Eğer bilsem ilacım kulağıma dokunmaktır, yine de ona dokunmazdım. Gidilecek yerlerin en iyisi Rabbimdir.” diye karşılık verdi.⁴⁰³

Ömer’in hanımı Fâtıma şöyle demiştir: “Ömer hastalandığında bir gece iyice endişelenmişti, O’nunla beraber sabahladık. Ben yanında bulunması için “Mersîd” denilen özel doktorunu çağırttım. Herhangi bir ihtiyaç olunca gidebilmek için başında uyudum, Ömer’in yanına yöneldim, bir de baktım ki Mersîd evin dışında uyuyor. “Niye dışarıya çıktın?” diye sordum, şöyle cevap verdi: “Beni Ömer dışarıya gönderdi ve şöyle dedi: “Ben öyle bir şey görüyorum ki ne insan, ne de cindir.” Dışarıya çıktım, şu ayet-i kerimeyi okuyordu: “İşte bu ahiret yurdu. Biz onu yeryüzünde yücelik, üstünlük ve fesat istemeyenlere veririz. Akıbet muttakilerindir.”

³⁹⁸ İbnü’l-Esîr, IV, 329.

³⁹⁹ İbnü’l-Esîr, IV, 330.

⁴⁰⁰ İbnü’l-Esîr, IV, 330.

⁴⁰¹ İbnü’l-Esîr, IV, 315.

⁴⁰² İbnü’l-Esîr, IV, 328.

⁴⁰³ İbnü’l-Esîr, IV, 326.

Fatıma devam ediyor: “İçeriye girdiğimde yüzü kibleye dönük olarak ölmüş olduğunu gördüm.”⁴⁰⁴

3.9. Yezîd b. Abdülmelik

Yezîd, Ömer b. Abdülazîz’in yaptığı iyi şeylerin aksine heva ve arzusuna uyarak kötü işlere yöneldi. Hiç şenaat ve gûnahtan korkmaksızın onları reddetti. Onlardan biri de Müslüman mevalilerden kaldırılan vergileri tekrar alınmasını emretti.⁴⁰⁵

Yezîd cömert bir kişi idi. Bunun yanında coşarak akıl dışında şeyler söylüyordu. “Ara sıra uçmak istiyorum” derdi. Bundan dolayı O’na bir hizmetçisi “aklı kıt” demişti.⁴⁰⁶

Yezîd b. Abdülmelik, kırk yaşında iken, Şaban ayının yirmi beşinde ölmüştür. Künyesi Ebû Hâlid’dir. “Sili” denilen akciğer hastalığından ölmüştür. Ölümü için şöyle bir hadise daha rivayet edilir: Cariyesi Habbâbe öldüğü zaman buna çok üzüldü. Cenazesini teşyi için çıktı. Kardeşi Mesleme O’nun teselliye çalışıyor, baş sağlığı diliyor, fakat Yezîd tek kelime ile olsun cevap vermiyordu. Yezîd üzüntüden ne atına binebilmiş, ne de yürüyebilmişti, Cenaze namazını da Mesleme’ye kıldırmişti.⁴⁰⁷

Yine anlatıldığına göre, Mesleme – İnsanlar Yezîd’in bu durumunu görüp ayıplar diye –dışarı çıkmasına engel olmuştu.⁴⁰⁸

Habbâbe’nin defnedilmesinden on beş gün sonra ölmüş ve Habbâbe’nin yanına gömülmüştür.⁴⁰⁹

Emevî halifeleri içinde âşık ve romantik olan halife Yezîd b. Abdülmelik idi.⁴¹⁰

⁴⁰⁴ İbnü’l-Esîr, IV, 328.

⁴⁰⁵ İbnü’l-Esîr, IV, 331.

⁴⁰⁶ İbnü’l-Esîr, IV, 368.

⁴⁰⁷ İbnü’l-Esîr, IV, 367.

⁴⁰⁸ İbnü’l-Esîr, IV, 367.

⁴⁰⁹ İbnü’l-Esîr, IV, 367.

⁴¹⁰ İbnü’l-Esîr, IV, 369.

3.10. Hişâm b. Abdülmelik

Hişâm'ın çok akıllı bir adam olduğu söylenmiştir.⁴¹¹ Abdullah b. Ali b. Abdullah b. Abbâs der ki: “Emevîler’e ait birçok sicil defteri topladım, bunlardan hiç birisi Hişâm'ın defteri kadar sağlam ve doğru değildi.”⁴¹²

Rivâyet edildiğine göre bir defasında Hişâm beraberinde cariyeye, şarap ve barbat (gitara benzeri bir çalgı) bulunan bir adamı yanına çağırır ve: “Tanburu bu adamın başına kırıncı.” der. Hişâm dövülen adama ağır hakarete bulununca, ihtiyar adam: “İmama böyle kötü sözler söylemek yakışmaz.” diyerek Hişâmı ikaz eder.⁴¹³

Hişâm'ın çocuklarından birisi bir defasında Cuma namazına gelmez. Hişâm sebebini sorunca: “Bindiğim hayvan öldü.” diye cevap verir. Hişâm: “Yürümekten de mi acizsin?” der ve O’nu bir yıl binek hayvanından mahrum eder.⁴¹⁴

Ca’d b. Dirhem’in Hişâm döneminde “Halku’l-Kur’ân” hakkındaki görüşlerini açıklaması üzerine Hişâm O’nu yakalayarak Irak valisi Hâlid el-Kasrî’ye gönderip öldürülmesini emretti.⁴¹⁵

Gaylan b. Yunus’un kader hakkındaki sapık görüşlerini açıklamasından dolayı onu yakalattırarak, ellerini ve ayaklarını kestikten sonra idam ettirir.⁴¹⁶

Hediye almayı severdi, valilerinden birisi Hişâm’a: “Emirül-Müminin’e bir sepet şeftali gönderdim.” diye yazar. Hişâm da cevaben: “Gönderdiğin şeftalileri aldım. Onlar çok hoşuma gitti, yine gönder, size dua edeceğimden emin ol.” diye yazar.⁴¹⁷ Hişâm kendisine mantar gönderen bir valisine de: “Kırk mantar geldi, fakat bazılarının içi bozulmuş. Bundan böyle bir şey gönderdiğinde ambalajını iyi yap ki zarar görmesinler ve birbirine temas ederek bozulmasınlar.” diye yazar.⁴¹⁸

Hişâm Hacca gittiği bu sırada Hz. Osman’ın soyundan olan Saîd b. Abdullah b. Velîd b. Osman b. Affan, Hişâm’ın yanına gelerek onunla konuştu ve Hz. Ali’ye lanet etmesini istedi. Bu söze kızan Hişâm şöyle dedi: “biz buraya herhangi birine kötü söz söylemek veya lanet etmek için gelmedik. Biz buraya haccetmek için

⁴¹¹ İbnü’l-Esîr, IV, 465.

⁴¹² İbnü’l-Esîr, IV, 465

⁴¹³ İbnü’l-Esîr, IV, 466.

⁴¹⁴ İbnü’l-Esîr, IV, 466.

⁴¹⁵ İbnü’l-Esîr, IV, 466.

⁴¹⁶ İbnü’l-Esîr, IV, 466.

⁴¹⁷ İbnü’l-Esîr, IV, 466.

⁴¹⁸ İbnü’l-Esîr, IV, 466.

geldik.⁴¹⁹ Bu söz Hişâm'ın kendisinden önceki dönemlerde yaygın olan Hz. Ali'ye sebbetme âdetinden hoşlanmadığını göstermektedir. Ömer b. Abdülazîz döneminde başlayan ve hutbelerde Hz. Ali'ye lanet etme âdetinin kaldırılmasına Hişâm da destek vermiştir.

Bir defasında: “Sen korkak ve cimri birisisin, hilâfetten hoşlanıyor musun?” denildiğinde: “Niye hoşlanmayayım? Ben yumuşak ve hoş görülü birisiyim.” diye cevap vermiştir.⁴²⁰

Hişâm eşraftan birisini sövdü. Adam da O'nu ikaz ederek: “Sen yeryüzünde Allah'ın halifesisin, bana küfretmeye utanmıyor musun?” dedi. Halife çok utandı ve: “Sen de bana küfrederek kısas yap.” dedi. Adam ise cevaben: “O vakit ben de senin gibi alçalmış olurum.” dedi. Halife: “Öyleyse onun karşılığında benden mal al.” deyince adam: “Ben öyle de yapamam.” dedi. Halife: “Öyle ise alacağın malları Allah rızası için bağışla.” deyince de: “Allah rızası için sana bağışladım.” dedi. Hişâm bunun üzerine utancından başını yere eğdi ve “Allah'a yemin olsun ki, bundan sonra bu türlü bir şeyi tekrar etmeyeceğim.” dedi.⁴²¹

Akkâl b. Şebbe anlatıyor: Bir defasında Hişâm'ın huzuruna girdim, üzerinde yeşil kürklü bir kaftan vardı. Ben onun kaftanını süzüyordum. Hişâm bu durumu anlayıp sebebini sordu. Ben de: “Halife seçilmeden önce de sende böyle bir kaftan görmüştüm, şu anda sırtındaki o olup olmadığını düşünüyorum.” dedim. Hişâm: “Vallahi bu kaftan odur, ben de gördüğünüz malların hepsi ve onların koruması size aittir.” dedi.⁴²²

Ölümüne sebep olan hastalığı göğüs iltihabıdır.⁴²³

3.11. Velîd b. Yezîd b. Abdülmelik

Hişâm halife olunca Velîd'in hafifmeşrepliği ve şarap içtiği açığa çıkıncaya kadar O'na iyi davrandı, sonra Abdüssamed b. Abdüla'lâ'yı Velîd'i tedip etmesi için gönderdi. Velîd kendisine içki arkadaşlar edinmişti. Hişâm halkı Velîd'den kurtarmak için O'nun 116/734 de hac işlerini başına getirdi. Velîd sandıklara

⁴¹⁹ İbnü'l-Esîr, IV, 374.

⁴²⁰ İbnü'l-Esîr, IV, 466.

⁴²¹ İbnü'l-Esîr, IV, 467.

⁴²² İbnü'l-Esîr, IV, 465.

⁴²³ İbnü'l-Esîr, IV, 465.

köpekler koydu ve Kâbe'nin üzerine dikmek için o büyüklükte bir de kubbe yaptırdı, ayrıca yanına şarap da aldı. Yaptırdığı kubbeyi Kâbe'nin üzerine dikmek, içinde de şarap içmek istiyordu. Beraberindekiler Velîd'i: "Böyle yaparsan biz seni ve kendimizi halkın elinden kurtaramayız." diyerek korkuttular. Velîd bunun üzerine tasarladığı işlerden vazgeçti.⁴²⁴

Velîd halife olunca Şamlı kötürüm ve âmâlara daima yardım etti ve onları giydirdi. Bunlardan her biri için hizmetçi tutulmasını emretti. Fakir kimselere mal ve elbise çıkartarak bunlara ve diğer insanlara bolca ihsanda bulundu. Şam ehline ise daha çok ihsanda bulundu.⁴²⁵

Hilmü'l-Vâdi el- Muğannî şöyle diyor:

Biz Velîd ile beraber idik, o anda Hişâm'ın ölüm haberi geldi, Velîd'in hilâfeti kutlandı ve haberci kendisine kılıç ve mührü verdi. Biz Velîd'e halife gözüyle bakıyorduk. Bu sırada Velîd; "Bana şarkı söyleyiniz." Dedi ve kendisi manzum olarak şunları söyledi:

"Bugün hoş bir gün, saf içki içmek de hoştur;
Rusâfe'de bulunan Hişâm'ın ölüm haberi geldi bize.
Postacı bize Hişâm'ın ölüm haberini getrdi
Ve hilâfet mührünü...
Biz saf içkiler içerek sabahladık
Ve sihirli cariyelerle eğlendik."

Velîd, bu şiiri şarkı olarak söylenip içilmedikçe yerinden ayrılmayacağına yemin etti. Biz de bunu yaptık, geceye kadar şarkı söylemeğe devam ettik.⁴²⁶

Velîd halife olduktan sonra da oyun oynamayı, zevk ve sefa peşinde koşmayı, içki içmeyi, ava gitmeyi, fâsıklarla arkadaşlığı giderek arttırdı. Bu durum halkın ve askerlerin ağrına gitti, halk yaptıklarını yadırgadı. Bunlardan daha büyüğü ise amcasının oğulları Hişâm ve Velîd'e yaptığı zulümdür.⁴²⁷

Yezîd b. Velîd'in adamları onu öldürmek için sarayı kuşattı. Velîd kapıya yaklaşarak: "İçinizde hayâ ve şeref sahibi birisi yok mu onunla konuşacağım." dedi. Yezîd b. Anbese es-Sekerî: "Benimle konuş." dedi. Velîd: "Ey Sekseklerin kardeşi!

⁴²⁴ İbnü'l-Esîr, IV, 467.

⁴²⁵ İbnü'l-Esîr, IV, 470.

⁴²⁶ İbnü'l-Esîr, IV, 470.

⁴²⁷ İbnü'l-Esîr, IV, 479.

Ben sizin hediyelerinizi vermedim mi, sizden sıkıntılarınızı gidermedim mi, sizin fakirlerinize infakta bulunmadım mı, kötürümlerinize hizmet etmedim mi?” dedi. Yezîd b. Anbese: “biz seninle kendimiz için savaşmıyoruz. Seninle Allah’ın haramlarını çiğnediğin, şarap içtiğin, üvey kardeşlerinin anneleri ile evlenerek Allah’ın emirlerini hafife aldığı için savaşıyoruz.” dedi. Velîd: “Yeter Seksek’in kardeşi, ömrüme yemin olsun ki çok konuştun ve aşırı gittin, Allah’ın helâl kıldığı şeylerde senin zikrettiklerinin çoğu vardır.” dedi. Velîd daha sonra da odaya döndü ve eline Kur’ân-ı Kerim alıp okudu. Arkasından da: “bugün Hz. Osman’ın şehit edildiği gündür.” dedi.⁴²⁸

Velîd, Benî Ümeyye’nin zarif, cesur, cömert ve kuvvetli bir genci idi. Oyuna, içkiye ve şarkı dinlemeğe düşküdü. Velîd’in böyle olduğu hilâfet döneminde ortaya çıktı, bu yüzden de öldürüldü.⁴²⁹

Kendisi şairdi, şiirleri kadın, başkalarını kınama, içki v.b konulardadır.⁴³⁰

Velîd: “Müzik sevgisi şehveti artırır, bencilliği yıkar, şarabın yerine geçer. Şarkı sarhoşluk yapan şeyler gibi tesîr eder. Şayet müziki ile meşgul olmak zorunda kalırsanız, kadınları ondan uzak tutunuz, çünkü musiki zinanın sihidir. Ben bunları kendi aleyhime olduğu halde söylüyorum. Şarkı, benim için her türlü lezzet veren şeyden daha sevimlidir. Benim susuzluğumu gidererek iştahımı açıyor. Fakat Hak uyulmaya en lâyük olandır.” Demiştir. Bir rivayete göre, Sakîf azatlısı Yezîd b. Münebbih, Velîd’i övdü ve halife olmasını tebrik etti. Velîd, Yezîd b. Münebbih’in kendi hakkında övmek gayesi ile söylediği beyitlerin sayılmasını ve her bir beyit için bin dirhem verilmesini emretti. Bu beyitlerin elli kadar olduğu tespit edildi ve Yezîd b. Münebbih’e elli bin dirhem verildi. Velîd, şiir beyitlerini sayarak şaire her beyit için bin dirhem veren ilk halifedir.⁴³¹

Velîd bir defasında Kur’ân-ı Kerim’i açıp: “Peygamberler yardım istediler ve her inatçı, zorba hüsrana uğradı.” (İbrahim, 15) âyetini çıkardı ve bu ayeti okla atarak: “Sen beni zorba ve zalim diye tehdit ediyorsun; işte ben o zorba ve zalimim.

⁴²⁸ İbnü’l-Esîr, IV, 484.

⁴²⁹ İbnü’l-Esîr, IV, 485.

⁴³⁰ İbnü’l-Esîr, IV, 485

⁴³¹ İbnü’l-Esîr, IV, 485-486.

Sen kıyamet günü Rabb'ine geldiğinde: Ey Rabbim! Beni Velîd parçaladı.” diye söyle dedi. Bundan sonra fazla geçmeden öldü.⁴³²

3.12. Yezîd b. Velîd

Yezîd b. Velîd'e en-Nâkıs denilirdi. Yezîd, Velîd'in insanlara sağladığı atiyede sağladığı artışı azalttığı için, O'na “en-Nâkıs (eksilten)” adı verilmiştir⁴³³

Kardeşi olan Abbas b. Velîd: “Ben Yezîd'in Mervânoğulları içerisinde en uğursuzu olduğunu zannediyorum.” Dedi.⁴³⁴

Velîd öldürüldüğünde, Yezîd halka Velîd'i kötiledi ve O'nun bir münkir olduğunu söyledi, öldürülme sebebinin de yaptığı kötü işler olduğunu ilâve etti. Daha sonra da halka hitaben şu konuşmayı yaptı: “Ey insanlar! Kendim için taşı taş, kerpici kerpiç üzere koymamağa ve nehri kiraya vermemeğe size söz veririm. Ayrıca zatî malımı çoğaltmayacağım ve bu malları eşime ve çocuklarıma vermeyeceğim. Bir şehrin ihtiyacını karşılamadan bu şehrin malını başka bir yere aktarmayacağım. Eğer fazla gelirse, art kalan o şehrin yakınındaki şehre nakledeyim. Sizi sınırlarınızda fitneye düşürmem. Kapımı size kapatmam. Vergi mükellefine fazla vergi yüklemem. Her yıl yaptığımız bağışlar kendinize ait olacaktır. Yine her ay vereceğiniz erzak da sizindir. Böylece en uzakta olanlar ile en yakında olanlar aynı olacaklardır. Eğer verdiğim sözü tutacak olursam bana itaat edinîz, şayet sözümü yerine getirmeyecek olursam ve tövbe de etmezsem beni hilâfet makamından uzaklaştırınız. Benim verdiklerimi veren sâlih birini tanıyorsanız ve O'na biat etmek istiyorsanız O kişiye ilk defa ben biat ederim. Ey insanlar! Allah'a isyan olduğu yerde mahlûka itaat olmaz.”⁴³⁵

Yezîd aynı zamanda hilekâr ve tedbirli birisi idi.⁴³⁶ İbadetlerini açıktan yaptığı ve mütevazı olduğu için halk sözlerine itimat ediyordu.⁴³⁷ Bayram günleri silâhlı olarak ilk çıkan halife Yezîd olmuştur. İki saf arasına silâhlı olarak ilk giren de o'dur.⁴³⁸

⁴³² İbnü'l-Esîr, IV, 486.

⁴³³ İbnü'l-Esîr, IV, 487.

⁴³⁴ İbnü'l-Esîr, IV, 481.

⁴³⁵ İbnü'l-Esîr, IV, 487.

⁴³⁶ İbnü'l-Esîr, IV, 482.

⁴³⁷ İbnü'l-Esîr, IV, 479.

⁴³⁸ İbnü'l-Esîr, IV, 499.

Yezîd şöyle derdi: “Ben Kısra’nın oğluyum; babam Mervân’dır, Kayser ve Hakan dedemdir.” Dedelerinin Kayser ve Hakan olmasının sebebi şudur: Feyrûz b. Yezdücerd’in annesi Kısra Şirveyh b. Kısra’nın kızıdır. Şirveyh’in annesi ise Türk meliki Hakan’ın kızıdır.⁴³⁹ Yezîd’in Kaderiyye mezhebine mensup olduğu, boynunun uzun, başının küçük ve güzel olduğu söylenir.⁴⁴⁰ Yezîd’in son sözü, “Vah hasret, vah esef!” olmuş, sonunu da: “büyüklük Allah’a aittir.” Diyerek bitirmiştir.⁴⁴¹

3.13. İbrahim b. Velîd

Yezîd b. Velîd ölünce daha sonra kardeşi İbrahim iş başına geçti, fakat tam halife olamadı. Kendisine kimi zaman halifelik teslim edildi, kimi zaman emirlik... Kimi zaman da bu iki görevden hiç birisi verilmedi. İbrahim bu şekilde dört ay göreve devam etti. Bu konuda yetmiş gün rivâyeti de vardır. Daha sonra Mervân b. Muhammed üzerine yürüyerek onu görevinden uzaklaştırdı. Künyesi Ebû İshaktır, annesi ise bir cariye idi.⁴⁴²

İbrahim, Mervân’la mücadelede başarılı olamadı ve bundan dolayı kaçmak zorunda kaldı.⁴⁴³ Bir süre gizlendikten sonra Mervân’a biat edeceğini açıklayarak ondan eman istedi. Mervân isteğini kabul edip onu yakınları arasına aldı.⁴⁴⁴ İbrahim, Emevî halifetinin sona erdiği Zıp Suyu Savaşı’nda nehirde boğularak ölenler arasındaydı.⁴⁴⁵

3.14. Mervân b. Muhammed

Mervân, Hişâm zamanında kendisinin kabiliyetli, cesur ve askerlik işini çok iyi bildiğini ispat etmiştir. Bundan dolayı Hişâm O’nu Ermeniyye valisi yapmıştır. O zamanlarda Hazar bölgesindeki yerleri kendisine itaat ettirebilmişti.⁴⁴⁶

İbrahim b. Velîd’le yaptığı mücadelede de çok akıllı davranarak hilafetin kendisine kalmasını sağlamıştır.⁴⁴⁷

⁴³⁹ İbnü’l-Esîr, IV, 499.

⁴⁴⁰ İbnü’l-Esîr, IV, 499.

⁴⁴¹ İbnü’l-Esîr, IV, 499.

⁴⁴² İbnü’l-Esîr, IV, 499.

⁴⁴³ İbnü’l-Esîr, V, 4.

⁴⁴⁴ İbnü’l-Esîr, V, 5.

⁴⁴⁵ İbnü’l-Esîr, V, 71.

⁴⁴⁶ İbnü’l-Esîr, IV, 406-450.

⁴⁴⁷ İbnü’l-Esîr, IV, 498.

Mervân hilekâr ve savaş usulünü iyi bilen birisi idi.⁴⁴⁸

Emevîler'in son halifesi olan Mervân'ın hayatı mücadele ile geçti, O'nun zamanında Abbâsîler güçlenerek savaştılar Mervân onları nice savaşlarda yendi ise de Abbâsîler O'nu takip etmesini bırakmadılar. Böyle savaşların birinde kaçan Mervân Hımıs'a geçti, ahali O'nu itaatle karşıladı. İki veya üç gün kaldıktan sonra oradan ayrıldı. Hımıslılar yanındakilerin azlığını görünce Mervân'ı yenebilecekler düşüncesine kapıldılar. Yenik ve korkuya düşmüş olmasını fırsat bilerek peşinden gittiler ve birkaç mil sonra yetiştiler. Mervân arkasındaki toz bulutunu görünce pusuya yattı, savaş düzenine geçti. Savaş sırasında pusuya yatırdığı adamlarıyla arkadan çevirme harekât uyguladı. Hımıslılar yenildiler. Şehrin yakınına kadar takip edildiler ve ele geçirilenler öldürüldü.⁴⁴⁹

Arkasından takip edenler Abbâsîlerin yememesi için ekinleri ve yemleri yaktırdı.⁴⁵⁰ Bu savaşta Mervân'ın adamlarından bir kısmı öldürülüp bir kısmı esîr alındı. Esîr ettiklerine Mervân'ın yerini sordular, onlar da kendilerine eman verilmesi karşılığında söylediler. Mervân'ı Bûsir'de bir kilisede buldular ve geceleyin baskın yaptılar. Ebû Avn'ın adamları azdı. Âmir b. İsmail: “Sabah olursa az olduğumuzu fark ederler ve işimizi bitirirler, kimse kurtulamaz.” Dedi ve kılıcının kınını kırdı. Adamları da kılıçlarını kırdılar ve Mervân'ın üzerine saldırdılar, fakat yenildiler. Sonra kendisini tanımayan bir adam Mervân'a saldırdı ve darbe vurdu. “Emirü'l Müminîn vuruldu.” diye bağırdılar. Bunun üzerine o tarafa doğru koşma oldu. Nar satıcısı olan Kûfeli biri ileri atıldı ve Mervân'ın başını kesti. Âmir kelleyi aldı ve Ebû Avn'a gönderdi. Mervân'ın kellesi Salih'e getirilince dilinin kesilmesini emretti ve kesildi. O sırada bir kedi gelip dili kaptı. Salih: “Bugün bize ne acayip ve ibretli şeyler gösteriyorsun Allah'ım! Şu Mervân'ın dilini bir kedi kapıyor.” dedi.⁴⁵¹

Mervân'ın lakabı “Himar (eşek)” idi. “Ca'd” denmesi ise şu yüzdendir: Kur'ân'ın mahlûk olduğuna ve kaderin insanların elinde olduğuna inanan Ca'd b. Dirhem mezhebini benimsemişti. Ca'd zındıktı. Meymûn b. Mihrân Mervân'a nasihat ederek: “Kubâz şahını senin inandığın mezhebe tercih ederim.” demiş. Mervân'da: “Allah belânı versin, zaten verecek de.” demişti. Bunun üzerine Meymûn

⁴⁴⁸ İbnü'l-Esîr, V, 3.

⁴⁴⁹ İbnü'l-Esîr, V, 74.

⁴⁵⁰ İbnü'l-Esîr, V, 75

⁴⁵¹ İbnü'l-Esîr, V, 75.

Mervân'ın aleyhinde bulundu. Hişâm da O'nu aratıp yakalatarak Hâlid el-Kasrî'ye gönderdi, O da O'nu öldürdü. Halk bu mezhebe mensubiyetinden dolayı Mervân'ı kınadı.⁴⁵²

Mervân beyaz tenli, elâ gözlü iri yapılı, sık ve beyaz sakallı, orta boyluydu. Cesur ve dirayetliydi, ancak dirayeti ve cesareti devrinin sona ermesine engel olamadı.⁴⁵³

4. İBNÜ'L-ESİR'İN EL-KÂMİL Fİ'T-TÂRÎH'İNE GÖRE EMEVÎ HALİFELERİNİN KİŞİLİKLERİYLE İLGİLİ BİLGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil fi't-Târih kitabını inceledikten sonra bilgileri değerlendirip, iki kitap arasındaki bilgileri kıyaslayarak benzer yönlerini ve farklılıklarını ortaya koyacağız.

4.1. İBNÜ'L-ESİR'İN EL-KÂMİL Fİ'T-TÂRÎH'İNDEKİ BİLGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İslâm ve dünya tarihini anlatan ve tezimizin diğer önemli kaynağı olan bir eser de İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil fi't-Târihidir. İbnü'l-Esîr, Taberî ve Mesûdî gibi en büyük İslâm tarihçilerindendir. Tarih sahasında yazılan en önemli eserlerden biri olan ve âlimin 12 büyük cilt halinde te'lif ettiği el-Kâmil fi't-Târih, Türkçeye Büyük İslâm Tarihi ismiyle çevrilmiştir. Kitap, dünyanın yaratılışıyla başlar. Peygamberler tarihinden sonra İran, Roma, Yunan, Yemen, Cahiliye devri Araplarını anlatır. Eyyâmu'l-Arab hakkında ayrıntılı bilgi verir. Bir ciltte bunu anlattıktan sonra Peygamber'le İslâm tarihi başlar. Hicretten sonra olaylar yıl yıl anlatılarak 628/1231 yılı sonuna kadar gelir. İbnü'l-Esîr'in bu eseri devrinden itibaren dünya çapında haklı bir şöhret kazanmış, bundan sonra İslâm ve Türk tarihiyle uğraşanların başlıca kaynaklarından biri olmuştur. Bu özelliğini bugün de korumaktadır. Eser ana hatlarıyla siyasî-askerî İslâm tarihidir. Biyografiye, kültür tarihiyle ilgili konulara

⁴⁵² İbnü'l-Esîr, V, 77.

⁴⁵³ İbnü'l-Esîr, V, 77.

çok az yer verir. Kaynakların adını nadir olarak zikreder. Kendisinden önceki tarihçileri gerektiğinde tenkit eder. Kitap güzel bir üslupla kaleme alınmış, tarihî olaylar arasında sağlam muhakemeler kurmuştur. Olaylar lüzumsuz tafsilattan, senet zincirinden ustaca çıkarılarak canlı bir tarih anlatımı meydana getirmiştir. Kitap ince bir tetkikten geçirilince malzemenin kullanımında bazı hatalar, bazı boşluklar olduğu görülür. Kitaptaki evrensel tarih görüşü, belki de evrensel halifelik düşüncesinden, İslâm dünyasının Halife'nin başkanlığına tek bir devlet olduğu (Dâru'l-İslâm) görüşünden doğmuştur. Daha sonra gelen pek çok tarihçi onun verdiği malzemeyi kısaltarak kendi devrini tarihine ilâve etmişlerdir.

El-Kâmil fi't-Târih İbnü'l-Esîr'e Orta çağın en büyük ve en güvenilir tarihçilerden biri olma vasfını kazandırdı. Barthold el-Kâmil fi't-Târih'in neşredilmesinden sonra Müslüman Doğu'nun tarihiyle meşgul olanların sağlam bir kaynağa dayanmaya başladığını, İbnü'l-Esîr'in o zamanlar pek az görülen bir hassasiyetle malzeme topladığını ve eserin olayların basit bir vekâyi'nâmesinden ibaret olmadığını söyler. Hadiseleri sebep-sonuç ilişkileri açısından ele alan ve bir bakım tarih felsefesi yapan İbnü'l-Esîr, sadece bir bölgenin veya bir hanedanın değil bütün İslâm dünyasının tarihini orantılı bir şekilde yazmıştır. Bu kadar zengin doküman ve malzemeye sahip başka bir tarih kitabı yoktur.

El-Kâmil fi't-Târih Ya'kûbî'ye göre geniş ve kapsamlı bilgiler verir. Emevîler dönemine üçüncü ciltten başlayarak o aradaki bütün olaylardan, savaşlardan, isyanlardan, halifelerin hallerinden, onların neseplerinden, künyelerinden, zevcelerinden ve çocuklarından bahseder. Tayin edilen valilerden o vilayetteki durumdan, halkın durumundan, gelişmelerden, belirli önemli günlerden bilgi verir. H. 71/690 senesinde önemli olayların meydana geldiği on iki günü haber verir. Öldürülen bazı kişiler, İslâmî dinar ve dirhem basılmasını anlatır. Halifelerin önceki hayatını anlatır, ölümlerine çok olmasa da değinir. Emevîler devrindeki fethedilen bölgelerden, şehirlerden haber verir. Meşhur komutanlardan, onların savaşlarından bahseder. O dönemdeki valilerin ölümünü anlatır.

Halifelerin yaptığı işlerden onların sîretinden, bazı davranışları ve niteliklerinden bilgi verir. Emevî devletinin durumunun kötüleşmesini, akrabalarının muhalefetlerini anlatır. Böylece Emevîler'in son halifesi Mervân b. Muhammed'in

ölümü ile beşinci cildin başlarında son verir. El-Kâmil fi't-Târih siyasî ağırlıklı olduğu için halifelerin kişilikleriyle ilgili net, detaylı bol bilgiler vermez.

İbnü'l-Esîr Emevî halifelerini anlatırken bazı halifelerin hayatı ve şahsiyetlerine dair başlık açar bazılarında da hiç bahsetmez. Biz de kişiliklerine ait bölümleri aynen naklettik, bunun gibi bilgiler olmayanları da sözlerini, tutumlarını, davranışlarını ve onlar hakkında olumlu veya olumsuz söylenen sözleri aktardık.

İbnü'l-Esîr'in bizlere ulaştırdığı Emevî halifelerin kişiliklerine bakacak olursak kısaca şunları söylemek mümkündür:

Muâviye Arap dâhilerinin biri⁴⁵⁴ sayıları çok az olan okuma yazma bilen kişilerden ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kâtiplerindendi.⁴⁵⁵ İnsanları tanıyan,⁴⁵⁶ onları iyice kullanabilen, ileri görüşlü,⁴⁵⁷ hiç olmazsa insanları satın alan birisi idi.⁴⁵⁸ İşinin ehli,⁴⁵⁹ iyiliksever, usta idareci, güzel düşünceli, saldırgan olmayan halim-selim, bir halife olmuştu.⁴⁶⁰ Fakirlere ve yaşlılara hep yardım etmeye çalışırdı.⁴⁶¹ Yakınları ve kardeşlerine bol bol ihsanda bulunur ve onlara yardımını esirgemezdi.⁴⁶² Buna rağmen Muâviye devlet işlerine akrabalarını değil de işi bilen ehlini tayin ederdi.⁴⁶³ Muâviye'nin devlet idareciliğinde büyük başarılarının sebebi bu olsa gerek. Son derece cömert ve yumuşak bir halife olmuştu.⁴⁶⁴ İbn Abbâs: "Ben Melikliğe Muâviye'den huyu daha yatkın kimse görmedim. O'nun yanından gelenler geniş bir vadinin yanından gelmiş gibi oluyordu. Dar ve taşlık, sıkıntılı olan yerler gibi değil."⁴⁶⁵

Yezîd b. Muâviye babasından olumlu ve faydalı şeyleri istemekle kendisinin akıllı birisi olduğunu gösterebilmiştir.⁴⁶⁶

⁴⁵⁴ İbnü'l-Esîr, III, 373

⁴⁵⁵ İbnü'l-Esîr, II, 179.

⁴⁵⁶ İbnü'l-Esîr, III, 61.

⁴⁵⁷ İbnü'l-Esîr, III, 225.

⁴⁵⁸ İbnü'l-Esîr, III, 323.

⁴⁵⁹ İbnü'l-Esîr, III, 35.

⁴⁶⁰ İbnü'l-Esîr, III, 36.

⁴⁶¹ İbnü'l-Esîr, III, 37.

⁴⁶² İbnü'l-Esîr, III, 299.

⁴⁶³ İbnü'l-Esîr, III, 372.

⁴⁶⁴ İbnü'l-Esîr, III, 318.

⁴⁶⁵ İbnü'l-Esîr, III, 374.

⁴⁶⁶ İbnü'l-Esîr, III, 365.

Muâviye b. Yezîd'e gelince kendisinden sonra Ümeyyeoğullarından kimseyi veliaht yapmayarak, Ömer b. Hattâb gibi birisini hatta Ömer'in seçtiği altı kişi gibilerini de arayıp bulamadığını söyledi. Kendisinden sonra: "Emevîler'den halife göster" demeleri üzerine, şu cevabı vermiştir: "Ben bu işin acılığını üzerime almak, tatlısını da Ümeyyeoğulları'na bırakmak istemiyorum."⁴⁶⁷

Mervan b. Hakem bir günde yüz köle azat etmiştir.⁴⁶⁸

İbnü'l-Esîr Abdülmelik'in ilmi derecesini, ulaştığı seviyeyi şöyle anlatır: "Abdülmelik Medine'nin meşhur dört fâkihiden biriydi."⁴⁶⁹ Abdülmelik insanlara ihsanda bulunarak cömert davranırdı.⁴⁷⁰ Kendisine karşı çıkanları acımasız bir şekilde cezalandırırdı.⁴⁷¹ Akıllı, kararlı, edip, zeki ve bilgili halife idi.⁴⁷² Abdülmelik kendisi için şöyle demişti: "Gerçekten ben savaş stratejisini iyi bilen birisiyim, gerektiğinde elimle kılıcı iyi kullanan kahramanım."⁴⁷³ Saîd b. Müseyyeb Abdülmelik'e bir olay sebebiyle: "kalbin tam mânâsıyla ölmüştür" dedi.⁴⁷⁴

Velîd b. Abdülmelik üstün faziletli halifelerdendir. Faydalı işler güzel binalar yaparak hasta ve aciz insanlara hizmet etmiştir.⁴⁷⁵ Velîd her üç günde bir Kur'ân hatim eder Ramazan ayında ise her gün bütün Kur'ânı okurdu.⁴⁷⁶

Süleyman b. Abdülmelik hakkında insanlar şöyle derdi: "Süleyman hayır'ın anahtarıdır. Haccac'ı kendisinden uzaklaştırmış, esirleri salıvermiş, hapisaneleri boşaltmış, insanlara iyilik etmiş ve Ömer b. Abdülazîz'i kendisinden sonara veliaht yaparak halife yapmıştır."⁴⁷⁷

Ömer b. Abdülazîz hakkında Süfyân es-Sevrî'nin şöyle dediğini rivâyet eder: "Halifeler beştir: Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali ve Ömer b. Abdülazîz. Bunların dışındakiler kıyıda köşede kalan kişilerdir."⁴⁷⁸ Bununla Ömer b. Abdülazîz'i Hulefâ-i Râşidîn gibi adil olduğunu kast etmektedir.

⁴⁶⁷ İbnü'l-Esîr, III, 468.

⁴⁶⁸ İbnü'l-Esîr, IV, 15.

⁴⁶⁹ İbnü'l-Esîr, IV, 239.

⁴⁷⁰ İbnü'l-Esîr, IV, 99.

⁴⁷¹ İbnü'l-Esîr, IV, 104.

⁴⁷² İbnü'l-Esîr, IV, 239.

⁴⁷³ İbnü'l-Esîr, IV, 104.

⁴⁷⁴ İbnü'l-Esîr, IV, 240.

⁴⁷⁵ İbnü'l-Esîr, IV, 292.

⁴⁷⁶ İbnü'l-Esîr, IV, 293.

⁴⁷⁷ İbnü'l-Esîr, IV, 311.

⁴⁷⁸ İbnü'l-Esîr, IV, 330.

Mücahid de şunları söyler: “ Ömer b. Abdülazîz’e bir şeyler öğretmeye gidiyor ve ondan bir şeyler öğrenmeden gelmiyorduk.”⁴⁷⁹

Yezîd b. Abdülmelik cömert bir halife idi. Bazen coşarak mantıksız şeyler söylüyordu. “Ara sıra uçmak istiyorum” derdi. Bunu duyan hizmetçisi ona “aklı kıt” demiştir.⁴⁸⁰ Emevî halifeleri içinde aşık ve romantik olan halife Yezîd b. Abdülmeliktir.⁴⁸¹

Hişâm b. Abdülmelik çok akıllı bir halifeydi. Emevîlere ait sicil defterlerinin içinde Hişâm’ın defteri kadar sağlam ve doğrusu yoktu.⁴⁸² Hişâm din konusunda titizdi. Çocuklarından birisi Cuma namaza gelmediği için ona bir yıl binek vermeyerek yaya yürümesi için zorladı.⁴⁸³ Ca’d b. Dirhem, Gaylan b. Yunus gibi sapık görüşlü kimselerin öldürülmesini emretti.⁴⁸⁴ İnsanlardan hediyeye almayı severdi.⁴⁸⁵ Onun müsamahakâr sabırlı olduğunu şu konuşmadan anlayabiliriz: “Bir defasında sen cimri ve korkak birisisin, hilafetten hoşlanıyor musun?” denildiğinde. “Niye hoşlanmayayım? Ben yumuşak ve hoş gönüllü birisiyim” cevabını verdi.⁴⁸⁶

Velîd b. Yezîd b. Abdülmelik halife olduğunda Dımaşk’ta yaşayan kötürüm ve hastalara yardım edip onları giydirdiyordu. Onlar için hizmetçilerin tutulmasını emretti. Miskin ve kimsesi yok kişilere mal ve elbise çıkartarak bunlara ve ihtiyacı olana bolca ihsanda bulunurdu.⁴⁸⁷ Velîd benî Ümeyye’nin zarif, cesur, cömert ve kuvvetli bir genci idi.⁴⁸⁸

Yezîd b. Velîd hilekâr ve tedbirli birisi idi.⁴⁸⁹ İbadetlerini açıktan yaptığı için ve mütevazı olduğundan dolayı halk onun sözlerine kulak verirdi.⁴⁹⁰

Mervân b. Muhammed savaş usulünü iyi bilen, hilekâr birisi idi.⁴⁹¹ Mervân kabiliyetli, cesur ve askerî işleri çok iyi yaptığı için Ermenîyye’ye vali tayin

⁴⁷⁹ İbnü’l-Esîr, IV, 329.

⁴⁸⁰ İbnü’l-Esîr, IV, 368.

⁴⁸¹ İbnü’l-Esîr, IV, 369.

⁴⁸² İbnü’l-Esîr, IV, 465.

⁴⁸³ İbnü’l-Esîr, IV, 466.

⁴⁸⁴ İbnü’l-Esîr, IV, 466.

⁴⁸⁵ İbnü’l-Esîr, IV, 466.

⁴⁸⁶ İbnü’l-Esîr, IV, 466.

⁴⁸⁷ İbnü’l-Esîr, IV, 470.

⁴⁸⁸ İbnü’l-Esîr, IV, 485.

⁴⁸⁹ İbnü’l-Esîr, IV, 482.

⁴⁹⁰ İbnü’l-Esîr, IV, 479.

⁴⁹¹ İbnü’l-Esîr, V, 3.

edilmişti. Dirayetli ve cesurdu, ancak cesareti ve dirayeti devrinin sona ermesine engel olamadı.⁴⁹²

Görüldüğü gibi İbnü'l-Esîr Emevî halifelerinin olumsuz taraflarını anlatırken bir hayli bilgiler vermiştir. İyi özelliklerini anlattığı gibi kötü özelliklerini ve davranışlarını da bol miktarda nakletmektedir.

Biz de halifelerin olumsuz tarafları ile davranışlarını veya onlar ve devirleri hakkında söylenen sözleri vermeye çalışacağız.

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: “Muâviye'nin dört özelliği vardır. Bu dördü değil de sadece birisi bile olmuş olsaydı, O'nu helak etmeğe yeterdi. O'nun bu özellikleri şunlardır: Birincisi, bu ümmet içinde Resulullah'ın ashabı ve faziletli insanlar olmasına rağmen bu görevi kılıç zoruyla alması için ümmetin başına musallat olmasıdır. İkinci özelliği, kendisinden sonra sarhoş, içkici, sürekli ipek giyip çalgılarla meşgul olan birini veliaht tayin etmesi; üçüncü özelliği de Ziyâd'ı kendi nesebine katmış olmasıdır. Hâlbuki Resûlullah (s.a.v) bu konuda şöyle buyurmuştur: “Çocuk doğduğu yatağa aittir, zina eden kişi de recmedilir.” Muâviyenin yaptığı dördüncü şey de Hucr b. Adıyy'i ve adamlarını öldürmüş olmasıdır. Hucr b. Adıyy'den dolayı Muâviye'nin vay çekeceğine! Hucr b. Adıyy'den ve onun adamlarından dolayı Muâviye'nin çarptırılacağı cezalar ve işkenceler ne dehşettir!”⁴⁹³

Yezîd b. Muâviye Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beytten birçok kişinin öldürülmesine sözde çok üzölmüştü.⁴⁹⁴ Sonraki davranışlarından üzüntüsünün gerçek olmadığını görebiliriz.

İbn Abbâs Yezîd'e yazdığı mektupta: “biz senden ne sevinecek bir şey gördük, ne de şeref verici her hangi bir durum.” demişti.⁴⁹⁵ Çünkü o eğlence ve kızlara çok düşkün idi.⁴⁹⁶

Muâviye b. Yezîd'in herhangi bir olumsuz özelliğini müellifimiz bahsetmemiştir.

⁴⁹² İbnü'l-Esîr, V, 77.

⁴⁹³ İbnü'l-Esîr, III, 337.

⁴⁹⁴ İbnü'l-Esîr, III, 437.

⁴⁹⁵ İbnü'l-Esîr, III, 366.

⁴⁹⁶ İbnü'l-Esîr, III, 366.

Mervân b. el-Hakem birkaç yerde gereksiz yere haksız olarak konuştuğu için Hz. Osman tarafından azarlanmıştır.⁴⁹⁷ Mervân bir defasında Kur'ân ayetini yanlış yere kullanmıştı. Bunu işiten Hz. Âişe: “Ey Mervân! Vallahi yalan söylüyorsun, sen ortalığı fesada boğan adamsın. Ve sen Allah'ın peygamberinin lanetlediği bir kimsesin.”⁴⁹⁸ demişti. Mervân ta Medine valisi iken Hz. Ali'ye sövmeye aşırı giderdi.⁴⁹⁹ Abdülmelik b. Mervân Harre savaşında Medinelilerin yenilip perişan hale düşmesinde büyük rol oynamıştı. Yezîd'in askerlerine Medinelileri nasıl yenebileceklerini söylemiştir.⁵⁰⁰ Abdullah b. Zübeyr'in öldürülmesinden sonra yaptığı konuşmasında şöyle demişti: “Şu andan itibaren bana kim Allah'tan korkmayı emrecek olursa onun kafasını uçururum.”⁵⁰¹

Velîd b. Abdülmelik sadece Arapçayı iyi bilmediği için azarlanmıştır.⁵⁰²

Süleyman b. Abdülmelik halife olunca İslâm'ı yaymak için büyük savaşlar ve cihat yapan Velîd'in meşhur komutanlarını acımasızca cezalandırdı.⁵⁰³

İbnü'l-Esîr âdil halife Ömer b. Abdülazîz'in hiçbir olumsuz icraatından veya sözünden bahsetmemektedir.

Yezîd b. Abdülmelik nefesine ve hevesine uyanlardandı. Hiç günahattan korkmaksızın reddetti. Onlardan biri de Müslüman mevâlîlerden kaldırılan vergilerin tekrar alınmasını emretmesidir.⁵⁰⁴

İbnü'l-Esîr, Hişâm b. Abdülmelik'in bir defasında yaptığı yanlışlıktan dolayı çok utandığını nakleder.⁵⁰⁵

Velîd b. Abdülmelik halife olduktan sonra da oyun oynamayı zevk ve safa peşinde koşmayı, içki içmeyi, ava gitmeyi, fasıklarla dostluğunu arttırdı.⁵⁰⁶ Oyuna, içkiye ve şarkı dinlemeye düşkünlüğü ölümüne sebep oldu.⁵⁰⁷ Kendisi şair idi,

⁴⁹⁷ İbnü'l-Esîr, III, 45.

⁴⁹⁸ İbnü'l-Esîr, III, 353.

⁴⁹⁹ İbnü'l-Esîr, IV, 15.

⁵⁰⁰ İbnü'l-Esîr, III, 457.

⁵⁰¹ İbnü'l-Esîr, IV, 240.

⁵⁰² İbnü'l-Esîr, IV, 293.

⁵⁰³ İbnü'l-Esîr, IV, 270.

⁵⁰⁴ İbnü'l-Esîr, IV, 331.

⁵⁰⁵ İbnü'l-Esîr, IV, 467.

⁵⁰⁶ İbnü'l-Esîr, IV, 479.

⁵⁰⁷ İbnü'l-Esîr, IV, 485.

şiiirleri kadın, başkalarını kınama hiciv, içki v.b konulardı.⁵⁰⁸ Velîd'in Kur'ân'a hakaret ettiği bilinmektedir.⁵⁰⁹

Abbâs b. Velîd kardeşi Yezîd b. Velîd hakkında: “Ben Yezîd'in Mervânoğulları içerisinde en uğursuzu olduğunu zannediyorum.”⁵¹⁰ dedi.

İbrahim b. Velîd'in kişiliği veya şahsiyetini yansıtan hiç bilgi verilmemiş, sadece onun zamanındaki olaylar karşısında aciz kalıp yenik düşerek halifeliği Mervân b. Muhammed'e vermeye mecbur olduğu kaydedilmiştir.⁵¹¹

Mervân b. Muhammed Emevîler'in son halifesi Abbâsîler tarafından öldürüldü.⁵¹²

İbnü'l-Esîr Kâmil fi't-Târih'inde bu bilgilerle birlikte bazı halifelerin künye ve lakaplarını ve niçin öyle isimlendirildiklerini anlatır. Bazı halifelerin fizikî özelliklerini, mensup olduğu mezhebi nakleder. İslâm tarihinde halifeler tarafında yapılan ilk işleri de söyler.

Künyesi geçen halifeler; Mervân b. el-Hakem künyesi Ebü'l-Hakem, Ebû Abdülmelik'ti. Yezîd b. Abdülmelik'in künyesi ise Ebû Hâlid'dir.⁵¹³ İbrahim b. Velîd'in künyesi Ebû İshaktır.⁵¹⁴ Lakabı gecen iki halife: Yezîd b. Velîd en-Nâkıs denilirdi. Yezîd insanlara önceden sağlanan atıyyeyi azalttığı için, O'na “en-Nâkıs (eksilten)” lakabı verilmiştir.⁵¹⁵ Mervân b. Muhammed'in lakabı ise “Himar (eşek) idi. Niçin bu lakabı aldığını aktarmaz. “Ca'dî” denilirdi çünkü o Ca'd b. Dirhem'in mezhebine tabiydi.⁵¹⁶

Fizikî özellikleri geçen halifeler sırasında şu kişiler vardı:

Mervân b. el-Hakem kısa boylu, kırmızı tenli, kısa boyunlu idi.⁵¹⁷

Velîd b. Abdülmelik böbürlenerek yürüyen ve pek de yakışıklı olmayan biriydi.⁵¹⁸

⁵⁰⁸ İbnü'l-Esîr, IV, 485.

⁵⁰⁹ İbnü'l-Esîr, IV, 486.

⁵¹⁰ İbnü'l-Esîr, IV, 481.

⁵¹¹ İbnü'l-Esîr, V, 5.

⁵¹² İbnü'l-Esîr, V, 5.

⁵¹³ İbnü'l-Esîr, IV, 367.

⁵¹⁴ İbnü'l-Esîr, IV, 499.

⁵¹⁵ İbnü'l-Esîr, IV, 486.

⁵¹⁶ İbnü'l-Esîr, V, 77.

⁵¹⁷ İbnü'l-Esîr, IV, 15.

⁵¹⁸ İbnü'l-Esîr, IV, 291.

Yezîd b. Velîd uzun boylu, başının küçük ve güzel olduğu söylenir.⁵¹⁹

Mervân b. Muhammed beyaz tenli, ela gözlü, iri yapılı, sık ve beyaz sakallı, orta boylu idi.⁵²⁰

Mensup olduğu mezhepleri söylenen halifelere gelince: Yezîd b. Velîd Kaderiye⁵²¹ Mervân b. Muhammed ise Ca'd b. Dirhem'in mezhebine mensuptu.⁵²²

Bazı işleri ilk defa yapan halifeler şunlardır:

Muâviye b. Ebû Sufyân İstanbul'a ilk sefer düzenleyen, ilk olarak deniz yoluyla fetih için yola çıkan halifedir.⁵²³ Divanu'l-Hatem'i ilk kuran⁵²⁴ Müslüman idareciler içinde ilk koruma görevliler edinen de o idi.⁵²⁵ İslâm tarihinde oğlu için ilk biat alan, posta teşkilatını ilk kuran, mescitlere "Maksûre" diye bilinen özel yeri ilk olarak yaptıran ve bazılarına göre oturarak ilk hutbe okuyan kişi Muâviyedir.⁵²⁶

Yezîd b. Muâviye de ilk olarak veliahtlıkla halife olan kişidir.⁵²⁷

Mervân b. el-Hakem Medine de ilk defa köşk yaptırdı.⁵²⁸

İslâm tarihinde ilk olarak dinar ve dirhemleri bastıran, verdiği sözü ve ahdi, emanı bozan ilk kişi de Abdülmelik'tir.⁵²⁹ Farsçadan Arapçaya divanları çevirtiren, Halife huzurunda serbest konuşmayı yasaklayan da, ilk cimrilik eden halife de odur.⁵³⁰ Marufun emredilmesini yasakladı.

Bayram günleri silahlı olarak ilk dışarıya çıkan, namaza da iki saf arasına da silahlı olarak ilk giren Yezîd b. Velîd'dir.⁵³¹

Halifeler'in son anlarındaki durumları, sözleri ve ölüm sebepleri:

Muâviye b. Ebî Süfyân öleceği zaman gözlerine sürme doldurmuş, saçlarını yağlatmıştır.⁵³² Vefat ettiğinde de Hz. Peygamberden kalan gömleğin giydirilmesini ve O'ndan kalan tırnakların öğütülerek gözüne ve ağzına serpmesini, malının

⁵¹⁹ İbnü'l-Esîr, IV, 299.

⁵²⁰ İbnü'l-Esîr, V, 77.

⁵²¹ İbnü'l-Esîr, IV, 499.

⁵²² İbnü'l-Esîr, V, 77.

⁵²³ İbnü'l-Esîr, II, 255, 270, 488.

⁵²⁴ İbnü'l-Esîr, III, 372.

⁵²⁵ İbnü'l-Esîr, III, 374.

⁵²⁶ İbnü'l-Esîr, III, 374.

⁵²⁷ İbnü'l-Esîr, III, 454.

⁵²⁸ İbnü'l-Esîr, III, 303.

⁵²⁹ İbnü'l-Esîr, IV, 240.

⁵³⁰ İbnü'l-Esîr, IV, 240.

⁵³¹ İbnü'l-Esîr, IV, 499.

⁵³² İbnü'l-Esîr, III, 369.

yarısının Beytülmal'e iade edilmesini vasiyet etmiştir.⁵³³ Çok hasta olmasına rağmen halka dinç ve sağlıklı gibi görünmeyi başarmıştır.⁵³⁴ Ölmeden önce kendisi yaptığı bazı işlerden dolayı pişmanlık duymuştur.⁵³⁵

Abdûlmelik b. Mervân öleceği zaman şunları söyledi: “Eğer inceleyip hesaba çekersen, ey Rabb! Azap olur benim için, azaba ise yok tahammülüm. Affet, çünkü sen çok affeden Rabb’sin, Günahları toprak sayısınca olan bu kötü kulu.” Bu beyitleri Muâviye’nin okuduğu da söylenmiştir. Ancak Abdûlmelik’in de gerçekten bu şekilde korkup çekinmiş olması gerekir, çünkü kötülüklerden sadece biri Haccâc olan bir kişi kendisini nelerin beklemekte olduğunu iyi bilir.⁵³⁶

Ömer b. Abdülazîz ölmeden önce hastalığı yirmi gün kadar devam etmiştir. Hastalandığı zaman kendisine tedavi olması söylendi, “Eğer bilsem ilacım kulağıma dokunmaktır, yine de ona dokunmazdım. Gidilecek yerlerin en iyisi rabbimdir.” diye karşılık verdi.⁵³⁷ Ömer’in hanımı Fâtıma şöyle demiştir: “Ömer hastalandığında bir gece iyice endişelenmişti, O’nunla beraber sabahladık. Ben yanında bulunması için “Mersîd” denilen özel doktorunu çağırttım. Herhangi bir ihtiyaç olunca gidebilmek için başında uyudum, Ömer’in yanına yöneldim, bir de baktım ki Mersîd evin dışında uyuyor. “Niye dışarıya çıktın?” diye sordum, şöyle cevap verdi: “Beni Ömer dışarıya gönderdi ve şöyle dedi: “Ben öyle bir şey görüyorum ki ne insan, ne de cindir.” Dışarıya çıktım, şu ayet-i kerimeyi okuyordu: “İşte bu ahiret yurdu. Biz onu yeryüzünde yücelik, üstünlük ve fesat istemeyenlere veririz. Akıbet muttakilerindir.” Fatıma devam ediyor: “İçeriye girdiğimde yüzü kibleye dönük olarak ölmüş olduğunu gördüm.”⁵³⁸

Yezîd b. Abdûlmelik, kırk yaşında iken, Şaban ayının yirmi beşinde ölmüştür. “Sili” denilen akciğer hastalığından ölmüştür. Ölümü için şöyle bir hadise daha rivayet edilir: Cariyesi Habbâbe öldüğü zaman buna çok üzüldü. Cenazesini teşyi için çıktı. Kardeşi Mesleme O’nu teselliye çalışıyor, baş sağlığı diliyor, fakat Yezîd

⁵³³ İbnü'l-Esîr, III, 370.

⁵³⁴ İbnü'l-Esîr, III, 369.

⁵³⁵ İbnü'l-Esîr, III, 370.

⁵³⁶ İbnü'l-Esîr, IV, 240.

⁵³⁷ İbnü'l-Esîr, IV, 326.

⁵³⁸ İbnü'l-Esîr, IV, 328.

tek kelime ile olsun cevap vermiyordu. Yezîd üzüntüden ne atına binebilmiş, ne de yürüyebilmişti, Cenaze namazını da Mesleme'ye kıldırmişti.⁵³⁹

Hişâm b. Abdülmelik'in ölümüne sebep olan hastalığı göğüs iltihabı idi.⁵⁴⁰

Velîd b. Yezîd b. Abdülmelik oyuna, içkiye ve şarkı dinlemeğe düşkündü. Velîd'in böyle olduğu hilâfet döneminde ortaya çıktı, bu yüzden de Benî Ümeyye tarafından öldürüldü.⁵⁴¹

Yezîd b. Velîd'in son sözü: "Vah hasret, vah esef!" olmuş, sonunu da: "büyüklük Allah'a aittir." diyerek bitirmiştir.⁵⁴²

İbrahim b. Velîd Emevî devletinin yıkılıp sona erdiği Zap Suyu Savaşı'nda nehirde boğularak ölenler arasındaydı.⁵⁴³

Mervân b. Muhammed Abbâsîler tarafından Mısır'da Bûsir köyündeki bir kilisede öldürüldü.⁵⁴⁴

Sonuç olarak İbnü'l-Esîr eserinde halifelerin durumlarını, yaşayışlarını, kişiliklerini, her türlü olaylar karşısındaki tutumlarını rivâyetler doğrultusunda bizlere aktarmıştır. Muâviye b. Yezîd ve Ömer b. Abdülazîz hakkında hiçbir şekilde olumsuz bahsetmez. Velîd b. Abdülmelik ve Süleyman b. Abdülmelik hakkında genelde olumlu şeyleri söyler. Yezîd b. Muâviye, Yezîd b. Abdülmelik ve Velîd b. Yezîd b. Abdülmelik haklarında genelde olumsuz şeyleri çok aktarır. Kalan başka halifelere gelince faziletini, yaptığı güzel işleri, davranışlarını nakletmekle beraber olumsuz taraflarını da mutlaka bahseder. Fizikî özellikleri geçen halifelerin arasında sadece Mervân b. el-Hakem, Velîd b. Abdülmelik, Yezîd b. Velîd ve Mervân b. Muhammed vardır. Kalan halifelerin hiç birinin böyle özellikleri geçmemektedir. Emevî halifelerinin içinde ikisini sapık mezhebe mensup olduğu haber verilir onlar: Yezîd b. Velîd ve Mervan b. Muhammeddir. Künye ve lakabı söylenen halifeler Mervân b. Muhammed, Yezîd b. Velîd, Mervân b. Muhammed. İslâm tarihinde ilk yapılan şeyler, söylenen sözleri aktarır. Halifeler hakkında söylenen olumlu veya olumsuz sözleri de nakletmektedir. Bazı halifelerin son sözlerini, hallerini ve ölüm sebeplerini haber verir.

⁵³⁹ İbnü'l-Esîr, IV, 367.

⁵⁴⁰ İbnü'l-Esîr, IV, 465.

⁵⁴¹ İbnü'l-Esîr, IV, 485.

⁵⁴² İbnü'l-Esîr, IV, 499.

⁵⁴³ İbnü'l-Esîr, V, 71.

⁵⁴⁴ İbnü'l-Esîr, V, 75.

5. YA'KÛBÎ VE İBNÜ'L-ESÎR'DEKİ BENZER VE FARKLI YÖNLERİN TESPİTİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Ya'kûbî ve İbnu'l-Esîr de İslâm tarihi alanında kitap yazmıştır. Ayrıca ikisi de bilgileri ve rivâyetleri senetsiz olarak vermiştir. İki müellifimiz de kendi devrindeki İslâm âlemini gezerek görmüştür. Devlet adamlarına ve işlerine yakın olmuştur. Kendilerinden önceki tarihçilerin kitaplarından ustaca istifade ederek kaleme aldıkları tarih kitaplarını zenginleştirmişlerdir.

Ya'kûbî tarihe yakın ilgisi olan ve bilhassa İslâm dinînin yayıldığı geniş sahanın tanınması bakımından kendisine büyük ihtiyaç duyulan Coğrafya ilminden de nasibini almıştır. Olayların ve savaşların geçtiği yerler hakkında bilgi verirken bu ilim dalı çok işine yaramıştır. İbnu'l-Esîr ise Ensab ve Hadis ilminde usta olmuştur. Bunun yanında tarihle yakından ilgisi bulunan sahalardaki gelişmeleri yakından takip ederek senelerce topladığı güvenilir ve zengin malzemelerle tarih sahasındaki orijinal eseri el-Kâmil fi't-Târih kitabını yazmıştır. Ya'kûbî de yine aynı alanda eser yazmasına rağmen iki eserin hem benzer hem de farklı yönleri bulunmaktadır. Burada Târihu'l-Ya'kûbî ve el-Kâmil fi't-Târih kitaplarındaki Emevî halifelerinin kişilikleri hakkındaki bilgilerin benzer ve farklı yönleri açısından inceleyeceğiz.

Önce iki eserdeki benzer yönleri tespit etmeye çalışacağız. Her ikisi de halifelerin sayılarında ve sıralarında ittifak etmiştir. İslâm tarihi alanında yazılan başka kitaplarda geçen meşhur olaylar ve savaşlar, bazı önemli işler hakkındaki haberleri aynı şekilde nakletmişler, sadece ufak ayrıntılar rastlanmaktadır.

Her iki eserimiz de: Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Hz. Peygamber'in kâtibi olduğunu, deniz ve kara yoluyla seferlere asker gönderdiğini, İstanbul'a da asker gönderdiği kişi olduğunu, kendisinden sonra oğlu Yezîdi veliaht tayin eden kişi olduğunu belirtmiştir. Hz. Osman muhasara altında olduğu zaman asker göndermeye geciktirmesi, Hucr b. Adyy'nin öldürülmesi, Ziyad b. Ebîh'in kendisine ilhak etmesi konusunda da hem fikirlerdir. Muâviye'nin dahi, çok akıllı tedbirli bir siyasetçi Melik olduğunda iki kaynakta bize nakletmiştir.

Yezîd b. Muâviye'ye gelince onun ihmalkâr, içki içen, kadınlara ve eğlenceye düşkünlüğünü haber verirler. Medine ve Kerbela'da yaptığı faciasını da aynen naklederler.

Muâviye b. Yezîd hakkında her ikisi de olumlu bilgileri aktarmaktadır.

Mervân b. el-Hakem'in Talha b. Ubeydullah'ı öldürdüğünü söylerler.

Abdülmelik b. Mervân'ın âlim, cesur, deha sahibi, kararlı, zeki ve bilgili olduğunu ve cimriliğine dair bilgilere aynı olarak vermişlerdir.

Velîd b. Abdülmelik hakkında üstün, faziletli idare ettiği halka iyi davrandığını sosyal ve ekonomi alanlarda büyük başarılar sağladığını, binalar, köprüler, hastaneler, mescitler yaparak hasta, fakir aciz ve kimsesizlere hizmet ettiğini belirtmişlerdir. Velîd'in sadece ana dili olan Arapçanın gramerini bilmediğinden dolayı konuştuğu zaman hata yaptığı için ayıplandığını naklederler. Fakat Velîd'in bu eksikliği, onun başarılı bir devlet adamı olmasına mâni olamamış, önemli olanın söz değil, icrâat olduğu gerçeğini bir daha ortaya koymuştur.

Süleyman b. Abdülmelik'in İslâm'ın yayılmasında yapılan cihatların başarılı olmasında birçok beldelerin fethedilmesinde önemli roller oynayan Mûsâ b. Nusayr, Kuteybe b. Müslim gibi ünlü komutanları acımasızca cezalandırdığını aşırı kin beslediğini ikisi de rivâyet eder. Süleyman'ın danışmanı Recâ b. Hayve'yi dinleyerek kendisinden sonra Ömer b. Abdülazîz'i veliaht tayin ettiğini yazarlar.

Ömer b. Abdülazîz'in başta Ehli-Beyt olarak bütün halka iyi davrandığı, adil ve zahidane yaşadığı konusunda birleşmişlerdir. Fedek arazisini Ehli-Beyt'e iade ettiğini yazmışlardır.

Yezîd b. Abdülmelik'in halefi olan Ömer b. Abdülazîz'in icraatlarına karşı çıkarak ters şeyler yaptığını aktarırlar.

Hişâm b. Abdülmelik'in çok akıllı birisi olduğuna ittifak etmişlerdir.

Velîd b. Yezîd'in içki içtiğini ve hayâsızlık yaptığını hatta Kâbe'nin üzerine bir bina yaptırarak orada eğlenmek istediğini zikrederler. Bu halifenin Emevîler tarafından öldürüldüğünü bildirirler.

Yezîd b. Velîd b. Abdülmelik'e halka tahsis edilen maaş miktarını azatlığı için "en-Nâkıs" lakabı verildiğini rivâyet ederler.

İbrahim b. Velîd hakkındaki bilgilerin geneline bakarsak her iki kaynakta onun hilafet makamında çok durmayı başaramadığını bildirirler.

Emevîler'in son halifesi Mervân b. Muhammed'in askeri alanda başarılı olduğunu söyler, fakat Abbâsîler tarafından Mısırda öldürüldüğünü belirtirler.

Ya'kûbî ve İbnü'l-Esîr'deki Emevî halifeleriyle ilgili farklı bilgiler ise şunlardır:

Ya'kûbî Muâviye'nin Fedek arazisini Mervân'a hediye ettiğini, İbn Üsal gibi bazı Hıristiyanları devlet kademlerinde çalıştırdığını aktarır. Bir de Muâviye'nin fizikî özelliklerini verir. Bu bilgiler ise İbnü'l-Esîr'de bulunmamaktadır. İbnü'l-Esîr ise Ya'kûbî de olmayan Muâviye'nin son anlarını, o zaman söylediği sözleri ve durumunu aktarır.

Ya'kûbî Yezîd b. Muâviye'nin olumsuz taraflarını İbnü'l-Esîr'e göre daha çok anlatır, onun kişiliğinin olumsuz yönlerini açıklayan net bilgiler verir. İbnü'l-Esîr ise Yezîd'in ilk yaptığı işleri anlatır.

Ya'kûbî Muâviye b. Yezîd'in dili ile Muâviye ve Yezîd'i ve Emevîler'i iyice tenkit eder ve bunların üzerine dikkatli durur. Mervân b. el-Hakem'e gelince hanımı tarafından rezil bir şekilde öldürüldüğünü zikreder. İbnü'l-Esîr ayrı olarak ilk yaptığı işleri söyler, fizikî özelliklerinden bahseder biraz olumlu yaklaşır. Ya'kûbî'ye göre bayram namazının hutbesini öne alan Muâviye, İbnü'l-Esîr'e göre ise Mervân b. el-Hakemdir. Buradaki bilgiler bir birine ters düşmektedir.

Ya'kûbî'ye göre Abdülmelik b. Mervân kendi devrindeki Müslümanların hacca gitmesini yasaklamıştır, Mekke'ye gitmenin yerine Kudüs'e gidip hacc yapabileceklerini söylemiştir. Böylece İslam'ın beş temellerinden biri olan haccı yapmak için Mekke ve Medine'nin gitme yerine Mescidü'l Aksa'ya gidip orada yapmaya zorladı. Bu durumun Emevî döneminin sonuna kadar devam ettiğini söyler. Fakat her halifenin devrinin sonda verdiği, fakihler, komutanlar gibi Abdülmelik'in devrinde hac emirlerini zikir eder hatta Abdülmelik'in kendisinin hac yaptığını nakleder. Böylece bilgiler birbirine ters düştüğünü görmekteyiz. Ayrıca Abdülmelik b. Mervân'ı kendi zamanın Firavun'u der. İbnü'l-Esîr bunların yoktur, aksine Abdülmelik'in hayatının son anlarında yaptığı işlerden dolayı hatta halife olduğuna çok pişman olduğunu söyler.

Velîd b. Abdülmelik Ya'kûbî'ye göre şöyle demiştir: "Halife'ye şarkı söylemek yakışmaz, kimse halife yalan söylüyor demesin ve onu adıyla anmasın" demiştir. Ya'kûbî Velîd'in şemailini anlatmamıştır. İbnü'l-Esîr az da olsa bu husustan bahsederek onun böbürlenerek yürüyen ve çirkin birisi olduğunu nakletmiştir. İbnü'l-Esîr Ya'kûbî de olmayan şu hususu rivayet eder: "Süleyman hayrın anahtarıdır. Haccac'ı kendisinden uzaklaştırdı, esirleri serbest bıraktı, hapisaneleri boşalttı, insanlara iyilik etti." Süleyman'ın Ömer b. Abdülazîz'i veliaht

tayın etme konusunda Reca b. Hayve ile konuşmasını uzun uzadıya anlatır. Ya'kûbî Süleyman'ın fizikî özelliklerini verir.

Ya'kûbî, Ömer b. Abdülazîz Süleyman'ı diri olarak gömdüğünü, Mervânoğullarının da iktidardan ayrılma korkusundan dolayı Ömer'i zehirlediğini nakleder. Ömer'in kötü taraflarını anlatmasa da olumlu tarafına çok az değinir. İbnü'l-Esîr ise Ömer'in faziletini ve olumlu taraflarını iyice anlatır. Yezîd b. Abdülmelik hakkında İbnü'l-Esîr Ya'kûbî'den ayrı olarak onun künyesi ve ölüm sebebini de anlatır. Olumlu tarafını da zikreder. Ya'kûbî'de ise bunlar yoktur. Ya'kûbî'ye göre Hişâm b. Abdülmelik katı, acımasız merhametten uzaktır. İbnü'l-Esîr Hişâm'ın kendi sözünü şöyle anlatır: “Ben yumuşak huylu ve hoşgörülü birisiyim.” Ya'kûbî Hişâm öldüğü zaman onu kefenleyecek bir kefen bulamadığını söyler. İbnü'l-Esîr ayrı olarak Hişâm'ın din konusunda titizliğini ve ölümüne sebep olan hastalığı aktarır. Velîd b. Yezîd İbnü'l-Esîr'in anlattığına göre hasta, kör kişilere yardım ettiğini, bunların her birisi için hizmetçi tahsis ettiğini, fakir ve miskin kimselere mal dağıttığını anlatır. Birde onun şair olduğunu söyler. İbnü'l-Esîr Yezîd b. Velîd b. Abdülmelik'i ilk olarak bayram günleri silahlı çıktığını ve namazda iki saf arasında silahlı olarak durduğunu nakleder. Bir de Yezîd'in şöyle dediğini nakleder: “Ben Kısra'nın oğluyum; babam Mervân'dır, Kayser ve Hakan dedemdir.” Dedelerinin Kayser ve Hakan olmasının sebebi şudur: Feyrûz b. Yezdücerd'in annesi Kısra Şirveyh b. Kısra'nın kızıdır. Şirveyh'in annesi ise Türk meliki Hakan'ın kızıdır. Ya'kûbî Yezid'in kardeşi İbrahim b. Velid tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü zikreder. İbrahim b. Velîd'in künyesi İbnü'l-Esîr'in eserinde geçmekte, Ya'kûbî'de ise bulunmamaktadır. Mervân b. Muhammed hakkında İbnü'l-Esîr Ya'kûbî'nin zikretmediği halifelerin ilk yaptığı işleri ve lakaplarını ve şemailerini bizlere aktarır.

Sonuç olarak Emevî halifelerinin kişilikleri, tezimizin ana kaynağı olan bu iki eserde farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Yoğun olarak değerlendirilen bazı halifelerin kişilikleri farklı olsa da aşağı yukarı aynı şeyleri anlatmıştır. Bazen iki kaynaktaki bilgiler bir biri ile çatışıyor bazen bir birini tamamlıyor. Ya'kûbî Halifelere tarafsız bir şekilde yaklaştığından dolayı bazı sert halifeleri tenkit etmiştir. Kimi zaman da eserin birinde değerlendirilmeden geçilen halifelerin kişiliklerine ait özellikler diğer eserde geniş yer bulmuştur.

SONUÇ

İslâm tarihi kaynaklarından istifade edip ve son dönem araştırma mahsulü eserlerden ve tezimizin iki ana kaynağı Ya'kûbî'nin Târîhu'l-Ya'kûbî ve İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil fi't-Târih'ini esas alarak İslâm tarihinin önemli dönemlerinden birisi olan Emevîler dönemi ve Emevî halifelerinin kişiliklerini ele alarak izah etmeye gayret ettik.

Zamanın akışı içinde iz bırakan Emevî halifelerinin kişilikleri onların 89 yıllık hilafet dönemi, İslâm tarihinin askerî fetihler açısından ihtişamlı devrini teşkil eder. Bu dönemde Doğu'da ve Batı'da yapılan fetihlerin, birbirine ışık tutan medeniyetler arasında bir köprü oluşturduğunu, devletler ve milletler neznindeki her türlü ilişkilerin gelişmesine imkân sağladığını söylememiz mümkündür. Nitekim Emevîler döneminde İslâm fetihlerinden sonra devletlerarasında kültürel, sosyal ve dinî alanlarda köklü değişiklikler olmuş ve yepyeni bir medeniyet ortaya çıkmıştır.

Müslüman Araplar, Kuteybe b. Müslim'in Maveraûnnehir bölgesinde, Târik b. Ziyad ve Mûsâ b. Nusayr'ın İspanya'da ve Muhammed b. Kâsım'ın Hindistan'da yaptıkları fetihler ve uygarlıkları iskân politikalarıyla hâkimiyetlerini kurarak, İslâm kültür ve medeniyetinin bu ülkelerde yerleşmesinde ve ilk temel taşlarının atılmasında öncülük etmişlerdir.

Müslümanların dinî, kültürel ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için fethedilen yerlerde ibadet yeri olarak temelleri atılan mescitler, önceleri insanlar arasında birlik ve beraberlik ruhunun gelişmesine öncülük etmekle birlikte, sonraki dönemlerde birer ilim ve irfan yuvası olma özelliğini de taşımışlardır. Hatta bütün dünyaya ışık tutabilecek olan medreselerin oluşmasında ve âlimlerin yetişmesinde de aktif bir rol oynamışlardır. Bütün bu gelişmelerde dönem halifeler kişiliklerinin etkisi mutlaka vardır. Halifeler de insan olduğu için Emevîler devrinde ulaşıldığı başarıların ve yanlışlıkların olmasında halifelerin kişilik tutumları, kendilerine has özellikleri ve sözleri etken olmuştur. Halifelerin kişiliklerini öğrenmemiz, o dönemdeki birçok olaylıların doğru anlaşılmasına büyük imkân sağlar.

Hem Ya'kûbî hem de İbnü'l-Esîr Emevî halifelerinin kişiliklerini kendi kitaplarında ele alarak onların kişiliklerini, davranışlarını, tutumlarını, sözleri ve fizikî özelliklerini aktarır.

Halifelerin kişilikleri ve özellikleri iki kaynaktan da genelde birbirine yakın bir şekilde ele alınmıştır. Doğrudan kişilikleri hakkında bilgi olamayan yerlerde onların sözlerini, ilk veya son yaptığı işlerini, halifeler lehine veya aleyhine ve devrine ilgili sözleri naklederler. Biz kaynaklarımızdan halifelerin özelliklerinin o döneme ve halka yansıdığını açık olarak görebiliriz. Velîd b. Abdülmelik'in hilafeti zamanında insanlar karşılaştıkları vakit birbirine “bina”dan sorarlardı. Süleyman b. Abdülmelik ise yemeyi ve kadınlarla birlikte olmayı severdi. O'nun zamanında halk birbirlerine bu iki şeyden sorardı.

Ya'kûbî Şîfî temayüllü olmasına rağmen bazı halifelerin öne çıkan özellikleri ve davranışları dışında tenkitte aşırı gitmemiştir.

Ya'kûbî Abdülmelik'in İslâm'ın beş şartının birisi olan haccı yasaklayarak Mekke ve Medine'ye gitmenin yerine Kudüs'e gitmeleri için zorladığını ve bu yasaklama Emevîler'in sona kadar devam ettiğini söyler. Abdülmelik hakkında “Zamanının Firavunu” der.

Ya'kûbî halifelerin fizikî özelliklerini ve olumsuz tarafları hakkındaki bilgileri İbnü'l-Esîr'e göre net ve açık olarak verir. İbnü'l-Esîr ise halifelerin aleyhine olan bilgileri aktarmakla beraber o halifenin üstünlüğünü de zikreder. Velîd b. Abdülmelik olumsuz kişiliğe sahip olmasına rağmen hasta ve acizlere daima iyilik yaptığını, fakir fukaraya her zaman sahip çıktığını nakleder

İki kaynağımızdan da kendilerine özgü özellikleri vardır. Ya'kûbî Şîfî temayüllü olduğu için halifelerin bazılarını eleştiri gözüyle bakmıştır. Tenkit etmediği bazı halifelerin de faziletini de çok anlatmamıştır. Hatta Ömer b. Abdülazî'in Süleyman b. Abdülmelik'i diri olarak gömdüğünü söylemiştir. Ara sıra bunun gibi abartılı rivâyetlerde bulunsa da halifelerin hepsinde sadece olumsuz taraflarını aktarmamaktadır. Faziletlerini de söylemiştir. İbnü'l-Esîr tarafsız olduğu için genel kanaatin kabul ettiği bilgileri vermektedir. Tabi ki Ya'kûbî'ye göre genele bakılırsa olumlu yaklaşmıştır.

Bu iki eserdeki halifelerin kişilikleri hakkındaki bilgiler bazen birbirini destekler bazen tamamlar bazen de ters düşer, birinde olmayan bilgiyi bir rivâyet eder. Onun içindir ki ikisi de önemli eserlerden.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse Emevî halifelerinin kişilikleri İslâm toplumunun siyâsî, dinî, ekonomik, toplumsal, edebî ve ruhî hayatı üzerine olumlu veya olumsuz yönde derin izler bırakmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülazîz Muhammed Nûr Velî**, *Eserü't-Teşeyyu' ale'r-Rivayâtit-Târîhiyye fî'l-Karni'l Evveli'l- Hicrî*, Medine, 1996.
- Adany, Camilla**, *Muslim Writers on Judaism and the Hebrew Bible*, Leiden, 1996.
- Ağırakça, Ahmet**, *Emevîler Döneminde Kıyamlar*, İstanbul, 1992.
- **Ömer İbn Abdülazîz**, İstanbul, 1984.
- Ahmet Cevdet Paşa**, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, İstanbul, 1997.
- Ahmet, Ramazan Ahmet**, *er-Rihletü ve'r-Rahâletü'l-Müslimûn*, Cidde, trs.
- Aksu, Ali**, *Mervân b. Muhammed ve Emevî Devletinin Yıkılışı*, Konya, 1999.
- Algül, Hüseyin**, *İslâm Tarihi*, İstanbul, 1992.
- Altınay, Ramazan**, *Emevîler'de Günlük Yaşam*, Ankara, 2006.
- Atçeken, İsmail Hakkı**, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, Ankara, 2001.
- “*Muâviye b. Yezîd Üzerine Bir Araştırma*” *SÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sy, 7, s. 416-417.
- Aycan, İrfan**, *Saltnata Giden Yolda Muâviye bin Ebî Süfyan*, Ankara, 2001.
- “*Muâviye b. Ebû Süfyan*”, *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 332.
- “*Mervân I*”, *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 225.
- Belâzürî**, Ahmed b. Yahya b. Cabîr b. Davud, 279/892, *Futûhu'l-Buldan*, Beyrut, 1987.
- Brockelmann, Carl**, *Târîhu'l – Edebi'l – Arabî* (çev. es-Sayyid Ya' kub Bekir), Kahire, 1977.
- “*Ya'kûbî*”, İ.A. İstanbul, 1986, XII, 352.
- Çamyar, Selahattin**, *Ya'kûbî ve Târîhçiliği*, dan, Sabri Hizmetli, A.Ü.S.B.E., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (Redaktör Hakkı Dursun Yıldız), Konya, 1994.
- ed-Dûrî**, Abdülazîz, *Bahsün fî Neş'eti İlmi't-Târîh 'İnde'l-Arab*, Beyrut, 1960.

Erkoçoğlu, Fatih, *Abdülmelik b. Mervan ve Dönemi (65-86/685-705)*, dan. İrfan Aycan, A.Ü.S.B.E., Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

Günaltay, Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, İstanbul, 1991.

Hâlis Aş'ab, *Silsiletü Nauâb 'i fikri al-Arabî*, Bağdat, 1988.

Hasan Şemeysanî, *İzzuddin İbnü'l-Esîr el-Cezerî*, Beyrut, 1990.

Hitti, Philip K. *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, Ter, Salih Tuğ, İstanbul, 1995.

Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi*, Ankara, 1995.

----- *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, Ankara, 1991.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermeki el-İrbilî, (v. 681/1282), *Vefayâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, Beyrut, ts.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer, (v. 774/1373), *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, Kahire, 1993.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kelbi el-Hâşim el-Basrî el-Bağdâdî, (v. 230/784), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1957.

İbnü'l-Esîr, İzzuddin Ebü'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem, (v. 630/1233), *El-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ebu'l Fidâ Abdullâh Kâdî, Beyrut, 2006.

İsnevî, Cemâlüddin Abdurrahman İsnevî, 772/1370, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, Daru'l-Ulûm, 1981.

----- *Mu'cemu'l-Buldan*, Beyrut, trs.

Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Beyrut, 1958.

Kapar, Mehmet Ali, "Muâviye b. Yezîd", *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 335.

Kılıç, Ünal, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezîd b. Muâviye*, İstanbul, 2001.

----- *Mervân b. el-Hakem*, dan: Prof. Dr. Ziya Kazıcı, Basılmamış yüksek lisans Tezi, M.Ü.S.B.E, İstanul, 1995.

Koyuncu, Mevlüt, *Emevîler Devrinde Saray Hayatı*, İstanbul, 1997.

Krachkovski, İgnati Ulianovich, *Târîhu'l Edebî'l-Coğrafi el-Arabî* (çev. Selahaddin Osman Hâşim), Kahire, 1963.

Kurt, Hasan, "Mervân II", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 227.

el-Makdisî, Mutahhar b. Tahir, (v.355/966), *Kitabu'l- Bed ve't-Tarih*, Beyrut, 1899.

Muhammed Celub Ferhân, *el-Kader ve'l-İnsan: Bahsü'l-Ebistomoloci fî Tevârihi'l-Ya'kûbî ve İbnü'l-Esîr*, Beyrut : Dârü't-Talia, 1986.

Ongunyurt, Erol *Süleymân b. Abdülmelik ve Zamanı (96-99/715-717)*, dan: İsmail Yiğit, M.Ü.S.B.E., Basılmamış ,Yüksek Lisans tezi, İstanbul, 2001.

Öz, Mustafa, “Kerbelâ” *DİA*, İstanbul 2002, XXV, 271.

Özaydın, Abdülkerim, ”İbnü'l-Esîr, İzzeddin”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 26.

----- “el-Kâmil”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 281

----- “İbnü'l-Esîr”, *İ. A.*, İstanbul, 1988, V, 815.

Salahuddin el-Müneccid, *Alâmu't-Târih ve'l-Coğrafya inde'l-Arab*, Beyrut, 1987.

Strayer Joseph, , *Dictionary of the Middle Ages*, New York, 1989.

es-Sübkî, Taceddin Ebû Nasır Abdülvehhâb b. Ali b. Abdülkâfî, (v.771/1370), *Tabakâtü'ş-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, Beyrut. 1964.

Şâkir Mustafa, *Târîhu'l-Arabî vel-Muerrihûn*, Beyrut, 1980.

Şeşen, Ramazan, “Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı”, İstanbul, 1998.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (v. 310/932), *Târîhu't-Taberî (Târîhu'l- Ümem ve'l-Mülûk)*, I-VI, Beyrût 1988.

Welhausen, Julius, *Arab Devleti ve Sukutu*, çev, Fikret Işıltan, Ankara, 1963.

el-Ya'kûbî, Ahmed b. İshak b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdîh, (v. 292/905), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut, 2002.

----- *el-Buldân*, Beyrut, 2002.

Ya'kût el-Hamevî, Şihabuddin Ebû Abdillâh b. Abdillâh, (v. 626/1229), *Mu'cemu'l-Üdedâ*, Mısır, 1937.

İbrahim, Yasin Aliyyü'l-Ca'fer, *el-Ya'kûbî el-Muerrih ve'l-Coğrafya*, Bağdat, 1980.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Abdülmelik b. Mervân”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 266.

Yılmaz, Sâim, “*Muâviye b. Yezîd’in Halifelikten Ayrılması ve Halifeliğın Mervânilere İntikâli*,” *İstem*, sy, 8, Konya, 2006. s. 204.

Yiğit, İsmail, “Enevîler”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI. 87.

----- “Ömer b. Abdülazîz”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, 53.

Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, (v.748/1348), *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, Beyrut, 1985.

----- *Tezkiretü’l-Huffâz*, Darü’l İhyâ Turasi’l Arab, yy, trs.

Zeydan, Corci, *Târîhu’l-Edebi’l Arab*, Beyrut, 1958.

Zirikî, Hayreddin, *el-Alâm*, Kahire, 1945.